

निरलस आणि निःस्पृह जीवनब्रती

ज्योतिराम कदम

शब्द रुदी

४६

जुलै २०२१
मूल्य १० रुपये
पृष्ठे ४४

विवेकशील विचार, व्यापक संवाद, कलात्म
जाण आणि सजग समाजभान अर्थात शब्द रुची

ग्रंथाली वाचक चलवळीचे मासिक

शब्द रुची

जुलै २०२१, वर्ष नववे
अंक तिसरा, मूल्य १० रु.

संपादक : सुदेश हिंगलासपूरकर
कार्यकारी संपादक : अरुण जोशी
मुख्यपृष्ठ : वैभव मांगले

कार्यालयीन संपर्क

कॉम्प्युटर युनिट - योगिता मोरे, सहकारी - सुमेधा कुवळेकर
shabdruchee@gmail.com

जाहिरात प्रसिद्धी - धनश्री धारप
granthaliad@gmail.com

वितरण - हरिग्रामाद जयस्वाल, सौमित्र शिंदे

केवळ वार्षिक वर्गणी स्वीकारली जाईल.

वार्षिक वर्गणी ३०० रुपये
डिमांड ड्राफ्ट, म.ओ. 'ग्रंथाली' नावे

पत्रव्यवहार/वर्गणी पाठवण्याचा पत्ता

ग्रंथाली, १०१, १/बी बिंग, 'द नेस्ट', पिंपळेश्वर को-ऑप.
हौसिंग सोसायटी, टायकलवाडी, स्टार सिटी सिनेमासमोर,
मनोरमा नगरकर मार्ग, माटुंगा (प), मुंबई ४०००१६

फोन : २४२१६०५०
granthali02@gmail.com
www.granthali.com

अंकासाठी लेख व प्रतिक्रिया खालील मेलवार पाठवावी.
shabdruchee@gmail.com

ऑफिस वेळ : सकाळी १२ ते सायं. ६
संपर्क/फोन/पुस्तके खरेदी करण्यासाठी

अंकात प्रसिद्ध झालेली मते ज्या त्या व्यक्तीची. 'ग्रंथाली'
चलवळीचे 'शब्द रुची' हे व्यासपीठासमान मासिक आहे.
त्यात सर्व छटांच्या विचारांना स्थान आहे. मात्र त्याच्याशी
'ग्रंथाली' विश्वस्त संस्था व तिचे विश्वस्त सहमत आहेत
असे नव्हे.

अनुक्रम

अंजली कीर्तने / ५

के.इ.एम. रुणालयाचे सुपुत्र : डॉ. रवी बापट

महेंद्र पवार / ९

कलागुण पेरणारा ध्येयासक्त शिक्षक

राधिका कुंटे / १२

लेन्सरंगी रंगला...

सुधीर शालिनी ब्रह्मे व डॉ. संजीवनी ब्रह्मे / १५

माणसाची माणसाशी प्रतारणा

राजीव श्रीखंडे / १८

काँदिद-व्हॉल्टेअर

Candide by Voltaire

डॉ. अनंत पां. लाभसेटवार / २२

बायडेन यांचे अध्यक्षपदाचे शंभर दिवस

नीलकंठ कदम / २६

समग्रतेचे भान देणारे लेखन

प्रभाकर भिडे / ३१

नियती, कोरोना आणि मी

मिलिंद लिंबेकर / ३४

माझा कलाप्रवास

रामदास खरे / ३७

स्मरणरंजनाचा गंध : 'पाने आणि पानगळ...'

'ग्रंथाली' ग्रंथपाने / चांगदेव काळे / ३९

संपादकीय...

डॉ. रवी बापट आणि केर्डिम हॉस्पिटल हे अतूट नातं आहे. पंचाण्णव वर्ष पूर्ण होत असलेल्या केर्डिमध्ये निरलस रुणसेवा करणारे डॉ. बापट पंचाहतरीत पोचलेत. आजही ते तिथे नियमित येतात. एक खोली त्यांना दिलेली आहे. या स्पष्टवक्ता, रुणमित्र आणि निःस्पृह व्यक्तित्वाबदल 'डॉक्टर्स डे'च्या निमित्तानं अंजली कीर्तने आपले अनुभव सांगत आहेत. शालेय मुलांमध्ये नाटकाचे कलागुण पेरणारा एक ध्येयासक्त शिक्षक म्हणून ज्योतिराम कदम याचं कार्य मोलाचं आहे. या नाट्यप्रेमीच्या प्रवासाबदल महेंद्र पवार लिहीत आहेत. हे आणखी एक निरलस जीवनाचं उदाहरण. अशा व्यक्तित्वांच्या सहवासातून मानव्याची आणि सकारात्मकेतेची ऊर्जा मिळते, जी आजच्या काळात अधिक गरजेची झाली आहे. त्याची प्रचीती या लेखांमधून येर्इल. इंजिनीयर असलेला श्रीरंग कुळकर्णी कॉलेजमधील प्राध्यापकी सोडतो. आपला छंद जोपासत छायाचित्रणाकडे वळतो. त्यात यश कमावतो. मान्यवर संस्थांसाठी सिनेमॉटोग्राफर म्हणून काम करतो. लेखनही करतो. त्याचा हा प्रवास ठरावीक मळलेल्या मार्गानंच गेलं तर यश मिळतं या विचारला छेद देतो. हे अनेकांना तसा विचार करायला उद्युक्त करणारं आहे. श्रीरंगचा प्रवास कथन केलाय राधिका कुंटे यांनी.

माणसाच्या सहनशक्तीची परीक्षा पाहत चार महिन्यांपूर्वी कोरोना पुन्हा अवतरला. हे रूप अधिक भयावह होतं. मोकळा श्वास घ्यायला मिळेल अशी अशा पालवली नाही तोच दोन मुख्यपट्ट्या लावण्याचा प्रसंग ओढवला. गेल्या वर्षी या साथीचा काळ वाचन, टीव्ही कार्यक्रम, आसांना व्हिडीओ कॉल अशा घरबसल्या प्रकारांनी काढला. आता त्याचाही कंटाळा आला... आपल्या जगण्यावर किंबहुना अस्तित्वावर प्रश्न निर्माण करणाऱ्या कोरोनाबदल वेगळा विचार मांडणारे प्रभाकर भिडे आणि सुधीर ब्रह्मे-डॉ. संजीवनी ब्रह्मे यांचे लेख या अंकात आहेत. या काळात मनोबल राखण्यासाठी वाचनानं कसं

साहाय्य केलं, त्याचा अनुभव आहे; तसाच, आपणच बदललेली जीवनशैली यात किती कारणीभूत आहे, याबदलचा एक विचार आहे.

रेशमा कशेळकर यांच्या 'भुईरिंग' आणि 'भुयपर्मळ' या पुस्तकांचा नीलकंठ कदम यांनी तसेच वसंत वसंत लिमये यांच्या 'पाने आणि पानगळ' या पुस्तकाचा रामदास खेरे यांनी करून दिलेला परिचय, अनंत लाभसेटवार यांचा अपेरिकेचे नवनिर्वाचित अध्यक्ष बायडेन यांच्या पहिल्या शंभर दिवसांच्या कारकिर्दीचा परामर्श घेणारा लेख, मिलिंद लिंबेकर यांचा चित्रप्रवास, हे लेख आहेत.

राजीव श्रीखंडे यांचं 'ग्लोबल ग्रंथसफर' हे सदर सुरु आहे. या अंकात त्यांनी व्होलटेरच्या 'कॅंदिद' कांदंबरीविषयी लिहिलं आहे. राजीव श्रीखंडे यांच्याच ग्लोबल साहित्यसफर' या ग्रंथालीच्या www.granthali.com या वेबवरून प्रसारित होणाऱ्या कार्यक्रमाची चर्चा होते आहे. अभिजात इंग्रजी पुस्तकांची व त्या त्या साहित्यिकाची ओळख करून देणारी श्रीखंडे यांची शैली दर्शकांना भावते आहे.

मे-जून महिन्याचा 'नाटक विशेषांक' उत्तम प्रतिसाद, मिळवत आहे. कोरोनामुळे तो जून महिन्यात प्रसिद्ध करावा लागला. याच कारणामुळे 'ग्रंथाली' गेल्या मे महिन्यापासून डिजिटल माध्यमातून विविध उपक्रम करत आहे. त्यात वेगवेगळ्या विषयांची भर पडत आहे. ते आपल्याला ग्रंथालीशी जोडतील याची खात्री आहे.

ख्यातनाम अभिनेते वैभव मांगले यांचं चित्र मुख्यपृष्ठावर आहे. कोरोनानं अडवलेल्या वाटा; या चित्रात दिसतात तशा लवकरच मोकळ्या होतील आणि गावाकडचं चित्र डोळ्यांपुढे आलं की होतं तसं मन प्रफुल्लित होईल, अशी आशा आहे.

- अरुण जोशी

भ्रमणध्वनी : +९१ ८१०८२४५७९७

॥ग्रंथाली॥ *

गणित अंद्यायक आणि प्रसारक
स. यं. देशपंडे
संपादन : अ.पां. दशपांडे

मूल्य ४०० रु.
सवलतीत २४०

अंजली कीर्तने

के.झ.एम. रुगणालयाचे सुपुत्र : डॉ. रवी बापट

सकाळी साडेआठचा सुमार. के.इ.एम. रुगणालयाच्या जे.एम. मेमोरियल ऑपरेशन थिएटरमध्ये तोंडाला मास्क लावलेल्या शस्त्रक्रिया सज्ज डॉक्टर्स, नर्सेंची धावपळ चालू होती. थिएटरच्या तीन दालनांत तीन वेगवेगळ्या शस्त्रक्रिया होणार होत्या. मी इथं आले होते ती माझे मित्र डॉ. रवी बापट करणारी असलेली शस्त्रक्रिया बघण्यासाठी. या पूर्वीही मी त्यांनी केलेल्या एकदोन शस्त्रक्रिया बघितल्या होत्या, पण डॉक्टरांच्याच शब्दांत सांगायचं तर त्या शस्त्रक्रिया म्हणजे ‘दालचपाती’ होत्या. आजची शस्त्रक्रिया ‘दुर्मिळ’ होती. ऑपरेशन थिएटरबाहेरच्या पैसेजमध्ये काही रोगी आणून ठेवले होते. त्यांच्या चेहन्यावर भय होतं. वेदना होती आणि आशाही लुकलुकत होती. हे इथं रोजचंच होतं. शस्त्रक्रियांचा महायज्ञ इथं अखंड चालूच असतो. रुग्णालयाच्या दैनंदिन जीवनाचाच तो एक भाग. नवीन मी होते. या वातावरणाला मी सरावले नव्हते. काही महिन्यांपूर्वी मी डॉक्टरांच्या शस्त्रक्रिया पाहण्याची इच्छा प्रकट केली तेव्हा ते म्हणाले,

‘माझे आई, माणसाचं उघंड, कापलेलं शरीर पाहून तुला चक्र वगैरे नाही ना येणार? नाही तर आमची पंचाईत करशील.’ मी त्यांना आत्मविश्वासानं सांगितलं, ‘नाही येणार. घाबरू नका आणि आलीच तर तुम्ही आहात ना!’ त्याबरोबर स्वतःच्या चेहन्यापुढे हातांचे पंजे आडवे नाचवत, चढ्या आवाजात डॉक्टर म्हणाले,

‘म्हणजे तुला असं म्हणायचंय का, की शस्त्रक्रिया सोडून मी तुझ्या नाकाला कांदा नाही तर खेटर लावून, तुला शुद्धीवर आणायचा प्रयत्न करू?’

तोवर डॉक्टरांच्या अशा ‘उद्रेकां’ची मला सवय झाली होती. ते उद्रेक फारसे गांभीर्यानं घ्यायचे नसतात; अशा बोलण्यामागे राग नसतो; समोरच्याची फिरकी घ्यायची हुळ्की डॉक्टरांना आलेली असते, हेही कळलं होतं. त्यामुळे मी त्यांना हसत हसत म्हटलं,

‘डॉक्टर, उगीच नाटकं करू नका. तशीच वेळ आली ना, तर मीच माझ्या नाकाला कांदा लावीन आणि तुम्ही परवानगी दिली नाहीत, तरीही मी तुमची शस्त्रक्रिया बघायला येणार.’ त्याबरोबर

डॉक्टरही दिलखुलास हसले. अशा प्रकारची शाब्दिक झुंज त्यांना आवडते; नव्हे, समोरच्या माणसानं त्यांच्याशी टक्कर यावी अशीच त्यांची इच्छा असते. पुढे अधिक ओळख झाल्यावर मी त्यांना एकदा विचारलं, डॉक्टर, खरं सांगा, स्वतःच्या तोंडासमोर हात नाचवून, शिरा ताणून समोरच्या माणसाला फडफडा बोलणं हा तुमचा आवडता परफॉर्मस्स आहे ना? ते गालातल्या गालात हसले आणि म्हणाले, तुला पण ना अंजू, ना नको ते प्रश्न विचारायची वाईट सवय आहे. मला माझं उत्तर मिळालं.

खरं तर डॉक्टर माझ्यापेक्षा वयानं खूप मोठे. त्यांच्या-माझ्यात जवळजवळ एका पिढीचं अंतर. शल्यविशारद म्हणून त्यांची ख्यातीही अफाट. डॉक्टर जन्मभर विद्यार्थ्यांच्या सहवासात राहिल्यामुळे म्हणा किंवा त्यांचा स्वभावच तसा असल्यामुळे म्हणा, त्यांचा नटखटपणा, गमत्या स्वभाव आणि आनंदी वृत्ती प्रौढ वयातही टिकून होती. साहजिकच ते आपल्यापेक्षा वयानं, मानानं खूप मोठे आहेत, याचं विस्मरण व्हायचं. आपल्या कीर्तीचं आणि वयाचं ओळं ना त्यांनी स्वतः वागवलं ना इतरांना जाणवू दिलं. मी त्यांना विद्यार्थ्यांच्या पोटात लाडानं ठोसे मारून, गळ्यात गळे घालताना आणि वेळप्रसंगी शिव्यांचा ‘गुरुप्रसाद’ देताना अनेकदा बघितलं होतं. निळा डॉक्टरी डगला घालून ते एकदा संथ गतीनं कुठेतरी चालले होते. बरोबर विद्यार्थ्यांचा घोळका होता. अत्यंत गंभीरपणे डॉक्टर त्यांना काहीतरी समजावून सांगत होते. त्यांची वाट पाहत मी आणि माझा नवरा सतीश कॉरिंडॉरमध्ये उभे होतो. सतीश म्हणाला, सॉक्रेटिस आणि त्याचा शिष्यपरिवार बघितलास का? खरंच त्या डगल्यात डॉक्टर एखाद्या पुराणपुरुषासारखे वाटत होते.

डॉ. रवी बापट यांची भीती मला फक्त एकदाच वाटली. त्यांच्याशी पहिल्या भेटीत! मी त्यांना भेटायला गेले होते ती रुण म्हणून. माझ्या पोटदुखीवर इलाज म्हणून मला कोणीतरी ऑपरेशन करायचा सल्ला दिला होता. मला वाटत होतं की एवढा मोठा निर्णय घेण्यापूर्वी डॉक्टर बापटांसारख्या निष्णात माणसाचा सल्ला घ्यावा. बापट यांचं नाव मला सुचायचं कारण, ते म.वा. थोंडांचे आवडते

डॉक्टर होते. सर मला म्हणाले होते, “हा रवी बापट उगाच औषधांचा मारा करणारा डॉक्टर नाही. मोजकी औषधं देतो. आपण त्यांच्याकडे रिपोर्ट वरै घेऊन गेलो तर तो म्हणतो, ‘ते राहू देत बाजूला.’ पण तो रोग्याला इतकं शांतपणे आणि बारकाईनं तपासतो ना, की वाटतं, तो त्या शरीराशी बोलतो आहे. त्याचं निदान अचूक असतं.” धोंडसरांनी एवढं भरभरून कौतुक केल्यामुळे, डॉक्टरांकडे जाण्यापूर्वीच माझा त्यांच्यावर विश्वास बसला होता. कारण सर कोणाचं सहजासहजी कौतुक करणारे नव्हते. कोणाकडूनतरी रवी बापटांच्या घरचा फोन नंबर मिळवून, सरीश त्यांच्याशी माझ्या तब्बेतीविषयी बोलला. त्यांनी दुसऱ्या दिवशी ओ.पी.डी.त भेटायला बोलावलं. ते मला तपासत असताना मी सहज म्हटलं, “मला बहुतेक असिडिटी झाली असावी.” माझं पोट तपासता तपासता ते थांबले. त्यांनी माझ्याकडे डोळे मोठे करून बघितलं. नाक फेंदारलं. काहीसं रेकून बोलत ते म्हणाले, “तू मला उपदेश करते आहेस, तुझं निदान सांगते आहेस, की उपचार सुचवते आहेस?” मी दचकलेच. मनात म्हटलं, आगाऊच आहे हा माणूस! म्हणजे रोग्यानं काही बोलायचं पण नाही का? मी बावचळून त्यांच्याकडे बघतच राहिले. माझी बावरलेली अवस्था पाहून ते खट्याळपणे हसले आणि परत तपासू लागले. म्हणाले, “उभी राहा आणि हात वर कर.” त्यांनी माझ्या बरगडीजवळ दाब देताच मी वेदेनें विव्हळले. ते विजयी मुद्रेनं म्हणाले, “बाईसाहेब, तुमचं दुखणं इथे आहे. मस्क्युलर पेन आहे. स्नायू दुखावला आहे. त्यामुळे तुझं पित खवळतं आहे. बाकी तुला काहीही झालेलं नाही. जा घरी आणि आयोडेक्स चोळ.” मग त्यांनी त्यांच्या एकदोघा विद्यार्थ्यांना हे वेदेनें ‘संपैल’ दाखवायला बोलावलं. तपासणी पूर्ण झाल्यावर ते गरजले,

“कोणी गाढवानं आँपरेशन करायला सांगितलं तुला?” मी नाव सांगायला तोंड उघडताच मला थोपवत ते म्हणाले, “जाऊ दे, मला सांगूच नकोस! नावं ऐकून कान किटलेत माझे.” तरीही सांगायचं राहून गेलं असं होऊ नये, म्हणून मी म्हटलं,

“त्या डॉक्टरांच्या मते आँपरेशन केलं नाही, तर मी फार दिवसांची सोबती नाही.” डॉक्टांनी मनाशीच शिवी हासडली आणि ते आवाज चढवून म्हणाले,

“काहीही गरज नाही आँपरेशनची. तू आम्हा सगळ्यांना वर पोहोचवशील. अग, बायकांच्या गर्भाशयात सिस्ट असताताच. त्यात घाबरण्यासारखं काही नाही. तुम्ही लोक पण ना, आधी दुसरीकडे तडमडता आणि सेकंड ओपिनियन घेताना तुम्हाला रवी बापटाची आठवण येते.” आँपरेशनची गरज नाही म्हणताच मी खुश झाले. त्या आनंदाच्या भरात मधाचा त्यांच्यावरचा राग मी विसरले. त्यांनी साधीशीच कोणतीतरी औषधं लिहून दिली.

रोग्याचं प्रबोधन करण्याचं ‘डॉक्टरी कर्तव्य’ एकदा पार पाडल्यानंतर मात्र ते आमच्याशी प्रसन्नपणे बोलू लागले. ते मला लेखिका म्हणून ओळखत होते. “मला तुझं ते डॉ. आनंदीबाई जोशींचं चरित्र वाचायचं आहे.” असं त्यांनी सांगितलं. मी म्हटलं,

“मी देईन ना तुम्हाला आणून.” डॉक्टरांनी बोलताबोलता सहजपणे त्या वेळी गाजत असलेल्या इतरही चारपाच पुस्तकांची नावं घेतली. मनात म्हटलं, माणूस वाचनवेडा दिसतोय. आनंदीबाईच्या चरित्राप्रमाणेच मी त्यांना, तेव्हा प्रसिद्ध झालेली ‘माझ्या मनाची रोजनिशी’ ही माझी लघुकांदंबरीही भेट दिली. पुस्तक वाचून त्यांनी मला बोलावून घेतलं. त्यांचं सुंदर रसग्रहण केलं. या त्यांच्या रसिक वृत्तीमुळेच त्यांची आणि माझी दोस्ती झाली. त्यांना खरं तर सगळ्याचीच आवड. नाटक, सिनेमा, क्रीडा, अभिजात संगीत आणि जुनी हिंदी गाणीसुद्धा. विविध सांस्कृतिक संस्थांशी ते संबंधित होते. कॉलेजमध्ये शिकत होते तेव्हा ते हॉकी, फूटबॉल, कबड्डी यांसारखे दमछाकीचे सात खेळ खेळायचे. मी त्यांना विचारलं, “मग अभ्यास कक्धी करायचात?”

“रात्री! मी तेव्हा शीवला माझ्या मावशीकडे राहायचो. जेवणखाण करून अभ्यासाला बसायचो. कक्धी कक्धी तर वाचता वाचता पहाट व्हायची. पहाटेची लाली पाहून मस्त वाटायचं. मग थोडा वेळ झोपायचो. थोडी झोप पुरायची मला.”

काय अफाट ऊर्जा असेल या माणसात! त्यांचं सगळंच अचाट होतं. लहानपण हिंदी प्रदेशात गेलेलं. कक्धी हिंदी, कक्धी मराठीत शिक्षण झालं. मुंबईत रुड्या कॉलेजात दाखल झाले. पहिल्याच दिवशी प्राध्यापक हजेरी घेत असताना अस्सल हिंदी सुरात ‘हाजिर है।’ असं त्यांनी म्हणताच मुलं हसू लागली. त्यांना ‘भय्या भय्या’ म्हणून चिडवू लागली. बाहेरच्या मुलानं बुजावं असंच वातावरण होतं. मात्र बापट तरले ते त्यांच्या बुद्धिमतेच्या आणि खिलादू वृत्तीच्या जोरावर. याच रुड्या कॉलेजनं अलिकडेच त्यांना ‘ज्वेल ऑफ रुड्या’ ही पदवी समारंभपूर्वक प्रदान केली. त्यांच्या अनेक आठवणी ते मला सांगायचे. स्वभावतःच माणूस गपिष्ट आणि माणसांचा लोभी. त्यांच्या रागालोभाचा काही भरवसा नसताना आणि हा माणूस कक्धी कुणाला काय बोलेल, हे सांगणं अवघड असतानाही त्यांनी अनेक जिवाभावाचे मित्र जोडले. माणसं त्यांच्या शिव्या खाण्यासाठीच त्यांना भेटायला येतात की काय असं मला वाटे. मात्र ‘मी चुकलो, मला माफ कर!’ असं म्हणण्यातही त्यांना कमीपणा वाटायचा नाही. संतापीपणा आणि लडिवाळपणा; कठोरपणा आणि हळवेपणा; प्रगल्भता आणि पोरकटपणा यांचं अजब मिश्रण म्हणजे बापट. ते ‘शस्त्रक्रिया विभागा’चे प्रमुख होते तेव्हा, राजवाड्यासारख्या वाटाणाच्या जुन्या दगडी इमारतीत त्यांना एक मोळुं दालन दिलेलं होतं. इथे बापटांची ‘चावडी’ भरायची. राजकारण, नाटक, साहित्य, संगीत, चित्रपट, पत्रकारिता, क्रीडा यांसारख्या कितीतरी क्षेत्रांतील माणसं त्यांना भेटायला, त्यांचा सळ्हा घ्यायला यायची. माझा आणि त्यांचा स्नेह जुळल्यानं ओ.पी.डी. तून चावडीत मलाही बढती मिळाली होती. तिथे प्रथमच मला त्यांनी तपासल्यावर मी विचारलं, “डॉक्टर, पैसे किती द्यायचे?” औषधं लिहून देता देताच ते म्हणाले,

“पैसे ना? दे एक लाखभर रुपये!”

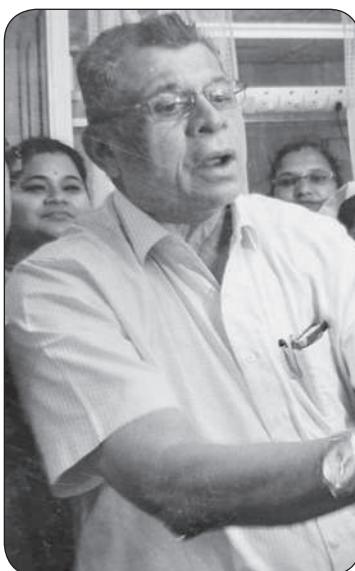
“डॉक्टर, चेष्टा करू नका. सांगा ना!”

“मी तुझ्यावर रागावलो नाही हेच नशीब समज! जन्मात कधी मी कोणाकडून पैसे घेतले नाहीत आणि तू मला विचारतेस पैसे किती?”

माझ्यासारखी अनेक माणसं वर्षानुवर्ष त्यांच्याकडे येत राहिली. त्यांना हे सेवाभावी डॉक्टर तपासत राहिले. मन लावून ते रोगाचं स्वरूप समजावून देत. जो सळ्हा बाहेर पैसे मोजूनही मिळाला असताच असं नाही, तो सळ्हा हा ‘सेंटाक्लॉझ’ ख्रिसमसच्या भेटवस्तुसारखा प्रेमानं देई. यात आपण काही विशेष करतो आहोत असंही त्यांना वाटत नसे. डॉक्टर या नात्यानं तो त्यांचा धर्म होता. त्याचं ते पालन करत होते. यातूनच स्नेहबंध निर्माण होत गेले. डॉक्टरांचं प्रभावक्षेत्र वाढत गेलं. डॉक्टर सेवानिवृत्त होऊन आता कितीतरी वर्ष झाली आहेत, तरी आजही ते के.इ.एम.मध्ये नित्यनेम नं जातात. रुग्णालयाच्या नव्या इमारतीत त्यांना एक खोली दिलेली आहे. या वास्तवर त्यांचा जीव जडला आहे. ते या वास्तूच्या, परिसराच्या आणि तिथल्या माणसांच्या प्रेमात आहेत. बापट भेटले नाहीत तर या वास्तूलाही चैन पडत नसावं. या वास्तून कॉलेजमधल्या कोवळ्या रवीला बघितलं होतं. तेव्हा तिलाही त्याच्याबद्दल ममत्व वाटत असावं. आज बापटांनी पंचाहती ओलांडली आहे, तरीही त्यांचा या वास्तूशी सुखसंवाद चालू आहे. सकाळी साडेनऊच्या ठोक्याला ते तिथे हजर असतात. त्यामुळे बापटांचे स्नेही त्यांना तिथे भेटू शकतात.

उच्चभ्रूवर्गातील ‘पंचाहतांकित’ मित्रांच्यात ते जितक्या सहजपणे वावरतात तितक्याच साधेपणी चाळीत राहणाऱ्या एखाद्या मित्राशीही वागतात. त्याच्या घरी जमिनीवर बसून जेवायला त्यांना कमीपणा वाट नाही. उच्चभ्रूशी त्यांच्या आंग्ल भाषेत सफाईदारपणे बोलणाऱ्या डॉक्टरांची भाषा चाळीत आल्यावर बदलते. म्हातारे, मटण लईच बेष्ट झालंय बरं! असं ते हेल काढून सांगतील आणि घरगुती गुजगोर्षीत रमतील. त्यांच्याकडे भेदभाव नाही. आहे तो कमालीचा साधेपणा. म्हणूनच सर्व स्तरांतील लोकांना ते आपलेसे वाटतात. त्यांच्याविषयी वाटणाऱ्या कुतूहलामुळेच मी त्यांना सांगितलं होतं की मला तुमची ऑपरेशन्स बघायची आहेत. आधी त्यांनी दोन-तीन छोटी ऑपरेशन्स दाखवली. मला त्यात खरंच रस आहे, हे त्यांच्या लक्षात आलं, म्हणूनच त्यांनी फोन करून मला एक अवघड शस्त्रक्रिया बघायला बोलावलं होतं.

डॉक्टर रवी बापट त्या दिवशी ज्या रोग्यावर शस्त्रक्रिया करणार होते त्या दालनात मी गेले. रोग्याच्या पायालगत एका छोट्या स्टुलावर उभी राहिले. नर्सनं माझ्याही अंगावर हिरवा झाग घातला. ते येईस्तोवर त्यांचे सहकारी ऑपरेशनची पूर्वतयारी करत होते. ट्रेमध्ये कात्रा, चाकू, स्कालपेल, फोर्सेप्स, सुया, कापूस वगैरे गोर्षीची मांडामांड चालू होती. रोग्याला नुकतीच भूल दिली

डॉ. रवी बापट

होती. डॉक्टरांच्या एका विद्यार्थिनीनं रोग्याच्या पोटावर हात ठेवला आणि काही क्षण डोळे मिळून ती स्तब्ध उभी राहिली. चेहन्यावर प्रार्थनेचे भाव होते. प्रत्येक शस्त्रक्रिया म्हणजे स्वतंत्र आव्हान. माणसाच्या जीवन-मरणाचा प्रश्न. प्रत्येक शरीर वेगळं. समस्या वेगळ्या. कोणता क्षण सत्चरपीक्षेचा असेल सांगता येणार नाही. त्यातून आजची शस्त्रक्रिया गुंतागुंतीची होती. तिनं रोग्याच्या पोटावर कसलातरी पिवळसर लेप लावला. तिच्याकडे पाहताना आठवलं की एके काळी मीही डॉक्टर बनण्याचं स्वप्न पाहिलं होतं, पण दिवास्वप्नच ते! मला विज्ञानात गती नव्हती. म्हणून तर विज्ञानाचा मार्ग सोडून मी कलाशाखेकडे वळले. डॉक्टर रवी बापटांची विद्यार्थिनी या पातळीवर मी कधीच पोहोचू शकले नसते.

डॉक्टर आले. रोगाविरुद्ध माणसाच्या

बाजूनं लढणाऱ्या या ‘से नापती’चा चे हरा नेहमीसारखाच प्रफुल्ल आणि आत्मविश्वासानं काठोकाठ भरलेला होता. ऑपरेशन सुरु होण्यापूर्वी त्यांनी मला रोग्याची कहाणी सांगितली. “तुला पटकन या रोग्याची गोष्ट सांगतो. हा भोला. पाटण्याजवळच्या खेड्यातला. व्यवसायानं सोनार. त्याच्या शेजारी राहणाऱ्या चाचानं त्याला फसवून ॲसिड प्यायला दिलं. त्याची अन्ननिलिका जळली. काही खातापिता येईना. कुठे उपाय झाला नाही. शेवटी मुंबईत आला. त्याची ती जळलेली अन्ननिलिकाच आज आम्ही बदलणार आहोत.” ऑपरेशन करत असताना एकीकडे गाणी ऐकण्याची त्यांना सवय होती. भिंतीलगतच्या टेबलावर टेपरेकॉर्डर आणि काही कॅसेट्स होत्या. त्यातली एक निवडताना त्यांनी शेजारी उभ्या असलेल्या नर्सला विचारलं, तुला कुठली गाणी आवडतात? तिनं निवडलेली कॅसेट त्यांनी लावली. ऑपरेशन चालू असताना एन मोक्याच्या क्षणीही ते सुरांना दाद देत होते.

ऑपरेशन सुरु झालं. डॉक्टरांनी चाकून भोलांच्या पोटावर काही आडव्या-उभ्या रेषा आखल्या आणि ऑपरेशनची जागा मुक्र केली. पोटावर रक्तरेषा उमटल्या. डॉक्टर त्वरेनं कामाला लागले. त्वचेचे स्तर खुले झाले. माणसाच्या अंतर्गत होत अवयव किती सुबकपणे मांडलेले असतात! त्यांचं माझ्यावर लक्ष होतं. “अंजू, इकडे ये. जबवळू नीट दिसेल. हे मोठं आतडं, हे लहान आतडं आणि ते... यकृत.” मी नवलाईनं बघत होते. शहाळ्यासारखी कोमल आंतरत्वचा. डाक्याच्या मलमलीपेक्षाही मुलायम. तिच्यातून वाहणाऱ्या रक्तवाहिन्या सूक्ष्मसूक्ष्मतर होत गेल्या होत्या. या सुंदर आवरणात सारे अवयव लपेटलेले असतात. पोटात हात घालून डॉक्टरांनी काही अवयव त्या आवरणातून बाहेर काढले. दोन हातांत आंतरत्वचा धरून तिचं निरीक्षण केलं. ज्याच्या देहाची चिरफाड झाली होती, तो भोला गुंगीत आहे. त्यांचं हृदय याही अवस्थेत

धडधडत आहे, याची मला मधूनच जाणीव व्हायची आणि माझ्या हृदयाचे ठोके वाढायचे.

भोलाची अन्ननिका संपूर्ण जळलेली असल्यानं नवा अन्नमार्ग तयार करण्यात येणार होता. डॉक्टरांनी त्याच्या घशात एक छिद्र तयार केलं. मोठ्या आतळ्याच्या साहाय्यानं घसा आणि जठर जोडून नवा मार्ग तयार करायचा होता. त्यासाठी मोठं आतंड वेगळं काढून, ते छातीमधून वर खेचून घेण आणि मग त्याद्वारे घसा आणि जठर जोडणं हा या शस्त्रक्रियेतला सगळ्यात जटिल भाग होता. डॉक्टरांचा चेहरा विचारमग्र आणि एकाग्र झाला. त्यांचे शल्यविशारदाचे निष्णात हात तरलपणे काम करत होते. शस्त्रक्रियेतील एक अवघड वळण येऊन ठेपलं. छातीच्या पिंजळ्याखालून मोठं आतंड वर नेण्यासाठी मार्ग तयार करणं फार जिकिरीचं होतं. प्रथम गॅंजची लांबट पट्टी अलगाद वर वर सरकवून मार्गाचा शोध घेणं चालू होतं. घड्याळात क्षण क्षण टिकटिकत होतं. सर्वांच्या चेहन्यावर ताण. डॉक्टर टेबलाच्या एका बाजूकडून दुसऱ्या बाजूला गेले. शर्थीचे प्रयत्न चालू होते. अखेर मार्ग सापडला तेव्हा ताण सैलावले. त्या मार्गातून आतंड वर खेचण्यात आलं. मग पुढच्या क्रियांना वेग आला. शस्त्रक्रिया पूर्ण झाल्यावर टाके घालून पोट शिवायचं काम बापट इतक्या लयबद्ध पद्धतीनं करत होते की बघतच राहावं.

डॉक्टरांनी मला ऑपरेशन संपल्यावर सांगितलं की या शस्त्रक्रियेचं नाव होतं, ‘फॅरिंगो कोलोप्लास्टी’ अथवा ‘इशोफ्लेगो कोलोप्लास्टी.’ अगदी मुंबईतदेखील ही शस्त्रक्रिया करणारे मोजकेच डॉक्टर होते. तीस-पस्तीस वर्षांच्या कार्यकाळात डॉक्टरांनी अशी वीस-पंचवीस ऑपरेशन्स केली होती. अन्ननिका, पित्ताशय, पित्तनिका, स्वादुपिंड आणि मोठं आतंड यांवरील शस्त्रक्रिया करणं ही डॉ. बापटांची खासियत होती. पैकी मोठ्या आतळ्याचारील काही शस्त्रक्रिया तर भारतात त्यांची प्रथम केल्या. स्वादुपिंडाच्या शस्त्रक्रियेची जी पद्धत डॉ. बापटांनी शोधून काढली, तिला ‘बापट प्रोसिजर’ म्हणून सबोधलं गेलं. काही दिवसांनी मी डॉक्टरांना विचारलं, “तुमच्या भोलाची तब्येत कशी आहे?”

“तू स्वतःच येऊन बघ. त्याच्याच तोंडून त्याची कथा एक. तुझ्या लेखणीला एक कहाणी मिळेल. ये उद्या.”

दुसऱ्या दिवशी मी एका बाकळ्यावर भोलाची वाट पाहत बसले होते. कृश शरीराचा, गाल खपाटीला गेलेला, लेंगासदन्यातला भोला स्वतःच्या पायानं चालत माझ्या आणि डॉक्टरांच्या समोर येऊन उभा राहिला. मी स्तिमित नजरेन त्याच्याकडे पाहत होते. त्या दिवशी ज्या माणसाचं शरीर मला फाटलेल्या कापडासारखं वाटलं होतं, त्याला आता मी जिवंत माणसाच्या रूपात पाहत होते. त्यानं आल्याआल्याच डॉक्टरांच्या पायाला हात लावून नमस्कार केला. डॉ. रवी बापटांच्या अनुभवसंपन्न आणि प्रदीर्घ कारकिर्दीतली ही केवळ एक घटना. योगायोगानं मी तिची साक्षीदार होते. अशा हजारो माणसांना त्यांनी जीवदान दिलं आणि या माणसांनी बापटांना कृतज्ञ भावनेनं दुवा दिला. पाटण्यातसुद्धा भोलाला बापटांच्याच कोणा शिष्यानं त्यांचं नाव सांगितलं आणि ‘डाक्टसाब’ना शोधत

तो मुंबईत आला. देशाच्या निरनिराळ्या भागांतून रोगी बापटांसाठी के.इ.एम.मध्ये येऊन डेरेदाखल व्हायचे.

या सार्वजनिक रुणालयात, अत्यंत अल्प पगारावर काम करून डॉक्टरांनी जन्मभर रुणसेवेचं ब्रत पाळलं. एम.बी.बी.एस.च्या परीक्षेत ते ‘मेडिसिन’मध्ये पहिले आणि ‘सर्जरी’त दुसरे आले. त्यांना सगळे विचारू लागले, “आता लंडनला जाऊन एफ.आर.सी.एस. करणार का?” डॉक्टर म्हणतात, “मला कळेना काय करावं? आमचे सर डॉ. सी.एस. व्होरा हे फार निष्णात सर्जन होते. मी त्यांचा सळ्या घेतला. त्यांनी मला एक गमतीदार उदाहरण दिलं. ‘हे बघ, भेंडीबाजारमधला न्हावी दिवसाकाठी शंभर जणांची दाढी करतो. ताजमहलमधला बाबर पाच जणांची दाढी करतो. तर तू तुझं तोंड कोणाच्या हातात देशील?’ माझं उत्तर होतं, ‘भेंडीबाजारवाल्याच्या. कारण त्याला प्रॅक्टिस जास्त आहे.’ सर म्हणाले, ‘करेक्ट! हीच गोष्ट डॉक्टरांबाबतही खरी आहे. तू के.इ.एम.मध्ये काम केलंस तर तुला प्रचंड अनुभव मिळेल. तसा अनुभव परदेशात मिळणार नाही.’ त्यानंतर परदेशी जाण्याचा विचारही कधी मनात आला नाही.” परदेश जाऊ दे! तो फारच दूचा. ते एखाद्या खाजगी रुणालयात रुजू झाले असते, तरी एकेका शस्त्रक्रियेवर त्यांना त्या काळात हजारो रुपये मिळाले असते. मात्र त्यांना पैशांचा मोह कधी पडला नाही. डॉक्टर हाडाचे शिक्षक होते. म्हणूनच ते तरुण विद्यार्थ्यांना शिकवण्यातही रमले. मध्यंतरी अमेरिकेतील त्यांच्या विद्यार्थ्यांनी अनोख्या पद्धतीनं आपल्या लाडक्या सरांना गुरुदक्षिणा दिली. त्यांनी स्वतः खर्च करून त्यांच्या बापटसारांना अमेरिकेत आर्मित केलं आणि तेरा ठिकाणं दाखवली. पैशांत मोजता येणार नाही, असा उदंड आदर व अमाप प्रेम डॉक्टरांनी कमावलं. पैसा, कीर्ती, मानसन्मान हे त्यांच्या कर्तृत्वाचे ‘साईंड इफेक्ट्स’ आहेत; प्रयोजन नव्हे. त्यांनी जन्मभर ‘गरिबांचे डॉक्टर’ म्हणूनच काम केलं. त्यातच त्यांना कृतार्थता गवसली. अयोग्य वैद्यकीय सळ्या मिळाल्यानं संप्रेमित झालेले कित्येक रोगी त्यांच्याकडे गेले आणि आपल्याला ‘आपला डॉक्टर’ मिळाला या समाधानात परतले. रुणांच्या प्रबोधनासाठी त्यांनी काही पुस्तकंही लिहिली. ती पुस्तकंही लोकप्रिय ठरली. त्यांच्या अनेक आवृत्त्या निघाल्या. के.इ.एम.चे सुपुत्र असलेले डॉक्टर रवी बापट यांनी कोणत्याही मोहात न पडता, नेहमी स्वतःच्या मनाचा कौल मानला. डॉक्टर होताना हिपोक्रॅटिसच्या नावानं घेतली जाणारी शपथ ही सामान्यतः उपचार ठरते. डॉ. रवी बापटांसारख्या लोकविलक्षण डॉक्टरांन मात्र अगदी आजच्या घडीपर्यंत ही शपथ निषेनं निभावली आहे आणि आपण निवडलेल्या मार्गानं ते ‘एकला चालो रे’ या पद्धतीनं चालत राहिले आहेत.

- अंजली कीर्तने

प्रमणध्वनी : +९१ ९९६७५१६९१३

anjalikirtane@gmail.com

महेन्द्र पवार

कलागुण पेरणारा दृष्टियासक्त शिक्षक

शालेय रंगभूमीच्या क्षेत्रात फार मोलाची व दीर्घकाळ कामगिरी करणारे शिक्षक ज्योतिराम कदम यांचे नुकतेच कोविडने दुःखद निधन झाले.

अहमदनगर जिल्ह्यात कर्जत तालुक्यातील दगडी बारड या मागासलेल्या दुष्काळी गावात जन्मलेल्या आणि आपल्या आईचे मुखदर्शनही न झालेल्या ज्योतिराम कदम यांचे वडील मुंबईत हमालाची नोकरी करत. त्यांचे वास्तव्य भायखळा येथे होते. त्यामुळे राणीबाग, भायखळा येथील महानगरपालिकेच्या शाळेत इयत्ता सातवीपर्यंत त्यांचे शिक्षण झाले. पुढे त्यांनी कामगार विभागातील केएमएस डॉक्टर शिरोडकर हायस्कूल, परळ या शाळेत आठवीसाठी प्रवेश घेऊन तेथून जुनी अकरावी पूर्ण केली. स्वतःचे शालेय शिक्षण त्यांनी मुलांच्या शिकवण्या आणि मोलमजुरी करून पूर्ण केले. पुढील शिक्षणासाठी ते अहमदनगरला गेले. तेथे शांत बसून न राहता सांस्कृतिक कार्यक्रमांत सहभागी होण्यासाठी खूप धडपड केली. कॉलेज आणि जुन्या विद्यार्थिवर्गांने फार लक्ष दिले नाही, त्यामुळे कार्यक्रमासाठी पेटीवादन, तबला, ढोलकी, ढोलक ही वाद्य स्वतः आणणे क्रमप्राप्त होते. एका विद्यार्थ्याला बुलबुलतरंग वाजवताना पाहिले आणि त्याला साथीला घेऊन बसवलेले ‘बाई मी लाजाळू’ हे भारूड त्यांनी गॅर्दरीगमध्ये सादर केले. त्यावेळी त्यांचे स्पृधक सदाशिव अमरापूरकर, रमेश कोटस्थाने होते. या स्पृधेत त्यांनी स्त्रीवेशात सादर केलेल्या या भारुडाला रसिकांनी प्रचंड दाद दिली आणि परीक्षकांनी सर्वोकृष्ट म्हणून त्याला जाहीर केले. सांस्कृतिक कार्यक्रमासोबत ते अभ्यासातही हुशार असल्याने हिंदी विषय घेऊन प्रथम श्रेणीत पदवीधर झाले. त्यानंतर सहजच आपल्या शाळेतल्या शिक्षकांना भेटायला मुंबईत आले असताना, त्यावेळचे मुख्याध्यापक श्री. बेरीमर यांनी चौकशी केल्यानंतर येथे शाळेत शिक्षक म्हणून नोकरी करणार का असे विचारले. तेव्हापासून ते शिरोडकर हायस्कूलमध्ये शिक्षक म्हणून नोकरी करू लागले. बेरीमरांनी त्यांच्या क्षमता आधीच ओळखल्या होत्या त्यामुळे शाळेच्या बालनाट्याची संपूर्ण जबाबदारी त्यांच्यावर सोपवली.

त्यांचे मामा विठ्ठल मरळ हे एक हरहुन्हरी कलाकार होते. त्यांना लोककलेची आवड होती. मामांबरोबर राहत असल्यामुळे त्यांचा प्रभाव साहजिकच ज्योतिराम यांच्यावर होता. त्यातून त्यांना लोककलेची आवड निर्माण झाली. म्हणून शाळेत सांस्कृतिक कार्यक्रमात ते अग्रेसर असायचे. शाळेचे मोठे व्यासपीठ त्यांना उपलब्ध झाल्यामुळे ते विविध प्रकारचे कार्यक्रम सादर करत. त्याचबरोबरीने राणीबाग येथील शाहीर खामकर मंडळीच्या कलापथकात ते वेगवेगळ्या भूमिका करत असत. त्यांना विनोदाची खूप चांगली समज होती त्यामुळे ते कलापथकात अल्पावधीतच प्रसिद्ध झाले. गरीब कुटुंबात राहत असतानाही, नोकरीनंतर इतर शिक्षक खाजगी शिकवण्या घेऊन पैसे कमावत तशा त्यांनी कुठल्याही शिकवण्या न घेता उरलेला वेळ केवळ कलेसाठी पूर्ण वाहून घेतला.

शालेय रंगभूमी ही प्रामुख्याने शिक्षकांची रंगभूमी असते. म्हणजे तिचे कर्ताकरिता शिक्षकच असतात. हे शिक्षक क्वचितच नाट्याभ्यासी असतात. नाटके पाहणे ही त्यांच्या जीवनराहणीतील अपवादात्मक घटना असते. शाळेतले वा शाळेसाठी मुलांचे नाटक उभे करणे ही त्यांच्यावरची नोकरीने लादलेली सर्तीची जबाबदारी असते. त्यामुळे त्यांच्या शालेय नाटकाची व्याख्या वा मर्यादा ही क्रमिक पुस्तकातील एखाद्या धड्याचे संवादरूपात परिवर्तन करण्यापलीकडे जात नाही. बन्याच वेळा संवाद मूळ धडाच असतात, त्यांना कथनाची व निवेदनाची जोड देऊन नाटक तयार केले जाते.

त्याकाळी दरवर्षी सुधाताई करमरकर यांच्या लिटल थिएटर, अरंविंद वैद्यसरांचे कुमार कलाकेंद्र, महाराष्ट्र राज्य बालकनजी बारी बालभारत, रविकिरण मंडळ तसेच मुंबईबाहेरील बॅ. नाथ पै एकांकिका स्पृधा, कणकवली; कोल्हापूर नाट्यमंच, कोल्हापूर; सातारा नाट्यस्पृधा या आणि अशा अनेक स्पृधा होत असत. त्यावेळी बालमोहन विद्यार्थिरच्या विद्याताई पटवर्धन, पालें टिळक विद्यालयाच्या मृणमयी बारपांडे, उदयाचल हायस्कूल, विक्रोलीच्या

विजया वाड तर छबिलदास विद्यालयाचे विलास जोशी, नवभारत विद्यालयाचे कडसर, शिरोडकर हायस्कूल सकाळ अधिवेशनाचे तानाजी परब, गिरगावातील प्रसिद्ध शाळा विकित्सक समूह शिरोळकर हायस्कूलचे नामजोशीसर असे दिग्गज या स्पर्धामध्ये सहभागी होत होते. त्यात आणखी एक नाव समाविष्ट झाले ते म्हणजे ज्योतिराम कदम! लोककलेचा प्रभाव असलेल्या त्यांच्या बालनाट्यात संगीत, नृत्य, प्रकाशयोजना आणि नेपथ्यरचना या नाटकासाठी पोषक असलेल्या सर्व बाजूंचा समावेश असायचा.

सरांनी स्पर्धेसाठी दिग्दर्शित केलेले पहिले नाटक 'सतरा रत्नांचा वग' हे होते. त्यात विश्वनाथ डामरे, सुरेंद्र पवार यांनी उत्तम अभिनय केला होता. त्याला यशही आले. त्यानंतर त्यांनी बालनाट्ये लिहायला सुरुवात केली त्यांचे पहिले बालनाट्य होते 'काखेत कळसा, गावाला वळसा'. या वगनाट्याला प्रचंड प्रतिसाद मिळाला. विविध स्पर्धामध्ये पारितोषिके प्राप्त झाली. यात मुकुंद माडेकर, श्यामभोर, दत्तात्रय उदास, सुनीता वाडे आणि सुनील गुप्ते अशी मंडळी कलाकार होती. यातील सुनील गुप्ते पुढे डॉक्टरेट करून अमेरिकेत स्थायिक झाला आणि सरांनी दिलेला सांस्कृतिक वारसा पुढे नेण्यासाठी तो प्रयत्नशील राहिला. महाराष्ट्रविश्व या मराठी भाषकांच्या मंडळाच्या माध्यमातून 'अलिबाबाची गुहा' नावाचे नाटक त्याने सादर केले. ज्याचे भारतातही प्रयोग केले. याचे सारे श्रेय ज्योतिराम कदमांना जाते.

नाट्यनिर्मितीला आवश्यक असणारी सारी गुणवैशिष्ट्ये ज्योतिराम कदम यांच्या —
नाटकातून प्रकर्षने दिसून येतात. शालेय नाटक म्हणजे काय या प्रश्नाचे नेमके उत्तर म्हणजेच ज्योतिराम कदम यांचे नाटक. त्यामध्ये 'केल्याने होत आहे रे!', 'आम्ही आपले रंगरंगीले', 'खोल्याच्या कपाळी गोटा', 'नारद झाला गारद', 'जनसेवा हीच इश्वरसेवा', 'माझं पाखरू', 'एकरूप होऊ सगळे' या आणि यांसारख्या अनेक बालनाट्यांची नावे सांगता येतील.

शालेय नाटकाचा विषय मुलांच्या शालेय जीवनाशी संबंधित हवा हे तर खेरेच, त्याचबरोबर शाळा मुलांवर ज्या प्रकारचे संस्कार करू इच्छिते त्यांना ते विषय किंवा त्या विषयांचा आविष्कार पूरक असायला हवा. भाषेचे सौंदर्य, नाटकाची भाषा, संवादातील ठसकेबाजपणा, व्यक्तिचित्रणासाठी आवश्यक असणारे स्वभावरेखाटन ही सगळी भाषिक व सांस्कृतिक वैशिष्ट्ये मुलांना अधोरेखित करून सांगणे शिक्षकांना नित्याच्या चौकटीत शक्य नसते. मात्र ज्योतिराम कदम याला अपवाद होते. त्यांची बालनाट्ये ही रंगमंचापुरतीच न राहता प्रेक्षकांच्या मनात उतरत असत. 'माझं पाखरू' हे बालनाट्य तर पाठ्यक्रमातील पु.भा. भावे यांच्या कथेवर आधारित होते. त्याचे नाट्यरूपांतर खूपच चांगले झाले होते.

आदर्श शालेय बालनाट्याचा हा वस्तुपाठ सर्व शिक्षकांनी

अभ्यास करण्याजोगा आहे. आधी केलेची पाहिजे म्हणजे आधी हे नाटक शिक्षकांनी अभ्यासले पाहिजे, यावर त्यांचा कटाक्ष होता. केल्याने होत आहे रे! या बालनाट्याद्वारे १९८२ साली मुबंई आकाशवाणी केंद्राला सर्वोत्कृष्ट बालनाट्याचा पुरस्कार प्राप्त झाला. राष्ट्रीय स्तरावर आकाशवाणीला पहिल्यांदाच हे असे यश मिळाले होते. विशेष म्हणजे आकाशवाणी केंद्राच्या सर्व भाषिक केंद्रांत हे बालनाट्य सर्वोत्कृष्ट ठरले होते. कारण या बालनाट्यात अनेक वर्षे मुलांमध्ये राहून, त्यांच्या समस्या जाणून घेऊन, त्यांच्या व्यथा कथारूपाने त्यांच्या भाषेतच मांडल्या होत्या. त्यामुळे या नाटकातून त्यांना हवी असलेली उत्तरे त्यांच्या भाषेतच मिळाली होती. हे यश वाखाणण्याजोगे होते! या बालनाट्यात अतिशय प्रयोगशील माणसाच्या व्यक्तिरेखांचे सूक्ष्म अवलोकन करून त्यांचे सादरीकरण करत, तेसुद्धा लोककलेच्या माध्यमातून. ज्योतिराम कदम यांनी आपला एक वेगळा बाज रंगभूमीला दिला. पुढे त्याचे अनेकांनी अनुकरण करून व्यावसायिक यश मिळवले. शिवसेनाप्रमुख बाळासाहेब ठाकरे तसेच चित्रपती व्ही. शांताराम यांनी कौतुक केले. 'केल्याने होत आहे रे' या बालनाट्याचे यश पाहून त्यावेळच्या सूलोक कॅसेट कंपनीने ध्वनिमुद्रण करून कॅसेट/ध्वनिफित काढली होती. त्याच्या प्रकाशन समारंभाला चित्रपती व्ही. शांताराम, कवी शांताराम नांदगावकर, किरण शांताराम उपस्थित होते. त्यावेळी सर्व कलाकार, तंत्रज्ञ, वादक, गायक व लेखक-दिग्दर्शक यांचाही यथोचित सन्मान केला गेला.

कलाकारांच्या वर्तीने प्रमुख भूमिका करणारा म्हणून मी मनोगत व्यक्त करताना सांगितले, की आज आमच्या यशस्वी बालनाट्याची कॅसेट प्रकाशित होत आहे. परंतु एकाही कलाकाराकडे टेपरेकॉर्डर नसल्याने ते ऐकण्याचा आनंद आम्ही घेऊ शकत नाही. हे मनोगत ऐकल्यानंतर चित्रपती व्ही. शांताराम यांनी 'उद्याच शाळेला टेपरेकॉर्डरची व्यवस्था होईल' असे जाहीर केले. त्यानुसार शाळेला टेपरेकॉर्डर पाठवून देण्याची व्यवस्थाही केली.

शिवसेनाप्रमुख बाळासाहेब ठाकरे यांनी तर या बालनाट्याचा प्रयोग पाहिल्यानंतर शिवसेनेच्या सर्व शाखांमध्ये याचा प्रयोग व्हावा असा आदेश दिला होता. त्यानुसार अनेक शाखांमध्ये याचे प्रयोग झाले. या आणि अशा अनेक ठिकाणी या बालनाट्याचे प्रयोग होतच राहिले.

शाळेमध्ये सलग चौदा वर्षे सेवा करून ते पुण्याच्या 'बालभारती'मध्ये निर्माता म्हणून गेले. तेथे त्यांनी जवळजवळ साडेपाचशेहून जास्त चित्रफिती तयार करवल्या. त्यात वेगवेगळे विषय, वेगळी मांडणी करून आपला ठसा उमटवला. पुढे निवृत्त झाल्यानंतर रंगभूमीची सेवा अविरत चालू ठेवली. त्यांच्या मागदर्शनाखाली शिकलेल्या विकास कदम, दीपाली शेलार-विचारे, देवेंद्र शेलार, संजय खापेरे या आणि अशा अनेक प्रसिद्ध कलावंतांची

बालकलाकारांना शाबासकी देण्यासाठी उपस्थित चित्रपट अभिनेते सुनील दत्त आणि ज्योतिराम कदम

नावे घेता येतील.

ज्योतिराम कदम यांना कॉलेजमध्ये असताना त्यांच्या 'बाई मी लाजाळू' या वगनाट्याला बुलबुलतरंगची साथ देणारे त्यांचे मित्र सीताराम शिंदे यांना शिरोडकर हायस्कूलमध्ये शिक्षक म्हणून नोकरी मिळाली. शिंदेसरांनी सुंदर तळाशीलकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली ज्योतिराम कदम यांच्या त्या काळात सादर झालेल्या सर्व बालनाट्यांना संगीतदिग्दर्शक म्हणून साथ दिली. तळाशीलकर हे आकाशवाणीचे कलाकार होते. त्यांच्या आवाजातील खर्ज फारच प्रसिद्ध होता. संगीतकार दत्ता डावजेकर मार्गदर्शनासाठी त्यांच्याकडे जायचे. शिंदेप्रमाणे कदमसरांच्या बालनाट्यांत तालवाद्य वाजवणारा व ढोलकीपूर्ण प्रमोद ढवळे साथीला असायचा. कालांतराने तो पंडित हृदयनाथ मंगेशकर यांच्या गाजलेल्या 'भावसरगम' या कार्यक्रमात ढोलकी वाजवत असे. तसाच संवादिनी वाजवण्यासाठी शाळेचा विद्यार्थी दीपक वाळके असायचा. आज कीबोर्डवर जलद गतीने बोटे फिरणारा म्हणून अदनान सामी याच्यानंतर त्याचे नाव घेतले जाते. एका कार्यक्रमात साक्षात अदनान सामी यांनी दीपक वाळकेचे वादन पाहून कौतुक केले होते. त्याने लता मंगेशकर, आशा भोसले, सुदेश भोसले यांसारख्या मान्यवरांच्या सोबत परदेशात अनेक कार्यक्रम केले. त्याचप्रमाणे प्रदीप आडविलकर हा शाळेत असताना गिटार वाजवत असे. त्यानेही कालांतराने हिंदी चित्रपटसृष्टीत उत्तम गिटारिस्ट म्हणून स्थान निर्माण केले.

शैलेश परब हा सरांचा विद्यार्थी मनोरंजनक्षेत्रातील उद्योजक म्हणून नावारूपाला आला आहे. तो यशराज, रिपब्लिक टीव्ही यासारख्या वाहिन्या आणि स्टुडिओ डिझाईन करून यंत्रसामग्री पुरवणारा म्हणून प्रसिद्ध आहे. त्याच्या कंपनीच्या देश-विदेशात आठ शाखा कार्यरत आहेत. सुनीता घाग या विद्यार्थिनीने चौफेर अभिनयाने बालरंगभूमी गाजवली होती. पुढे या क्षेत्रात काम न करता आता ती भारतीय आयुर्विमा महामंडळमध्ये विकास अधिकारी म्हणून कार्यरत आहे. मात्र सांस्कृतिक नाळ सोडलेली नाही.

कदमसरांनी बालनाट्याद्वारे घडवलेले असे अनेक विद्यार्थी-विद्यार्थिनी प्रत्यक्षात सांस्कृतिक क्षेत्रात योगदान देत नसले तरी सुजाण प्रेक्षक म्हणून ते अप्रत्यक्षरीत्या योगदान देत आहेत.

गावागावात जाऊन बालरंगभूमीविषयी गरीब मुलांना माहिती देणे, त्यांच्या कार्यशाळा घेणे हे त्यांचे काम निरंतर चालू होते. महाराष्ट्र शासनाने त्यांची साहित्य संस्कृती मंडळाचा सदस्य व पाठ्यपुस्तकनिर्मितीचा सदस्य या पदावर नियुक्ती करून त्यांचा सन्मान केला होता. गेली पस्तीस वर्षे बालरंगभूमीची सेवा करत बालनाट्यस्पर्धेची सुरुवात करणारी कामगार विभागातील संस्था 'रविकिरण मंडळ' ही ज्योतिराम कदमांच्या पुढाकाराने निर्माण झाली. त्यावेळी केवळ बालनाट्यस्पर्धेमध्ये शाळांनाच प्रवेश होता. ही बालनाट्य चळवळ अधिक व्यापक व्हावी म्हणून

रविकिरणची स्पर्धा शाळा व संस्था यांना खुली केली. त्यांनी शासनातर्फे अभिनयाच्या अनेक कार्यशाळा वेगवेगळ्या गावांत जाऊन घेतल्या. तसेच, त्यांनी गरीब मुलांसाठी स्वतःच्या खिशातले पैसे खर्च करून अभिनयाच्या अनेक कार्यशाळा घेतल्या.

असा हा नाट्यकर्मी! हंगामी बालनाट्याची निर्मिती करून वर्षभर प्रसिद्धीच्या प्रकाशात राहणारे बालरंगभूमीवर अनेक आहेत, परंतु शालेय रंगभूमीकडे ते कधीच ममत्वाने पाहत नाहीत. कारण शालेय रंगभूमीवर कधीच प्रसिद्धीचा प्रकाशझोत टाकला जात नाही. म्हणून प्रसिद्धीपासून सदैव दूर असलेल्या आणि केवळ शालेय रंगभूमीशी एकनिष्ठ असलेल्या आदरणीय ज्योतिराम कदम यांचे योगदान फारच महत्वाचे ठरते.

ते गेली कित्येक वर्षे शिक्षक म्हणून काम करत होते आणि त्याचबरोबर रंगभूमीची अहर्निश सेवा करत होते. आज त्यांच्या निधनामुळे शालेय रंगभूमी खरोखरच एका प्रामाणिक नाट्यशिक्षकाला मुकली आहे. शालेय रंगभूमीशी निगडित असलेला आणि तिच्यासाठी आयुष्यभर केवळ काम करणारा ज्योतिराम कदम यांच्यासारखा शिक्षक पुन्हा होणे नाही. शालेय रंगभूमीचे प्रामाणिक पाईक ज्योतिराम कदम यांच्या दुःखद निधनाने निर्माण झालेली ही पोकळी भरून येणे केवळ अशक्य आहे. त्यांनी लोककलेच्या अंगाने प्रेक्षक आणि कलाकार यांच्यात दुवा साधला. परिणामी नवीन कलाकारांबरोबरच सुजाण रसिक प्रेक्षक निर्माण झाले. ही काळाची गरज त्यांनी आधीपासूनच जाणली होती. त्यांची ही परंपरा पुढे नेणे हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली असेल!

- महेंद्र पवार
भ्रमणध्वनी : +91 9869287870
mahendraa.pawar@gmail.com

राधिका कुंटे

लेन्सरंगी रंगला...

‘आपण अमूक वाजता बोलणार आहोत ना?’ असा मुलाखत देणाऱ्या व्यक्तीचा रिमाइंडर मेसेज येण ही सध्याच्या काळात दुर्मिळ गोष्ट. कारण वेळेचं महत्त्व जाणणारी नि वेळ पाळणारी माणसं अलीकडं कमी होत चालली आहेत. तर, हा रिमाइंडर त्याच्या रेझ्युमेमधल्या स्किल्सच्या चौकोनांना टिक करत टाइम मैनेजमेंट या चौकोनाला शंभर गुण आपसूकच देता झाला. बाकीच्या चौकोनांतल्या क्राण्टिटेटिव्ह अँनालिसिस, इंटरपर्सनल स्किल्स, फ्युचर फोकस्ड, क्रिटिकल थिंकिंग, क्रिएटिव्हिटी, लीडरशिप आदी गुणांवर त्या तासाभारत आपसूकच टिकमार्क होत गेलं. हा वक्तशीर कलाकार आहे श्रीरंग कुळकर्णी.

बीई मेक्निकल ते सिनेमटोग्राफी या श्रीरंगच्या कलाप्रवासाविषयी जाणून घेतलं. व्हिवा इन्स्ट्रॉटूट ऑफ टेक्नॉलॉजीमध्ये बीईच्या शेवटच्या वर्षाला असताना त्याला एमएस करायचं होतं. त्यानंतर अमेरिकेत किंवा जर्मनीत शिकायचं असल्यानं त्यासाठीची तयारी सुरु होती. त्याला युरोपीयन संस्कृती, जीवनशैलीविषयी फार कुतूहल वाटत होतं. आणखी विचार केल्यावर त्याच्या लक्षात आलं, की लोक वीकएण्डचे फार भुकेले असतात. का? तर ते तेव्हा ‘जगतात’. एरवी त्याच्या कामाचं स्वरूप लक्षात घेतलं त्यांना ठरावीक चौकटीतच काम करावं लागतं. श्रीरंग सांगतो, की “मला ते चौकटीतलं जीवन फारसं रुचलं नाही. मला फोटोग्राफीची आवड होतीच. मी यूट्यूबवर काही मेकिंग ऑफ फिल्म्स बघत होतो. एका मेकिंगच्या व्हिडिओमध्ये पड्यावर नट दिसत असले तरी त्या कॅमेन्यामागेही बरीच माणसं असतात हे कळलं नि त्याविषयी कुतूहल वाटू लागलं. दरम्यान मी आकाशवाणीच्या कॉफी हाऊससाठी लेखन केलं, पण तीही एक चौकटच वाटल्यानं ती अलगद बाजूला सारली. त्याच सुमारास साप्ताहिक लोकप्रभाच्या टीमचा काही काळ भाग होतो. तिथं थोडं लेखन केलं. त्या वेळी काही ओळखी झाल्या. त्यातून पटकथाकारांशी ओळख झाली. त्यांच्याशी मारलेल्या गप्पांमधून हळूहळू सगळी मेथड शिकलो. ‘मास्टर्स क्लास’ या वेबसाइटवरून कंटेट रायटिंग शिकलो. आता मागे वळून बघताना

बेकार वाटतंय, पण तेव्हा ‘मी काय भारी लिहिलं आहे,’ असं फीलिंग देणारं कथानक लिहिलं होतं.”

व्हिवा इन्स्ट्रॉटूट ऑफ टेक्नॉलॉजीमध्ये तो दोन वर्ष लेक्चरर होता. त्या शिकवण्याव्यतिरिक्त त्यांनं त्याचं एक विश्व तयार केलं होतं. अनेक प्रकारचे फोटो अभ्यासायचे. कॉफी टेबलबुक बघायचं वगैरे. स्वकमार्ईतून त्यानं २०१८ मध्ये पहिला कॅमेरा घेतला. त्याआधी कॅमेन्याचं तंत्र मोबाइल कॅमेन्यावरच शिकला. त्याला वाटतं की दृश्याची रचना हा छायाचित्राचा आत्मा आहे. त्यासाठी कॅमेरा कोणताही वापरा. साध्य नेमकेपणानं साधणं महत्त्वाचं, साधन हे दुय्यम आहे. हे तत्त्व मनाशी ठेवून त्यानं स्वतःच्या कॅमेन्याचं कौशल्य विकसित केलं. त्याला दादर सांस्कृतिक मंचाच्या फोटोवॉकमध्ये प्रथम क्रमांक मिळाला होता. गुगल पिक्सल-२च्या लॉचिंगच्या निमित्तानं घेण्यात आलेल्या मोबाइल फोटोग्राफी स्पर्धेत एकूण पाच हजार स्पर्धाकांतून दहा जणांची निवड होऊन त्यांना ज्येष्ठ छायाचित्रकार अतुल कसबेकर यांचं मार्गदर्शन मिळालं. त्यानंतर झालेल्या स्पर्धेत श्रीरंगला प्रथम पुरस्कार मिळाला. “कॉम्पोझिशनवर भर दिला पाहिजे. Mis en scène म्हणजे पात्रांच्या, दृश्याच्या रचनेवर भर दिला पाहिजे. त्यामुळं छायाचित्र बोलकं होतं किंवा पार बिघडूही शकतं. छायाचित्र काढताना हे सगळं लक्षात ठेवायला हवं. सध्या डिजिटलच्या सोयीमुळं आपण हजारो छायाचित्रं काढू शकतो. फक्त पंधरा-वीस छायाचित्रं काढा, पण त्यावर ‘तुमच्या दृष्टीचा ठसा’ उमटलेला असला पाहिजे.” असा गुरुमंत्र कसबेकर यांनी तेव्हा दिला होता. हे तत्त्व श्रीरंग अगदीच फॉलो करतो. आता तो हाताळतो ते कॅमेरे जवळपास पंधरा-वीस किलोंचे असतात. ते कॅमेरा अटेंडेण्टना उचलावे लागतात. इथं मोबाइल फोटोग्राफीचा फायदा असा होतो, की वेगवेगळ्या ठिकाणी जाऊन मोठ्या कॅमेन्याविना अनेकदा ट्रायल घेता येते नि जागा पक्की झाल्यावरच मग तिथं जड कॅमेरा नेता येतो. अर्थात अजूनही कॅमेन्याची दृष्टी शिकण्याची प्रोसेस सुरु आहे, असं तो आवर्जन सांगतो.

‘व्हिवा’मध्ये शिकवताना काहीतरी वेगळं करावं असं त्याला

वाट होतं. व्यावहारिकदृष्ट्या पाहिलं तर ती नोकरी चांगली होती. मात्र पुढे त्यात त्याला फारसं भवितव्य दिसत नव्हतं; ठरलेले विषय शिकवण्याव्यतिरिक्त. मग विषयच संपला. त्याला ही चौकटही बाजूला साराबीशी वाटली. इथंच थांबायचं ठरवून राजीनामा दिला. घरी नोकरी सोडणार हे माहीत होतं. परंतु तो एचआरमाध्ये किंवा कॉर्पोरेटमध्ये जाईल किंवा स्वतःचं ट्रेनिंग-डेव्हलपमेंट सुरु करेल असा त्यांचा अंदाज होता. दरम्यानच्या काळात त्याला पोस्ट ग्रॅज्युएशन करायचं होतंच. मग त्यानं टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल सायन्सेसमधून पोस्ट ग्रॅज्युएट

डिप्लोमा इन मैनेजमेंट हा वर्षभराचा अभ्यासक्रम केला. तो सांगतो, “कोणतंही शिक्षण घेताना ते विषय शिकण्याखेरीज आणखी कित्येक गोष्टी शिकता येतात. अशा प्रकारच्या व्यावसायिक शिक्षणामुळं आपण सतत पाच पावलं पुढं जात राहतो. दरम्यान मी लॉचीही परीक्षा दिली होती. कारण आपल्याला कायद्याची माहिती हवी, म्हणून ते शिकायचं होतं.”

नोकरी सोडल्यावर महिनाभर बच्याच फोटोग्राफरना श्रीरंग भेटला. मात्र त्यांना त्यांच्या साचेबद्धपणाच्या पलीकडं डोकावायचं नव्हतं, तर तो चौकट नाकारत होता. त्याचा नातेवाईक ॲग्वेद मॉडकरशी श्रीरंगचं करिअरच्या संदर्भात अनेकदा बोलणं होत असे. ॲग्वेद ‘उरी’ या चित्रपटात लाइन प्रोड्युसर होता. त्याला श्रीरंगनं चित्रपटाच्या सेटवर शिकायची इच्छा असल्याचं सांगितलं. त्यानं होकार देत सांगितलं, की बारा तास उभं राहावं लागेल. जमलं तर शूटिंग बघता येईल, वगैरे.. मग सेटवर गेल्यावर तो छोटी छोटी कामं करायचा. त्या दरम्यान त्याला सेटचं लायटिंग, तिथला पदानुक्रम, वातावरण अशा अनेक गोष्टी कळत गेल्या. तेव्हाच आपण सिनेमटोग्राफी करूया हे त्याला ‘क्लिक’ झालं. श्रीरंग सांगतो, “सिनेमटोग्राफीमध्ये काही न बोलता बरंच काही बोलू शकतो. सिनेमटोग्राफरचे साहाय्यक असतात- कॅमेरा, लाईट्स, पात्रांची हालचाल कधी लाईट देऊन, कधी लाईट न देता बरंच काम करता येऊ शकतं. हे केवळ हवेतले इमले नव्हते. वर्षभराची भक्तम आर्थिक तरतूद केली. ‘उरी’नंतर मुशांत तुंगारे यांच्या ओळखीनं अॅमेझॉन प्राइममध्ये मिळालेल्या संधीत एक्सरेच्या टीममध्ये फोटोग्राफीचं काम केलं. शिवाय अॅन सेट अनेक गोष्टींचं निरीक्षण व अभ्यास करायला मिळाला.”

त्याला नेटफिलिक्सवर ‘गिल्टी’ या धर्मा प्रॉडक्शनच्या फिल्साठी अँड्यू बॉल्टर या ब्रिटिश फोटोग्राफरच्या हाताखाली काम करायची संधी मिळाली. तिथं तो असिस्टंट सिनेमटोग्राफर होता. त्याबद्दल तो सांगतो, ‘वक्तशीरपणासह त्यांच्या अनेक गोष्टी आजही कटाक्षानं फॉलो करतो. वायरिंगपासून लाईट सेटअप फ्रेम कशी करावी अशा अनेक गोष्टी त्यांच्याकडून थेट शिकायला मिळाल्या.

श्रीरंग कुळकर्णी

अजूनही आम्ही संपर्कात आहोत.” त्यांच्यासारखं आपणाही काम करावं, असं त्याला वाटतं, अर्थात ते काही तितकं सोंप नाही, हेही तो जाणून आहे. तो सांगतो, की ‘मला लोकांनी केलेल्या चुका बघून प्रेरणा मिळते. कोणत्या गोष्टी टाळाव्यात हे मी यातून शिकतो. उदाहरणार्थ, शूटिंग लांबलं की लाईटबॉईजचं काम लांबतं. परतायला उशीर होतो, ते सकाळी पुन्हा लवकर हजर होतात. समजा, कुणाची झोप अपुरी झाली असेल तर सेटवर काहीही होऊ शकतं. तीही माणसं आहेत, हे समजून घ्यायला हवं. आपल्याकडं सध्याच्या मनोरंजनक्षेत्रातले

(चित्रपट-ओटीटी प्लॅटफॉर्म) लोक निखल व्यावसायिक दृष्टीनं वागणारे आहेत. कोरोनाकाळात बरीच कामं झूम कॉलवर होतात. त्या त्या विभागांच्या टीममधील मुख्य व साहाय्यकांच्या मीटिंग होतात. अगदी बारीकसारीक गोष्टींचा सारासार विचार करून आखणी केली जाते.”

काम मिळायला लागलं तरी त्याविषयी व्यवस्थित शिकलं पाहिजे असं त्याला वाटलं. त्यासाठी घरून विशेषतः त्याच्या बाबांचा खूपच पाठिंबा मिळाला आणि आईची कायम साथ मिळाली. त्यानं प्राग इथल्या प्राग फिल्म स्कूलमध्ये फिल्म मेंकिंगच्या अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेतला. तो फार व्यावहारिक निर्णय होता. आपल्याकडं किंवा परदेशात अन्य ठिकाणी तीन वर्षांचा अभ्यासक्रम आहे. तेवढा काळ देणं त्याला शक्य नव्हतं. प्राग फिल्म स्कूलमध्ये थिअरी विषय आहेत आणि प्रॅक्टिकल अँप्रोच असून प्रत्येकाच्या विचारांना मान दिला जातो. फॅक्ट्रस आणि मत या दोन्ही गोष्टी ते स्वतंत्ररीत्या विचारात घेतात. तिथं कोणताही ॲटू असला तरी आठ तासांची शिफ्ट असायची; पण काम बारा तास व्हायचंच. सकाळी पाचला उटून-आवरून सेटवर जायचो. रात्री उशिरा येऊन घरातली सगळी कामं स्वतः करून झोपायचो. मात्र त्या दैनंदिनीचा ताण आला नाही. उलट आपलं घर, आपली जबाबदारी कळली आणि स्वावलंबनाचे धडे गिरवले. आता भारतात परतल्यावरही हे सगळं शक्य तेवढं करतो आहे. प्रागच्या शिक्षणाचा वैयक्तिक आणि व्यावसायिक अशा दोन्ही स्तरांवर फायदा झाला. शिवाय कोरोनाकाळातही खूप गोष्टी शिकायला मिळाल्या. श्रीरंग सांगतो, की “आमच्यापैकी अनेकांचा व्हिसा संपला होता आणि भारतीय दूतावासाकडून फारसा प्रतिसाद मिळत नव्हता. शेवटी युरोपीयन युनियननं आमची दखल घेतली आणि ऑगस्टमध्ये रेस्क्यू मिशनमुळं परतलो. प्रागमधला एकूणच जीवनानुभव फारच भारी होता. त्यात

मी पूर्ण बदललो. प्रागमध्ये दोन वर्ष स्नोफॉल झाला नव्हता. आम्ही शूट करणार होतो, कथेमधली ती फिल्म समरमध्ये घडत होती. आता बर्फ पडेल, असा अंदाज वर्तवला गेल्यावर आम्हाला त्याचं गांभीर्य तितकंसं कळलं नाही. ‘द मॉर्निंग ऑफर’ ही आमची पहिली डिप्लोमा फिल्म होती. तिच्या शूटिंगसाठी सकाळी घरातून निघालो. मिट्ट काळोखात कॅमेरा नि साहित्य हातात घेऊन काही पावलं चाललो तितक्यात बघताबघता सगळीकडं बर्फच बर्फ झाला. मग लाईट तसे लावावे लागले. खिडक्यांसारख्या काही गोष्टी टाळाव्या लागल्या. सगळं मैनेज केलं आणि बाहेरचा एक शॉट घ्यायचा होता, त्या विचारात बाहेर आलो तर बाहेरचा बर्फ वितल्ला होता आणि पुढं शूटिंग मनाजेंग करता आलं. तो अगदी अविस्मरणीय क्षण होता... दुसरं एक कथानक एका अनाथ आणि दत्तक मुलीचं होतं. कथानकात एक प्रसंगात तिची खरी आई आणि मुलगी एकमेकीकंडं क्षणभर बघतात आणि आपापल्या वाटेनं जातात. दोघींना माहीत नसलेल्या नात्याचा क्षण शूट करताना मला अगदी भरून आलं होतं...”

त्याच्या सुदैवानं त्याला अनेक चांगल्या लोकांसोबत काम करायला मिळत आहे. उदाहरणार्थ, अविनाश अरुण. त्यांच्यासोबत काम करायला मिळावं, असं त्याला फार वाटत होतं. प्रागहून आल्यावर त्यानं त्यांना काही शो रिल पाठवली होती. ती त्यांना आवडली. मग त्यांच्या एका फिल्मच्या मुंबई शेड्युलसाठी त्यांना असिस्ट केलं.

अलीकडच्या काळात प्रेक्षकही बदलत आहेत. मनोरंजनाची तीच ती चौकट दूर सारत आहेत, हेही जाणवत आहे, असं निरीक्षण तो नोंदवतो. मधल्या काळात अँमेझॉन प्राइमवर ‘पाताललोक’, ‘मिर्जापूर’, ‘स्कल्स अँड रेडेस’ यांसारख्या शोंच्या एकसरे टीममध्ये होता. अलीकडेच ‘हॉटस्टार’वर ‘अ ब्रेव्ह न्यू वर्ल्ड’ ही त्यानं सिनेमॅटोग्राफी केलेली फिल्म रिलीज झाली आहे. अँकॅडमी आणि कान्स चित्रपट महोत्सवातील शॉर्ट फिल्म कॉर्नरमध्ये नामांकन मिळालेल्या ‘हेरेटिक’ या चित्रपटासाठी त्यानं साहाय्यक गॅफर म्हणून काम केलं होतं.

मध्यंतरी प्रत्यक्ष शूटिंगच्या वेळी आठवड्यातून एकदा त्यांच्या कोव्हिड टेस्ट व्हायच्या. पाच महिने जे काम केलं ते पूर्ण या टेस्ट करतच सुरु होतं. श्रीरंगच्या जवळपास ३६ टेस्ट झाल्या असतील एव्हाना! स्पॉटदादा पीपीई किट घालून आणि मास्क लावून काम करतात. मध्यंतरी एका ओटीटीसाठी काम करताना टीममधल्या एकाला कोविड झाला तेव्हा लगेच शूटिंग थांबवण्यात आलं. सगळ्यांच्या टेस्ट केल्या. रिशेड्युल करणार होते, पण लॉकडाऊन सुरु झाला पुन्हा. सगळे जण शक्य तितकी काळजी घेत आहेत. श्रीरंग सांगतो, की “या क्षेत्रात प्रवास, खवयेगिरी आणि फोटोग्राफी हे तिन्ही छंद जोपासायला मिळतात. सायकलिंग करायला मिळतं. मला स्वयंपाक करायलाही आवडतो. या सगळ्यात लेखन थोडं

मांग पडलं आहे, पण तेही लवकरच गवसेल, असं वाटतं आहे. पुढचा प्लॅन काही नाही, हाच प्लॅन आहे. कारण गोष्टी ठरवल्या नि झाल्या नाहीत, तर खंत वाटत राहते. उलट बेत न आखता ते घडलं तर ते आनंददायी ठरतं. कठोर मेहनतीला पर्याय नाही. या क्षेत्रामध्ये इगो बाजूला ठेवून काम करावं लागतं. माणसाची पारख असणं गरजेचं ठरतं. आपल्याला योग्य प्रकारे नाही म्हणता आलं पाहिजे. आपण एखाद्या गोष्टीसाठी शब्द दिला तर तो पूर्ण करणं गरजेचं आहे. जीवनात शिस्त अंगी बाणली पाहिजे. आमच्या फिल्डसाठी हात स्थिर असणं, फिट असणं आवश्यक आहे. कॅमेरा हलू नये म्हणून अनेकदा श्वास रोखून धरावा लागतो. त्यासाठी व्यायाम, प्राणायाम आदी गोष्टींचा अवलंब करायला हवा. सिनेमा हे काल्पनिक जग असलं तरी ते कलात्मक दृष्टीनं घडवताना आपण प्रामाणिक असलं पाहिजे.”

श्रीरंगच्या पुढल्या प्रकल्पांसाठी त्याला अनेक शुभेच्छा.

- राधिका कुंटे

प्रमणध्वनी : +९१ ९८२००८९३७६

kunte.radhika@gmail.com

सुधीर शालिनी ब्रह्मे व डॉ. संजीवनी ब्रह्मे

माणसाची माणसार्ती प्रतारणा

उत्क्रांती आणि संस्कृती या संज्ञांबाबत काही मूलभूत बाबी कोविड-१९ या वैश्विक साथीने ऐरेणीवर आणल्या आहेत. सद्यःस्थितीच्या पार्श्वभूमीवर विविध क्षेत्रांतील शोध-संशोधने ही केवळ भौतिक सुविधांची निर्मिती ठरते. विविध प्रदेश, देश, खंड परस्परांशी दळणवळण आणि संवाद साधनांनी जोडले जाणे याचा अर्थ मानवी गरजांची पूर्ती एवढाच होतो. हे पचणे व पचवणे वैज्ञानिकानाच नव्हे तर सामान्यानाही जडच जाणारे आहे. ‘मनुष्य’ ही सजीव प्रजाती खरोखरच उत्क्रांत म्हणजे विकसित झाली आहे का? मानवी संस्कृती म्हणजे खरोखरच माणसाने साधलेली प्रगती आहे? कोरोनाने निर्माण केलेल्या या प्रश्नचिन्हांनी आपणास आत्मपरीक्षण करण्याची संधी दिली आहे. ‘बी.सी.’ म्हणजे बिफोर कोरोना आणि ‘पी. सी.’ म्हणजे पोस्ट-कोरोना अशी कालगणना ही कोरोनाकल्पनेची भरारी असली तरी वास्तव इतके भयानक आहे की कोरोनोत्तर काळ हा परावर्तित प्रगतीचा कालखंड ठरू शकेल.

माणसाच्या रोगप्रतिकारशक्तीच्या अशक्ततेमुळे वैज्ञानिक प्रगतीबाबत एक मोठे प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले आहे. ज्या विज्ञानाने विषाणुवर मात करण्यासाठी अनेक औषधांची निर्मिती केली त्याच विज्ञानास पुन्हा एका विष्णूने आव्हान दिले आहे. या विषाणूने माणसाच्या रोगप्रतिकारशक्तीवरही घाला घातला आहे. गेल्या दोन सहस्रकांतील मानवी संस्कृती आणि मानव प्रजातीची उत्क्रांती यांचा विचार मुदलात जाऊन करण्याची ही वेळ आहे.

रोगप्रतिकारशक्तीवर ३८ वर्षांपूर्वी असाच हल्ला झाला होता एड्सच्या रूपाने. एड्ससाठी वैज्ञानिक संज्ञा वापरली जाते ती ‘सिंड्रोम’ अर्थात ‘शारीरिक दौर्बल्यामुळे उद्भवलेली अनारोग्याची स्थिती’, म्हणजे आजारच! त्याचे कारण शारीरिक दौर्बल्य म्हणजेच कमजोर रोगप्रतिकारशक्ती. संयुक्त राष्ट्रांच्या रोगनियंत्रण आणि प्रतिबंधाबाबतच्या अहवालानुसार लॉस एन्जेलिसमध्ये ५ जून १९८१ रोजी समान लक्षणांमुळे ५ समर्लिंगी व्यक्तींचा झालेला मृत्यू ही एड्सशी सुरुवात होती. त्याआधी २४ एप्रिल रोजी सॅन फ्रान्सिस्कोमध्ये पहिला रुण आढळला होता. गेल्या ४० वर्षात जगभर ६ लाख ९० हजार लोक एड्सला बळी पडले आहेत. दहा वर्षांपूर्वी, २०१०मध्ये एड्स रुणांचा मृत्युदर ३९ टक्के होता. तुलनेने कोरोनाच्या कहराच्या काळातदेखील मृत्युदर अवघा ४ टक्क्यांहूनही

कमी म्हणजे ३.६ टक्के आहे. मृत्युदरात एवढी तफावत असूनही कोरोनाने कालचक्र जणू थांबवले आहे. याचे एक कारण म्हणजे तो एकाच वेळी सातही खंडात, २१५ देशांत पसरला आहे. दुसरे म्हणजे कोरोना शासोच्छ्वासातून प्रसारित होतो.

माणसाला जन्मतःच प्राप्त झालेली रोगप्रतिकारशक्ती दिवसेंदिवस कमी होत असेल तर कोणती परिस्थिती यास कारणीभूत आहे? माणूस दुर्बल होतोय की विषाणू सबल होतोय? जग या साथीच्या पहिल्या फटकाऱ्यातून सावरत असताना कोरोनाच्या दुसऱ्या प्रगत विषाणूने हाहाकार माजवणाऱ्या लाटेचा नव्हे त्सुनामीचा तडाखा बघता विषाणू सबल होतोय असेच दिसत आहे. रोगप्रतिकारशक्ती म्हणजे तरी नेमके काय? रोगप्रतिकारशक्ती म्हणजे शारीरिक ताकद, क्षमता एवढाच अर्थ असेल तर मग माणसाने आपली ही क्षमता कधी वाढवलेलीच नाही! माणसाने आजवर साधलेल्या वैज्ञानिक प्रगतीचा रोगप्रतिकारशक्तीशी काही संबंध आहे का? आहे, म्हणूनच क्षीण होत चाललेली निसर्गदत्त रोगप्रतिकारशक्ती वाढवण्यासाठी माणसाला अनैसर्गिक पद्धतीचा वापर करावा लागत आहे.

माणसाने ‘आता तरी शहाणे’ व्हायला हवे हे कोरोनाने अधोरेखित केले आहे. ‘आता तरी’ याचा अर्थ ‘अजूनही’ आपण शहाणे-सुरते झालेलो नाही. इतिहासाकडून आपण काहीच शिकलेलो नाहीत. हे कटू वास्तव समजून घेण्यासाठी थोडा ऐतिहासिक धांडोळा घेणे गरजेचे आहे.

युनेस्को अर्थात संयुक्त राष्ट्रांच्या आर्थिक आणि सामाजिक परिषदेने १९६७ साली एक ठराव मंजूर केला. या ठरावाद्वारे सदस्य राष्ट्रांना आवाहन करण्यात आले, की संयुक्त राष्ट्रांचे महासचिव आणि संबंधित संस्थांच्या सहयोगाने झोपडपळ्यांमध्ये राहणाऱ्या लोकांच्या जीवनमानात सुधारणेसाठी व्यावहारिक पर्याय म्हणून एक मार्गदर्शक कार्यक्रम राबवण्यात यावा. या समस्येकडे काणाडोळा केला गेला तर त्याची मोठी आर्थिक किंमत मोजावी लागेल आणि मानवी संस्कृतीचा तो मोठा न्हासही ठरेल.

आपण आपली ‘शांतता गमावून बसू’, असेही त्या इशाऱ्यात म्हटले होते. युनेस्कोने दिलेल्या इशाऱ्यास वैश्विक पार्श्वभूमी होती ती अशी : १९६० पर्यंत जागातिक लोकसंख्येने १०० दशलक्षांपर्यंत टप्पा गाठला होता. उद्योगीकरणानंतर शहरांचा विकास होत राहिला

तो कुशल-अकुशल कामगारांना रोजगार पुरवणारी केंद्रे असलेल्या उद्योगधंद्यांभोवती. दुसऱ्या जागतिक महायुद्धाच्या (१९३९-४५) काळापर्यंत तर अनेक विकसनशील देशांनी जाणीवपूर्वक ग्रामीण-शहरी परस्परावलंबित्वाच्या धोरणाची फेरमांडणी सुरु केली. पहिले महायुद्ध केवळ दोन दशकांपूर्वीच झडले होते. जागतिक अर्थव्यवस्था खिळखिळी झाली होती. या परिस्थितीला चालना देण्यासाठी उत्पादनवाढ आवश्यक होती. त्यातून निर्माण झालेल्या नागरीकरणामुळे अनेक शहरांमध्ये वंचितांच्या वसाहती अर्थात झोपडपट्ट्या निर्माण झाल्या. स्थलांतरित लोकसंख्येच्या गरजांबदलच्या जाणिवेचा अभाव आणि भविष्यातील लोकसंख्यावाढीचा आढावा घेण्यात आलेले अपयश आणि तदनुषंगिक नियोजनाचा अभाव, हीच शहरी जीवनमानाच्या या वाढत्या हलाखीमागची कारणे होती.

झोपडपट्टीतील लोकांच्या दीनवाण्या जगण्याची तुलना अल्बर्ट कामू यांच्या कांदंबरीत मॉरिस युपेनियाझ्या यांनी जीवघेण्या प्लेगशी केली आहे. या कांदंबरीचे नावच ‘प्लेग’ असे आहे. जून १९४७ मध्ये ही कांदंबरी प्रकाशित झाली त्याच्या ४९ वर्षांपूर्वी; १८९६ च्या सप्टेंबरमध्ये गाठीच्या प्लेगचा पहिला रुण, असेसिओ ग्रैबिएल विगस, दक्षिण मुंबईतील मांडवी भागात आढळला. या साथीचे परिणाम पुढची जवळपास दीड वर्ष सुरु राहिले, ज्यात वर्षभर प्रत्येक आठवड्याला सुमारे २,००० लोकांवर मरण ओढवत राहिले. कापडगिरण्यांतील कामगारांना या तीव्र संसर्गजन्य रोगाचा सर्वाधिक फटका सोसावा लागला. १८९६ ते १९१४ या दरम्यान एकूण मृत्यूंची संख्या १,८३,९८४ वर पोहोचली. १८९२ मध्ये प्लेगविरोधी लस शोधण्यात आली होती तरीही १९०० साली प्लेगच्या मृत्युदाराचे प्रमाण हजारात बाबीस एवढे वर गेले.

काळ्या मृत्यूंची साथ तत्कालीन ब्रिटिश राजवटीला आव्हानात्मक ठरली. वाल्डेमार मोर्दशॉय बुल्फ हफकिन या ज्यू वंशाच्या रशियन शास्त्रज्ञाने कॉलराच्या आजारावर लस विकसित केली होती त्यामुळे प्लेगच्या साथीवर उपाय शोधण्यासाठी मुंबईच्या तत्कालीन राज्यपालांनी त्यांना सन्मानाने आमंत्रित केले होते. १० जानेवारी १८९७ रोजी मुंबईतील जे.जे. रुणालयात स्वतःवरच प्रयोग करून त्यांनी प्लेगविरोधी लस शोधून काढली. ब्रिटिश संसदेने ९ डिसेंबर १८९८ रोजी पारीत केलेल्या कायद्यानुसार बॉम्बे सिटी इम्प्रूव्हमेंट ट्रस्टची (बीआयटी) स्थापना करण्यात आली. आरोग्यदायी शहराच्या निर्मितीची महत्वाची जबाबदारी या समितीवर सोपवण्यात आली. आज १२३ वर्षांनंतर मुंबईची परिस्थिती काय आहे! आशियातील सर्वात मोठी झोपडपट्टी असे बिरुद मिरवत येथे धारावी वसली आहे. मुंबईत कोरोनाचा विस्फोट तेथेच झाला. युनेस्कोच्या इशान्यास आज अर्धशतक उलटून गेले आहे तरी आपण नगरव्यवस्थापनाचा गंभीरपणे विचार केला आहे असे दिसत नाही. लोकसंख्या वाढत आहे. शहरे वाढत आहेत. नागर जाणीव मात्र कमी होत आहे. परिणामी आपण ‘शांती हरवून बसलो आहोत’. कोरोनाने हे सत्य वेशीवर टांगले आहे.

नागरीकरणाने सर्वात मोठा धोका निर्माण झाला आहे तो

आरोग्याचा. आरोग्यविषयक भान हे अस्तंगत होऊ घातलेली प्रजाती बनले आहे. शहरांची कार्य-संस्कृती आणि खाद्य-संस्कृती हातात हात घालून अन् ग्लासास ग्लास लावून चालत (बसत) असतात. हे पाहण्यासाठी मुंबईचे उदाहरण घेता येईल. ते प्रातिनिधिक आहे. सर्वच शहरांचा चेहरा सारखाच असतो. प्रत्येक शहरात एक कामाठीपुरा असतो, खाऊगल्या असतात, व्यावसायिक केंद्र, मनोरंजन केंद्र, प्रतिष्ठितांची वस्ती आणि झोपडपट्टी असतेच. फक्त बदलते ती भाषिक संस्कृती! मुंबईचे उदाहरण खूपच बोलके अन् बहुपरिचितही आहे.

कोणे एके काळी (साधारण ४० ते ५० च्या दशकात) मुंबईचा प्रत्येक नाका इराणी हॉटेलच्या नावे ओळखला जात होता. खिमा-पाव, बन-मस्का, मावा सामोसा, पानी-कम; ठरलेला मेनू! हाच खुराक खात येथे रंगत समाजवादी अन् साम्यवादी बुद्धिजीवीचे आखाडे. गिरणी कामगार तसेच रोजगारेषुक तरुणसुद्धा येथेच बसलेले असत, टाइम्स ऑफ इंडियातील व्हेकन्सी पाहण्यासाठी, अपना टाइम कब आणगाची वाट पाहत. हा तरुण चहावर तहान भागवत असे. इराण्यांनी मुकेश-रफी-किशोर यांना येथे फर्माईशी गीते सादर करायला लावले तबकड्यांच्या रूपात. यंत्रात नाणे सोडा, चहा मागवा अन् फुरक्या मारत गाणे ऐका! असा वापरला पहिला मार्केटिंग फंडा बाबाजींनी!

या १९६०-७०च्या इराणी युगातही मराठी माणसाच्या खानावळी गिरणावात, गिरणगावात गुण्यागोविंदाने नांदत होत्या. तांबे-काणे-केळकर यांनी खानावळीचे रूपांतर अविश्रांत चालणाऱ्या विश्रांतिग्रहात केले. ही गृहे उडप्यांनी उडवेपर्यंत सुरक्षित होती. उडपीयुग अवतरले आणि ‘भाजक्या’ पदार्थावर मदार असलेल्या इराण्यांनी माघार घ्यायला सुरुवात केली. याच सुमारास कामगार्युग संपुष्टात येऊन मध्यमवर्गीय युग अवतरले. याच वर्गाचे कान ज्यांनी संपूर्ण केले त्या आमीन सयानीच्या शब्दांत सांगायचे तर या वर्गात ‘एक पादान’ वर चढण्याची ऊर्मी निर्माण होऊ लागली होती.

हा १९८० च्या आसपासचा काळ. इडली, मेदूवडा, मसाला डोसा, उत्तप्पा, उप्पीट अर्थात उपमा, यांची पोटपूजा त्यावेळी सांगितली जात असे. दक्षिणात्य उदर-भरण उत्सवांचा भरभराटीचा हा काळ होता. शुचिर्भूत होऊन, कपाळी गंध लावून, सोवळ्याची सफेद लुंगी गुंडाळून गल्ल्यावर बसणाऱ्या अण्णावर भगवे सांबार सांझून त्याच्या सोवळ्याचे ओवळे होईपर्यंत सारे सुरक्षीत सुरु होते. मग वारे बदलले.

पुढे १९९० सुमारास नाक्यानाक्यावर पुरस्कृत वडापावच्या गाड्या स्थानापन्न होऊ लागल्या. लुंगीद्वेषाने वडापावला सर्वाहारी बनवले. हा (लोक)प्रतिकार सहज मावळला कारण दक्षिणेचा मुंबईकर चाळीतील घर विकून उत्तरेच्या उपनगरात गेला. कोकणच्या मनीऑर्डर इकनॉमीवर मंदीचे सावट पसरले. कोकणातल्या दहावी पास-नापासांना शाखा, विभागनिहाय ‘प्रमुख’ पदाचे प्रमाणपत्र मिळू लागले. सारे सफेद - पोशाख, वहाणा आणि वाहनही श्वेतांबर बनून ते मिरवू लागले. भूमिपुत्रांनी भाजी-पाला पिकवण्यासाठी, गाड्या धुण्यासाठी, दारावर मच्छी आणून देण्यासाठी उत्तरेतून माणसांची

आयात सुरु केली. बडा-पावच्या गाड्या ते सांभाळू लागले. पुढे गाड्याही त्यांच्या झाल्या. बडा-पावसह मुंबई त्यांची झाली.

नव्यदोत्तरीत दिवसाच्या शाकाहारी बडापावच्या गाड्या रात्री मांसाहारी बुर्जी-पाव, ‘आम’लेट-पाव (ऑमलेटचा देशी अवतार) घेऊन मिरवू लागल्या. सामान्यांसाठी रेल्वे स्थानकांबाहेर, असाम न्यांसाठी अडळ्यांच्या वाटेवर. गिरण्यांच्या चिमण्या निष्पत्ति पडल्या आणि मुंबई ‘सेवा’भावी झाली. त्याच वेळी ज्या कामगारांसाठी सुरु झाले होते सहकार बाजार आणि अपना बाजारसम समाजवादी बाजार त्यांना घरघर लागली ती मॉल संस्कृती उदयास आल्याने. ‘किरण’ घराणा तराना छेडतोच आहे अजूनही.

आता मुंबईने निढव्याचा घाम गाळणे सोडले होते. क्युबिकलमध्ये डेस्कटॉपसमोर बसून डोळे, मान, पाठ शिणल्यावर आणि मेंदूची शर्कराभूक वाढल्यावर कार्यालयाबाहेर पडताच गळीत सगळे फास्टफूड उपलब्ध होऊ लागले. कटिंग, भेळपुरी, पाणीपुरी आणि चायनीजने गल्ल्या गजबू लागल्या. उपनगरातील अर्ध-मुंबईकर सकाळीच जॉर्गिंग करत रिक्षा पकडून, ट्रेनमध्ये स्ट्रेचेस करून भुकेला झाला की चौरस आहारासाठी पोळीभाजी केंद्रापुढे थांबून पोहे, शिरा, साबुदाणावडा, साबुदाणा खिचडी, इडली यांचा भरपेट नाश्ता करू लागला.

नागरीकरणामुळे राहणीमान, जीवनशैली बदलत गेली आणि बदलत गेली खाद्य-संस्कृती. फास्टफूडयुगाने रोगप्रतिकारशक्ती अशक्त केली. ऑफिसमधल्या एसीला चटावल्याने घरही गारगार झाले. तीच हवा पुनःपुन्हा मुंबईकर आनंदाने फुफ्फुसात घेऊ लागला. सूर्यकिरणे अस्पृश्य झाली. आता या युगांचे इतिहासाच्या पानांत ‘विलगीकरण’ झालेय. कोरोनामुळे, संभाव्य अन् अनिवार्य लसीकरणानंतरसुद्धा आहाराबाबत नगरजागृती होणार आहे का, आपल्या खाण्यापिण्याच्या सवयी शहरी नागरिक बदलणार आहे का, हे कलीचे मुद्दे आहेत.

हवाबंद पाकिटातल्या फराळातील आणि मंचाव, मंच्युरीयन, नूडल्स, सूप्स या तत्काळ तयार अजिनोमोटो आणि सॉस यांचे चवदार चायनीज आक्रमण आपण थोपवू शकलो नाही. परिणामी शालेय मुलांमध्ये बालवयीन लड्हपणाचे तर तरुणीमध्ये ‘पीसीओडी’ यासारख्या तक्रारीचे प्रमाण वाढत गेले.

वैश्विक ‘मा’-तंत्र - तंत्र, (शिस्त) नसलेल्या युगात, महाजाल उपकरणांनी विस्थापित केलेले खाद्य-संस्कृतीचे वैविध्य, पुनर्प्रस्थापित करणे गरजेचे ठरणार आहे. चाकरमान्यांसाठी घरची न्याहारी अत्यावश्यक ठेटल. फास्ट-फूड आणि पॅकड-फूडची मागणी घटेल. स्वयंपाकघरात वेगवेगळ्या पाककृतीचे नित्य दर्शन घेडेल, जसे कोरोना लॉकडाऊनच्या काळात ब्हॉट्सअॅपवर त्याचे प्रदर्शन घडत होते. तसे झाले तर कदाचित जगल्या-वाचल्या पुढच्या पिढीची रोगप्रतिकारशक्ती सुटू झालेली असेल.

रोगप्रतिकारशक्ती हे माणसाचे मर्मस्थान आहे, हे कोणीतीरी जाणून आहे. या पृथ्वीतलावरील माणूस या सजीव प्रजातीच्या, मनुष्यप्राण्याच्या नेमक्या मुळावर हळ्या करण्याचे हे कारस्थान तर नव्हे! एझ्स हा पहिला प्रयोग तर नसावा! पृथ्वीचा नाश करणाऱ्या परग्रहावरील तथाकथित अतिमानवी शक्तीचा शोध अजून तरी

मानवास लागला नसल्याने हे केवळ मिथक ठरते; पण माणसाचा कमजोर दुवा ज्यास माहीत आहे असा माणसाहून दुसरा कोणी असप्याची शक्यता शून्यवत! विज्ञानैसर्गिक शरीरसंबंधाव्यतिरिक्त ज्या विज्ञानाने ‘डॉली’ क्लोन केली त्या विज्ञानाला कृत्रिम विषाणू तयार करणे अशक्यप्राय मुळीच नाही.

विज्ञानानाचे लाभ आणि दुष्परिणाम हा शाळेपासून चावडीपर्यंत मंथन आणि चर्वितर्चर्वणाचा विषय राहिला आहे. विज्ञानाने अणुऊर्जेची निर्मित केली, तिच्याच साहाय्याने कृत्रिम उपग्रह अंतराळात सोडला आणि त्याच ऊर्जेने देन शहरे बेचिराखही केली. बुद्धिमत्ता म्हणजे विचारशक्ती, विवेकशक्ती नव्हे! विवेकशक्तीत स्वार्थ नसते. विचारशक्तीत बौद्धिक स्वार्थ, अहं सुमावरस्थेत अनुस्यूत असतो.

विज्ञानाच्या प्रगतीबरोबर माणसाने फक्त आपली संहारक शक्ती वाढवली आहे. ही शक्ती वाढवण्याच्या नादात तो आपले मनोबलही गमावून बसला आहे. त्याचे मानसिक खच्चीकरण झाले आहे. विज्ञानाने माणसाची बौद्धिक शक्ती वाढवली आहे; मनोबल नव्हे. विवेकबुद्धी दूर सारून माणसाने जगणे जटिल केले आहे. वैज्ञानिक प्रगतीच्या आधारे माणूस माणसाला मूर्ख बनवू लागला आहे. माणूस एकमेकास वेठीस धरू लागला आहे. कोरोनाचा कहर असाच अधिक काळ सुरु राहिला तर जगातील लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणात कमी झालेली असेल. यापुढला मानवी संस्कृतीचा - वंशाचा विकास म्हणजे परावर्तित प्रगती असेल.

भौतिक विज्ञानाच्या-शास्त्राच्या संशोधनातून निर्माण झालेल्या वस्तूचा वापर राजसत्ता करत असते हे प्रसारमाध्यमांच्या वापरातून दिसते, तर सामाजिक संशोधनाच्या सिद्धांताचा उपयोग अर्थसत्ता करत असते. जाहिरातीद्वारे बहुराषी उत्पादकांच्या वस्तू घराघरात जातात तेव्हा हेच स्पष्ट होते. राजसत्तेने विवेक राखला तर ती अर्थसत्तेवर अंकुश ठेवू शकते. राजकारण मानवी मनाचा अंतःकोपरा आहे. ‘कारण’ याचा कार्यकरण भावार्थ शास्त्र, विज्ञान (सायन्स) असा आहे. या अर्थने राजकारण हे लोककल्याणाच्या नियोजनाचे व्यवस्थापनविज्ञान, शास्त्र आहे. मूळ मानवी स्वभावास अनुसरून स्वार्थ प्रधान ठरतो तेव्हा समाजकारण, धर्मकारण व अर्थकारणाशी जोडले जाते आणि स्वार्थापायी, स्वार्थासाठी सर्वकाही केले जाते तेव्हा केले जाणारे राजकारण हे शास्त्र, विकृतीस कारण ठरते.

अर्थसत्ता आणि राजसत्ता आता हातात हात घालून चालत आहेत. रेशनच्या काळात होणारा गहू-तांदळाचा काळाबाजार आणि कोरोनाच्या काळात होणारा रेमडीसिवीरचा काळाबाजार यात फरक काय! जुन्याच बुधल्यात नवा द्राक्षरस भरून ठेवला जातो तेव्हा ती राजकीय अपरिहार्यता(च) असते!

- सुधीर शालिनी ब्रह्मे व डॉ. संजीवनी ब्रह्मे
(डॉ. संजीवनी ब्रह्मे होमिओपैथी तज्ज्ञ व आहार सल्लागार आहेत.)

भ्रमणध्वनी : +९१ ७७३८४३८४७९
sudhir.brahme@gmail.com

राजीव श्रीखंडे

कॉंडिद-व्हॉल्टेअर Candide by Voltaire

जगद्विख्यात फ्रेंच तत्त्ववेत्ता, इतिहासकार आणि लेखक व्हॉल्टेअरचा जन्म १६९४ साली पॅरिसमध्ये झाला. त्याचे मूळ नाव फ्रॅंकॉइस मारी अरोनेट. त्याचे वडील वकील होते. ते सरकारमध्ये वित्त विभागात कामाला होते. त्याच्या आईचे माहेर उमराव घराण्यातले होते. त्याच्या जन्माविषयी अशीही एक कथा प्रचलित आहे की तो खरा एका उमरावाचा अनौरस मुलगा होता. त्याचे प्राथमिक शिक्षण धर्मगुरु चालवत असलेल्या College Louis - Le Grand मध्ये झाले. तेथे त्याने लॅटिन, थिओलॉजी आणि वाक्पुटुता याचे शिक्षण घेतले. पुढे त्याने इटालियन, स्पॅनिश आणि इंग्रजी या भाषांवरही प्रभुत्व मिळवले. ग्रीक भाषाही चांगल्यापैकी आत्मसात केली.

व्हॉल्टेअरने १७११ मध्ये महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण केले. तेव्हाच त्याने लेखक व्हायचे ठरवले. परंतु त्याच्या वडिलांची इच्छा होती की त्याने वकील व्हावे. त्याप्रमाणे व्हॉल्टेअरने पॅरिसमधील एका वकिलाकडे साहाय्यक म्हणून काम सुरू केले, पण तेथे असताना त्याने आपला ब्राच वेळ काव्यलिखाणात घालवला. त्याच्या वडिलांना हे कळले तेव्हा त्यांनी त्याची रवानगी Caen, Normandy ला असलेल्या कायदेशिक्षणाच्या महाविद्यालयात केली. तेथेही व्हॉल्टेअरने आपले लेखन चालूच ठेवले आणि बरेच निबंध, अनेक ऐतिहासिक प्रबंध लिहून प्रकाशित केले. १७१३ मध्ये त्याच्या वडिलांच्या प्रयत्नांमुळे त्याला हॉलंडमध्ये असलेल्या फ्रेंच राजदूताकडे साहाय्यक म्हणून नोकी मिळाली. तेथे तो एका प्रोटेस्टंट निर्वासित मुलीच्या प्रेमात पडला आणि त्याच्या या प्रेमप्रकरणाला भलतीच प्रसिद्धी मिळाली. त्यामुळे व्हॉल्टेअरला ते काम सोडून पॅरिसला परतावे लागले.

सतेविरुद्ध व्हॉल्टेअरने नेहमीच आवाज उठवला. तो सतत सरकारवर टीका करत असे. १७१८ मध्ये त्याचे नाटक ओडिपस

हे रंगमंचावर आले आणि त्याच्या यशाने त्याचे नाव झाले. या सुमारास त्याने व्हॉल्टेअर हे टोपणनाव धारण केले. व्हॉल्टेअर या शब्दाचा फ्रेंच भाषेमधला अर्थ ते Volt of Lightening असा आहे. त्याचे पुढचे नाटक Artemire मात्र अपयशी ठरले.

चौथ्या Henry वर महाकाव्य लिहिण्याची मनीषा व्हॉल्टेअरच्या मनात बरेच दिवस होती. १७२२ मध्ये त्याने हे महाकाव्य लिहून पूर्ण केले, पण फ्रान्समध्ये त्याच्यावर त्याचे कुठलोही लिखाण प्रसिद्ध करण्यावर बंदी होती. तेव्हा एका प्रकाशकाने ते चोरून प्रसिद्ध केले आणि त्याला प्रचंड यश मिळाले. पुढे १७२६ मध्ये व्हॉल्टेअरला अटक झाली. त्याने आधीही तुरुंगवास भोगला होता. या खेपेला आपण तुरुंगात बरेच दिवस खितपत पदू या भीतीने त्याने फ्रेंच सरकारकडे दयेचा अर्ज केला. फ्रेंच सरकारने मग तुरुंगाएवजी त्याला हृदपारीची शिक्षा सुनावली. व्हॉल्टेअर इंग्लंडला गेला. तेथे तो तीन वर्षे राहिला. तेथील एकंदर शासनव्यवस्था, असलेले मतस्वातंत्र्य त्याला आवडले. इंग्रजी साहित्याचाही त्याच्यावर पगडा बसला. मुख्यतः शेक्सपीयरचा, जो त्याकाळी युरोपात फारसा प्रसिद्ध नव्हता.

तो फ्रान्सला परतला तेव्हा काही मित्रांच्या साहाय्याने त्याने लॉटरीचा धंदा सुरू केला. त्यात त्याला चांगले यश मिळाले. त्याचे पुढचे नाटक Zaire ही यशस्वी ठरले. १७३४ मध्ये त्याचे Letters concerning the English Nation हे पुस्तक प्रसिद्ध झाले. त्यात त्याने इंग्लिश शासनव्यवस्थेची मुक्तकंठाने स्तुती तर केलीच, पण फ्रेंच सरकारवर सडकून टीकाही केली. यामुळे फ्रान्समध्ये प्रचंड गदावोळ माजला. त्याच्या पुस्तकांच्या प्रतींची ठिकठिकाणी होळी करण्यात आली आणि व्हॉल्टेअरला परत पॅरिस सोडावे लागले.

व्हॉल्टेअरने त्याच्या मैत्रीणीच्या प्रासादात (Chateau) आसरा घेतला. तेथे त्याने विज्ञान आणि इतिहास यांचा सखोल अभ्यास केला. त्याची ही मैत्रीण प्रछयात गणिती होती आणि विवाहित

होती. व्हॉल्टेअरचा न्यूटनच्या सिद्धांतांवर प्रचंड विश्वास होता. तेथे असताना त्याने Elements of the Philosophy of Newton हे पुस्तक लिहून अगदी सामान्य लोकांतदेखील विज्ञानाचा आणि न्यूटनच्या सिद्धांताचा प्रसार केला. याच कालावधीत त्याने बायबलचाही अभ्यास केला. मात्र त्यामुळे त्याची तशी निराशाच झाली. बायबलमधल्या बन्याच घटनांच्या सत्यतेविषयी तो सांकेतिक राहिला.

प्रशियाचा राजा फ्रेडरिक हा व्हॉल्टेअरचा पहिल्यापासून चाहता होता आणि त्यांच्यात किंत्येक वर्षे पत्रव्यवहारही होता. त्यांची पहिली भेट झाली ती १७४२ मध्ये. १७४३ मध्ये फ्रेंच सरकारने त्याची फ्रेडरिकच्या दरबारात फ्रान्सचा राजदूत म्हणून निवड केली. तेथे तो फार काळ राहिला नाही. पुढे १७५० मध्ये तो फ्रेडरिकच्या निमंत्रणावरून त्याचा वैयक्तिक साहाय्यक म्हणून बर्लिनमध्ये रुजू झाला. त्याला पगारही घसघशीत होता. परंतु काही तात्त्विक गोष्टीवरून त्या दोघांत मतभेद झाले आणि त्यांचे संबंध दुरावले. मग आपल्या नोकरीचा त्याग करून व्हॉल्टेअर परत फ्रान्सकडे यायला निघाला. या परतीच्या प्रवासात युरोपातील बन्याच प्रदेशांत तो राहिला. तो जानेवारी १७५४ मध्ये फ्रान्सच्या जवळ पोचला तेव्हा फ्रान्सचा राजा १५व्या लुइस त्याला पॅरिसमध्ये येण्यास मज्जाव केला. तेव्हा तो जिनिब्हाला गेला, पण तेथल्याही शासनाशी त्याचे फारसे जमले नाही. १७५८ च्या शेवटी त्याने फ्रान्स आणि स्वित्जर्लंडच्या सीमेवर असलेल्या Ferney या गावात मोठी इस्टेट विकत घेतली आणि तेथे स्थिरावला. गंमत म्हणजे पुढे १८७८ मध्ये या गावाचे अधिकृत नावच Ferney Voltaire असे झाले.

या सर्व धामधुमीत व्हॉल्टेअरचे लिखाण चालूच होते. १७५९ च्या सुरुवातीला त्याने काँदिद ही कांदंबरी लिहून प्रसिद्ध केली. Ferney गावात व्हॉल्टेअर वीस वर्षे राहिला. त्याकाळी त्याच्याकडे खूप मान्यवर बन्याचदा येत आणि त्यांच्यात अनेक विषयावर चर्चा रंगत असत. यात James Boswell, Adam Smith, Giacomo Casanova, Edward Gibbon यांसारख्या अनेक दिग्जांचा समावेश होता. १७६४ मध्ये Philosophic Dictionary हा त्याचा जगप्रसिद्ध ग्रंथ प्रसिद्ध झाला. इतिहासकार, लेखक, नाटककार आणि तत्त्वज्ञानी म्हणून व्हॉल्टेअरची कीर्ती आता चौफेर पसरली होती.

फेब्रुवारी १७७८ मध्ये जवळजवळ २५ वर्षांच्या कालखंडानंतर तो पॅरिसला आला, पण इतका लांबचा प्रवास त्याच्या वृद्धत्वामुळे त्याला मानवला नाही आणि तो बराच आजारी पडला. त्या आजारातून बरा झाला. पॅरिसमध्ये Irene या त्याच्या नाटकाचा प्रयोग मोठ्या उत्साहात करण्यात आला आणि तेव्हा तो त्याला उपस्थित होता. त्यावेळी सर्व प्रेक्षकांनी सभागृहात त्याला मानवंदा दिली. हा फारच हृद्य प्रसंग होता.

नंतर व्हॉल्टेअर पुन्हा आजारी पडला आणि ३० मे रोजी, वयाच्या ८३व्या वर्षी त्याचा मृत्यू झाला.

जगाच्या इतिहासात व्हॉल्टेअरचे नाव एक तत्त्वज्ञानी,

लेखक, कवी, नाटककार, टीकाकार आणि विचारवंत म्हणून फार मोठे आहे. पाश्चात्य संस्कृतीवर त्याच्या विचारांचा फार मोठा पाण्डा आहे. त्याकाळी त्याने आयुष्यभर वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा पुरस्कार केला. धर्म आणि राजसत्ता ही वेगळी असली पाहिजेत असा आग्रह धरला. प्रत्येकाला धार्मिक स्वातंत्र्य असले पाहिजे या विचारांवर तो ठाम राहिला. त्याने त्याच्या लिखाणातून हे सगळे विचार आग्रहाने आणि ठामपणे मांडले, परिणामांची तमा न करता. त्याने आयुष्यभर Roman Catholic Church च्या विरुद्ध पवित्रा घेतला आणि सगळ्या जगाने सर्वधर्मसंहभाव राखला पाहिजे असे प्रतिपादन केले. त्याच्या या निर्भीड लिखाणामुळे त्याला त्याची जबर किंमतही चुकवावी लागली, मात्र त्याने आपल्या विचारांची कास कधी सोडली नाही.

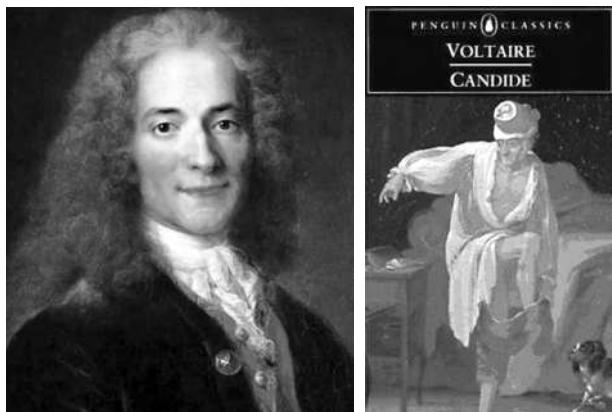
व्हॉल्टेअरने आपल्या आयुष्यात अगदी विपुल लेखन केले. जवळजवळ वीस हजार पत्रे, दोन हजार पुस्तके आणि पत्रके अशी त्याच्या लिखाणाची प्रचंड व्यापी आहे. सगळ्या धर्मांचाही व्हॉल्टेअरने गाढा अभ्यास केला होता. The Vedas were the most precious gift for which the West had ever been indebted to the East हे त्याचे वेदांवरचे विधान प्रसिद्ध आहे. त्याची अनेक विधाने जगाच्या इतिहासात प्रमाण बनलेली आहेत, इतकी ती प्रसिद्ध आहेत. देव नसेल तर तो निर्माण करणे जरुरीचे आहे हे त्याचे असेच एक प्रब्लेम विधान. १८व्या शतकात पाश्चात्य विचारप्रणालीमध्ये जे सुधारणावादी परिवर्तन घडून आले त्यामध्ये व्हॉल्टेअरचा फार मोठा हातभार आहे हे नक्कीच!

काँदिद ही व्हॉल्टेअरची सर्वात प्रसिद्ध आणि लोकप्रिय कांदंबरी. ही खरी तर एक लघुकांदंबरीच आहे. ती १७५९च्या सुरुवातीला प्रसिद्ध झाली. त्याकाळी प्रचलित असलेल्या आशावादी तत्त्वज्ञानाचे हे अतिशय मार्मिक विडंबन आहे. जर्मन तत्त्ववेत्ता Gottfried Wilhelm Leibniz हा त्याच्या आशावादी तत्त्वज्ञानाबद्दल प्रसिद्ध होता. आपले जग हे देवाने प्राप्त परिस्थितीत निर्माण केलेली सर्वोत्तम निर्मिती आहे हा विचार त्याने मांडला. व्हॉल्टेअरचा त्याला प्रखर विरोध होता. त्यातूनच या कांदंबरीची निर्मिती झाली. ही कथा आहे काँदिद नावाच्या एका तरुणाची. फ्रेच भाषेमध्ये काँदिद या शब्दाचा अर्थ साधा आणि भोळाभाबडा माणूस असा आहे. हा तरुण त्याच्या नात्यात असलेल्या एका उमरावाकडे राहत असतो. त्याचा गुरु प्राध्यापक पानग्लॉस याचा Leibnizच्या आशावादी तत्त्वज्ञानावर गाढा विश्वास असतो. होते हे नेहमी चांगल्यासाठीच होते असा मंत्र तो आपल्या शिष्याला सतत देत असतो. एके दिवशी त्या उमरावाच्या मुलीचे चुंबन घेताना काँदिद पकडला जाते आणि त्याची हकालपट्टी होते. पुढे त्याला एका सैन्यात भरती करून घेतले जाते. तेथे त्याला फार कटू अनुभव येतात. तो युद्धात भाग घेतो. दोन्ही बाजूंचा प्रचंड नरसंहार, सामान्य प्रजेवरचा अत्याचार तो बघतो आणि मग युद्धभूमीवरून पळ काढून एका गावात आसरा घेतो. एक भला माणूस त्याला मदत करतो. तेथे त्याला गुमरोगाने पीडित असा त्याचा पूर्वीचा गुरु

पानगलॉस भेटतो. तेव्हा त्याच्याकडून त्याला कळते की त्याच्या कुऱ्बातील सगळ्यांची कत्तल झाली आहे. काँदिदच्या मदतीमुळे पानगलॉस बरा होतो, पण त्याला त्याचा एक डोळा आणि एक कान गमावावा लागतो.

त्यानंतर ते लिस्बनला जायला निघतात. तेथे पोचायच्या थोडे आधी त्यांचे जहाज भयंकर वादळात सापडून काँदिद, पानगलॉस आणि एक खलाशी सोडून बाकी सगळे बुडून मरतात. हे तिघे कसेबसे लिस्बनला पोचतात तर तेथे प्रचंड मोठा भूकंप होऊन पाऊण शहरच जमीनदोस्त होते आणि हजारोंच्या संख्येने लोक मारतात. तेथे

पानगलॉसच्या बोलण्यामुळे त्यांना विधर्मी (Heretics) समजून अटक केली जाते आणि देहदंडाची सजा सुनावली जाते. ही शिक्षा अमलात येण्याच्या सुमारास पुन्हा मोठा भूकंप होतो आणि काँदिद तिकडून निस्टतो. पळताना त्याला वाटेत एक वृद्धा भेटते. ती त्याला तिच्या घरी घेऊन जाते. तेथे त्याला त्याची पूर्वीची प्रेयसी म्हणजेच त्या उमरावाची मुलगी लेडी Cunegonde भेटते. ती जिवंत असल्यामुळे त्याला फारच आनंद होतो. तेथे त्याला असे कळते, की तिला गुलाम म्हणून विकण्यात आलेले आहे आणि ती अशी लिस्बनमध्ये आलेली आहे. लिस्बनच्या मुख्य

धार्मिक न्यायाधीशालाही तिची लालसा असते आणि तो तेवढ्यात तिच्या मालकाबरोबर, जो एक ज्यू व्यापारी असतो, तेथे येतो. तेथे झालेल्या मारामारीत काँदिद त्या दोघांची हत्या करतो. मग जिवाच्या भीतीने तो लेडी Cunegonde आणि त्या वृद्धेसह तिकडून पळतो आणि ते सगळे दक्षिण अमेरिकेचा रस्ता धरतात.

दक्षिण अमेरिकेत पोचल्यानंतरही त्यांच्यावर एकामागून एक संकटे येतच राहतात. शेवटी काँदिद त्याच्या साहाय्यकासह बायकांना तेथेच सोडून पळ काढतो. तरी त्याच्यावर आणि त्याच्या नोकरावर एकामागून एक भयंकर संकटे येतच राहतात आणि दरवेळी ते मरणाच्या दाढेतून कसेबसे वाचतात. लेडी Cunegond चा शोध काढत शेवटी ते इस्तंबूलला पोचतात. तेथे पुढे काय होते, ते लेडी Cunegonde ला वाचवू शकतात की नाही, त्यांच्यावर आणखी कोणकोणी संकटे येतात आणि शेवटी काय होते याची उत्तरे या कांदंबरीत मिळतात.

व्हॉल्टेअरने ही कांदंबरी तीस प्रकरणांत विभागली आहे. प्रत्येक प्रकरणात एका संकटाचे वर्णन आहे. पहिली दहा प्रकरणे युरोपमध्ये घडतात, पुढची दहा दक्षिण अमेरिकेच्या वेगवेगळ्या देशांत घडतात आणि शेवटची दहा प्रकरणे दक्षिण अमेरिका आणि युरोपच्या टोकाशी असलेल्या ऑटोमान साम्राज्यात घडतात. या आपत्ती विलक्षण असल्या तरी त्या अविश्वसनीय बिलकुल नाहीत. लिस्बनचा भूकंप ही एक ऐतिहासिक घटना आहे. एकूण सगळ्या कांदंबरीचा पोतच व्हॉल्टेअरने असा चमत्कारिक ठेवला आहे. सगळ्या संकटांना जाणूनबुजून भडक केलेले आहे. या संबंध कांदंबरीत एकसारखी येणारी संकटे आणि त्यातून शेवटच्या क्षणाला काँदिदचे वाचणे हे एकच सूत्र वापरले असले तरी ही संकटे उत्तरोत्तर भयंकर होत जातात आणि काँदिदवर त्यांचा परिणाम आणखी खोल होत जातो. एखाद्या साहसकथेचाच ढाचा व्हॉल्टेअरने वापरला आहे, पण किती वेगळ्या स्वरूपात! या सगळ्या साहसात काँदिद वाचतो ते स्वकर्तृत्वामुळे नव्हे तर दैवामुळे हे व्हॉल्टेअरने अतिशय ठळकपणे दाखवले आहे. सगळे काही चांगल्यासाठीच होते हे तत्त्वज्ञान व्हॉल्टेअरने अशा प्रकारे दाखवून त्याची यथार्थ टर उडवली आहे, हे लक्षात घेण्यासारखे आहे.

एकामागोमाग एक घडणाच्या घटनांची मालिकाच या संबंध कांदंबरीत असल्यामुळे साहजिकच कथानकाला प्रचंड वेग आहे आणि आपल्याला उसंतच मिळत नाही. व्हॉल्टेअरने भाषाही अगदी सरळ आणि सोपी ठेवलेली आहे. त्यात कुठेही फुलोरा नाही, अलंकार नाहीत, फक्त घडणाच्या घटनांचे सरळसोट वर्णन आहे. या कांदंबरीचा पोत नर्मविनोदी आहे आणि या सगळ्या संकटात काँदिद आपले तत्त्वज्ञान जपायचा करत असलेला प्रयत्न फारच मनोरंजक आहे, विनोदीही आहे. काँदिद आणि त्याचा गुरु पानगलॉस यांच्यातली संभाषणे म्हणजे विडंबनाची परिसीमाच आहे. सगळीकडे माणसे मरत आहेत आणि पानगलॉस काँदिदला सगळे जे होते ते चांगल्यासाठीच होते हे तत्त्वज्ञान पटवून देण्यासाठी जो युक्तिवाद वापरतो तो वर्णनाच्या पलीकडचा आहे.

काँदिदमध्ये व्यक्तिरेखा भरपूर आहेत, पण त्या व्हॉल्टेअरने अतिशय ठोकळेबाज पद्धतीने रंगवल्या आहेत. खरे म्हणजे काँदिद आणि थोड्या प्रमाणात त्याचा गुरु पानगलॉस सोडले तर बाकी कोणत्याच व्यक्तिरेखेला या कांदंबरीत फारसे स्थान नाही. कोसळणारी संकटे, त्यातून सुटका आणि मग त्यावरची तत्त्वज्ञानी चर्चा हेच या कांदंबरीचे मूळ सूत्र आहे. या सगळ्या धामधूमीत काँदिदची आपल्या तत्त्वज्ञानावर ठाम राहण्याची केविलवाणी धडपड हा या विडंबनाचा परमोच्च बिंदू आहे. नैसर्गिक आपत्ती आणि त्यात होणारी प्राणहानी, युद्धे आणि क्रौर्य, अत्याचार, मानवाची हाव आणि स्वकेंद्री वृत्ती हे सगळे एका बाजूला, आणि परमेश्वराने जे जग बनवले आहे ते प्राप्त परिस्थितीत सर्वोत्तम असेच आहे हा विचार दुसऱ्या बाजूला ठेवून, त्यातला सगळा विरोधाभास अतिशय भडक करून दाखवल्यामुळे तो फारच परिणामकारक ठरतो. हे तत्त्वज्ञान किती असंभव आणि खुळचट आहे हे त्यावर जराही भाष्य न करता

व्हॉल्टेअर आपल्याला पटवून देतो. हे सगळे करताना व्हॉल्टेअरने धर्म, ब्रह्मज्ञानी (Theologians), सरकारे, लष्कर, तत्त्वज्ञान आणि तत्त्वज्ञानी यांची अतिशय स्पष्ट शब्दांत खिल्ली उडवली आहे.

‘कॉंदिद’ प्रसिद्ध होऊन आज २६१ वर्षे झाली आहेत. आजही ती मोठ्या अगत्याने वाचली जाते, अभ्यासली जाते आणि आजही तिची लोकप्रियता टिकून आहे. तिच्या नर्मविनोदी शैलीच्या आवरणाखाली त्याकाळच्या युरोपीय संस्कृतीवर त्यात अतिशय जहाल टीका आहे. बन्याच युरोपीय सरकारांचे त्यात वाखांडे काढलेले आहेत, त्यामध्ये फ्रान्स, प्रशिया, पोर्तुगाल आणि अगदी इंग्लंडचाही समावेश आहे. सगळ्याच धर्मावर अतिशय बोचरी टिप्पणी आहे. पाश्चिमात्य साहित्याचा एका परीने ती मापदंड बनलेली आहे. ज्याला Black humour म्हणतात त्या साहित्यप्रकाराचा पायाच या छोटेखानी कांदंबरीने घातला, हे सत्यच आहे. जॉर्ज अर्थवेलच्या १९८४ आणि अल्डस हक्सलेच्या Brave New World या जगप्रसिद्ध कांदंबन्यांवर कॉंदिदचा प्रभाव स्पष्टपणे जाणवतो.

जगातल्या जवळजवळ सगळ्या भाषांत कॉंदिदचे भाषांतर झालेले आहे. तिच्यावर अनेक अभ्यासग्रंथ प्रसिद्ध झालेले आहेत. तिच्यावर बेतलेली असंख्य पुस्तके आतापर्यंत प्रकाशित झाली आहेत. तिच्यावर अनेक चित्रपट आणि नाटके आली आहेत. बीबीसीने तिच्यावर एक टीव्ही-मालिकाही काढली आहे. तिच्यावर नभोनाट्ये आलेली आहेत. तिच्यावर बेतलेला ऑपेराही आहे. तिच्यावर आधारित संगीताचे कार्यक्रम अजूनही होत आहेत.

या कांदंबरीच्या शेवटी कॉंदिद कुठले तत्त्वज्ञान स्वीकारातो हे व्हॉल्टेअरने गुलदस्त्यातच ठेवले आहे. हे आपले जग परमेश्वराची सर्वोत्तम निर्मिती आहे या विचाराचा तो त्याग करतो, पण शेवट व्हॉल्टेअरने संदिधच ठेवला आहे. जगातल्या सगळ्या दुःखांचा, जगात जे जे काही वाईट आहे त्याचा पूर्ण अनुभव घेतलेला कॉंदिद शेवटी फक्त बागकामासारखा व्यवसाय पत्करून जीवन व्यतीत करू

लागतो यात नक्की व्हॉल्टेअरला काय ध्वनित करायचे आहे यावर अजूनही अभ्यास चालू आहे, चर्चा होत आहेत, पण कुठलाही निष्कर्ष अजूनही निघालेला नाही.

कॉंदिद कांदंबरीला प्रचंड यश मिळाले, तेवढीच ती वादग्रस्तही ठरली. प्रकाशित झाल्यावर लगेचच तिच्यावर बंदी घालण्यात आली कारण राजसत्तेला आणि Catholic Church ला या कांदंबरीतले विचार पचनी पडले नाहीत. मात्र बंदी असतानाही तिच्या हजारो प्रती खपल्या आणि जनमानसात तिचे स्थान पक्के झाले. त्याकाळी युरोपमधील सर्वाधिक खपाचे पुस्तक म्हणजे ही कांदंबरीच होती. अमेरिकेतही या कांदंबरीवर अगदी १९व्या शतकापर्यंत मधूनमधून बंदी घातली जात होती. परंतु या सर्वाचा कॉंदिदच्या विक्रीवर काहीही परिणाम झाला नाही. पुढे मात्र कॉंदिदला यथोचित मानसन्मान मिळाला.

कॉंदिदची वर्गावारी कशी करायची हाही एक मोठा प्रश्नच आहे. तिला तत्त्वज्ञानी कांदंबरी म्हणता येईल, प्रखर विडंबन म्हणता येईल किंवा ब्रह्मज्ञानी म्हणजेच Theological कांदंबरीही म्हणता येईल. १८व्या-१९व्या शतकांत तत्त्वज्ञानी कांदंबन्यांची जी परंपरा निर्माण झाली ती लोकमान्य करण्यात व्हॉल्टेअरचा मोठा वाटा होता. कॉंदिद या वाड्मयाचा एक मानबिंदूच आहे असे म्हणता येईल. मानवी जीवनाचे क्लेशदायक सत्य अत्यंत मार्मिकपणे कॉंदिदमध्ये सांगितले आहे. फ्रेंच साहित्यातील ही सर्वाधिक बहुचर्चित कलाकृती आहे आणि जागतिक वाड्मयीन इतिहासातल्या सर्वोत्कृष्ट कलाकृतींमध्ये तिची गणना होते. या कांदंबरीचा जागतिक वाड्मयावरचा ठसा हा अनन्यसाधारण असाच आहे हे निःसंशय!

– राजीव श्रीखंडे
भ्रमणध्वनी : +९१ ९८२१०१७४६२
rshrikande@yahoo.com

॥प्रथानी॥ *

ज्योती दाते
लिखित

लज्जवर्ग

संगीतकार रवी दाते
यांचा अफलातून
जीवनप्रवास

मूल्य ४०० रु.
सवलतीत २४० रु.

सोनाली लोहार
लिखित

सोली

ललित
लेखसंग्रह

मूल्य १५० रु.
सवलतीत १०० रु.

डॉ. अनंत पां. लाभसेटवार

बायडेन यांचे अध्यक्षपदाचे शंभर दिवस

मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात तसं अध्यक्षांच्या कारकिर्दीच्या पहिल्या शंभर दिवसांत कर्तृत्वाचं भविष्य दिसत, असं अमेरिकेत समजतात. राजकारणात आपण कुठे बसलो त्यावरून कुठे उभे आहोत हे कळत. म्हणून डावीकडे किंवा उजवीकडे बसलेले किती दूर उभे आहेत याची कल्पना येते. इथे जे अंतर दिसत ते बघून आपल्याला भोवळ येईल. अधिकांश जनता मध्याच्या उजवीकडे बसलेली. म्हणून त्यांच्या दृष्टिकोनातून बायडेनच्या डाव्या कर्तृत्वाकडे इथे बघण्याचा प्रयत्न केला. यावरून भविष्य फारसं आशादायी वाटत नाही.

करवाढ व घसरण

बायडेननी एप्रिल २०२१ मध्ये संसदेत केलेल्या भाषणावरून ते कुठे उभे आहेत हे अमेरिकन लोकांना व जगाला प्रथमच कळल. आतापर्यंत मतं मिळवण्यासाठी त्यांनी आपण मध्यममार्गी आहोत असं सोंग केलं होतं. या भाषणात त्यांनी खेरं रंग दाखवले व अनेकांना धक्का बसला. ते साम्यवादाला भिडणारे समाजवादी असून उच्चभूंची संपत्ती कररूपानं जस करून तिचं पुनर्वितरण करण्याचा त्यांनी मार्क्सवादी विडा उचलला आहे हे सिद्ध झालं. त्यांनी मांडलेल्या प्रस्तावांना संसदेत संमती मिळाली तर इतिहासात एवढ्या मोठ्या संपत्तीचं संक्रमण कधी झालं नाही ते होईल.

सध्या अमेरिकेत खालचे चाळीस टक्के उत्पन्न कर भरत नाही. त्यानंतरचे वीस टक्के (म्हणजे मध्यमवर्ग) माफक कर भरतात. पण वरचे चाळीस टक्के, नव्वद टक्के करपूर्ती करून सरकारची तिजोरी फुगवतात. तरीही त्यांचं योगदान अपुरं आहे असं बायडेन म्हणतात. म्हणून ते चार लाखांपेक्षा जास्त वार्षिक उत्पन्न असलेल्या कुटुंबांना व सर्व कंपन्यांना धुऱ्यान काढणार आहेत. त्यांचे प्रस्तावित उत्पन्नकर चीन किंवा भारतापेक्षा जास्त होणार. म्हणजे त्यांना अध्यर्पेक्षा जास्त कमाई सरकारच्या हवाली करावी लागेल. ट्रम्पनी उत्पन्नकरात (व लालफितीच्या कारभारात) घट करून अमेरिकन अर्थकारणाला उत्तेजन दिलं होतं व सरकारचं उत्पन्न वाढून अल्पसंख्याकांच्या बेरोजगारीत प्रथमच उतरण झाली होती. हे वास्तव दुर्लक्षित करून

बायडेन ट्रम्पचं आर्थिक धोरण चुकीचं होतं असं चेहन्यावरची रेष हलून न देता म्हणतात. आपण अतिडावे असताना मध्यममार्गी आहोत या खोट्या विधानांच्या माळेतलं हे दुसरं मिथक. ही माळ आता बरीच लांब झाली आहे.

त्यांना बुद्धिभ्रंश झाला आहे हे अमेरिकन लोकांना व शत्रू राष्ट्रांना चांगलं ठाऊक आहे. ते टिप्पण्या समोर असल्याशिवाय बोलू शकत नाहीत व त्यांना आपण उपाध्यक्ष होतो याचा काळ आठवत नाही. परंतु आता त्यांचा दृष्टिभंग झाला असं म्हणावं लागेल. कारण या करवाढीचे दृष्ट परिणाम त्यांना दिसले नाहीत. कंपन्यांचे कर जगात सर्वाधिक केल्यानं त्यांची वाढ खुंटेल, ते उद्यमारंभी क्षेत्रात गुंतवणूक करणार नाहीत व नोकरकपात करतील. भांडवल व नोकच्या इतर देशांत पव्यून जातील आणि कंपन्या ते उपाध्यक्ष असताना जशा इतर देशांत स्थलांतरित होत होत्या व ज्यांचा लोंदा ट्रम्पनी करपट्टीला कात्री लावून बंद केला होता, तो पुन्हा सुरु होईल. चीनचे करदर अमेरिकेपेक्षा कमी असल्यामुळे तिथून मायदेशी येऊ पाहणाऱ्या अमेरिकन कंपन्या तिथेच बाडबिस्तरा पसरवतील. इतिहासात करदर वाढल्यानं सरकारी उत्पन्नात फारशी भर पडत नाही असं आढळून आलं. तरीही तसंच करून निराळ्या फळाची अपेक्षा करणं हे मूर्खपणाचं लक्षण आहे, असं जे आइनस्टाइन म्हणाला त्याचं बायडेनला भान नसावं याचं नवल वाटतं.

उसन्या पैशांचा सडा

बायडेनचं पहिल्या शंभर दिवसांतलं महत्त्वाचं कर्तृत्व म्हणजे त्यांनी नऊ शून्यधारी 'बिलियन' या आकड्याचं क्षुल्कीकरण करून बारा शून्यधारी ट्रिलियनला (एक लाख कोटी) प्रचलित केलं. त्यांनी संसदेसमोर मांडलेली सर्व विधेयकं या आकड्यात आहेत. यावरून त्यांना त्याचं योग्य आकलन झालं का याविषयी शंका येते. एक ट्रिलियन सेकंद्रस म्हणजे ३१,००० पेक्षा जास्त वर्षाचा काळ. त्यावेळी मानव या भूतलावर अवतरला नव्हता. रोज एक दशलक्ष डॉलर खर्च केले तर एक ट्रिलियनची उधळण करण्यात पाश्चात्यांनी सुरु केलेली २००० वर्षांची कालगणना अपुरी पडेल

व त्यातले बरेच उरतील. एक डॉलरच्या ट्रिलियन नोटा एकमेकांस जोडल्या तर त्याची लांबी ६६,८६६ मैल लांब होईल. त्याच्या १०० डॉलरच्या नोटांची चळत ६३९ मैल उंच असेल. तर या संसदेत दिलेल्या भाषणात त्यांनी एकूण सहा ट्रिलियन डॉलरची विधेयक प्रस्तावित केली. तुलनेनं अमेरिकेच्या ६१४ अब्जाधिशांची एप्रिल २०२० मध्ये एकूण संपत्ती फक्त चार ट्रिलियन डॉलर होती. ती बायडेनच्या हिमालयापुढे ठेगणी ठरते. त्यातलं एक १.९ ट्रिलियनचं कोरोनाग्रस्तांना दिलासा देणारं विधेयक मंजूरही झालं. पण उरलेल्यांसाठी संसद कणहत, कष्टत व रडत आहे. ट्रिलियन नंतर काय येतं हे बायडेना ठाऊक नाही हे नशीब. नाहीतर त्यांनी पंधरा शून्यधारी काढीट्रिलियन (Quadrillion) सुचवून विक्रम केला असता. या खर्चावरून ते पके साम्यवादी-समाजवादी झाले हे सिद्ध होतं

अमेरिकेची तिजोरी ठणठणीत आहे. मग एवढे पैसे कोण उसने देणार? अर्थातच या देशाची केंद्रीय बँक ते हवेतून निर्माण करणार. एवढ्या नोटा छापण्यास लागणारं मनुष्यबळ, कागद व शाई मिळणं दुरापास्त असल्यामुळे यक्षिणीची कांडी फिरवून अंकीय पैसे (Digital Dollar) पैदा करण्यात येतील. पतपुरवठ्याला एवढा पूर आला की सावलीप्रमाणे भाववाढ पाठलाग करते हे अर्थशास्त्राचं मूलभूत तत्त्व आहे, पण त्याला उलंट टांगण्यात आलं. महत्वाचं म्हणजे आपली लाज सोडून अनेक डाव्या अर्थतज्जांची (यात न्यू यॉर्क टाइम्सचा नोबेलप्राप्त स्तंभलेखक व प्रिन्स्टन युनिव्हर्सिटीतला अर्थशास्त्राचा प्रोफेसर पॉल क्रुगमन याचा समावेश होतो), केंद्रीय बँकेचे चेअरमन जेरोम पॉवेल व अर्थमंत्री जॅनेट येलन यांनी पाठिंबा दिला. या योजना मूर्तरूपात येण्यापूर्वी भाववाढ सुरुदेखील झाली. पेट्रोलचे भाव भडकले. संसाधनांच्या घटकांनी (Commodities) भावाच्या बाबातीत उडी मारली. घराच्या किमतीनं वर झेप घेतली. ऋण काढून सण साजरा करण्यासाठी डावे उत्सुक असतात. त्यामुळे डेमोक्रॅटिक पक्षाला 'टेक्स ॲँड स्पेंड' (कर लादा आणि मजा करा) पार्टी म्हणतात.

सुदैवानं अमेरिकेच्या अर्थकारणानं मार्च २०२१च्या तिमाहीत लक्षणीय गरुडी झेप घेतली. ते ६.४% नं वाढलं. ट्रम्पनी म्हटल्याप्रमाणे त्यानं इंग्रजीतल्या 'V' अक्षराचं रूप धारण केलं. म्हणजे कोरोनामुळे ते जेवढ्या गतीनं बुडाला गेलं तेवढीच तीव्र उसळी घेऊन तो व्हायरस मावळतीला गेल्यावर वर आलं. म्हणजे ट्रम्पनी त्याचा जो पाया रचला होता तो मजबूत होता. बेरोजगारीचा दर एवढा कमी झाला की पुन्हा सुरु झालेल्या उद्योगांना पुरेसे मजूर मिळेनासं झालं. जवळजवळ सगळी शीघ्र उपाहारगृहं, किरकोळ दुकानं 'नोकन्या उपलब्ध आहेत' अशी पाटी दारावर लावून, गुडघ्याला बांशिंग बांधून वाट बघत आहेत. परंतु बायडेननी

जो बायडेन

घरी बसणाऱ्यांना बेकारी वेतनाशिवाय दर आठवड्याला अतिरिक्त तीनशे डॉलर देण्याचं दातृत्व दाखवल्यामुळे मजूरवर्ग कामावर जाण्याच्या घाईत नाही.

अशी अनुकूल आर्थिक परिस्थिती ट्रम्पच्या धोरणामुळे निर्माण झाली असता बहुट्रिलियन डॉलरनी अमेरिकेला कर्जबाजारी करण्यामागचं शहाणपण अनेकांना कळत नाही. मोडलं नसताना दुरुस्त करण्याचे बायडेनचे हे प्रयत्न अनेकांना हास्यास्पद वाटतात. त्यातून कर्जाशिवाय दुसरं काही निष्पत्र होणार नाही. यामागचं कारण एकच, त्यांना मोर्दीचं 'किमान सरकार व कमल शासन' (Minimum; Government,

Maximum Governance) तत्त्वज्ञान पसंत नसून केंद्रशासित सरकार स्थापन करायचं आहे. हे गोल छिद्रात चौकोनी खुंटी ठोकण्यासारखं आहे कारण अमेरिकेची लोकशाहीवादी भांडवलशाही व त्यांचं समाजवादी-साम्यवादी धोरण यात विस्तव आडवा जात नाही.

पर्यावरणरक्षण

अतिडाव्यांच्या देण्यांमुळे, पाठिंब्यांमुळे व प्रेरणेमुळे बायडेन आकस्मिक पर्यावरणवादी झाले. ट्रम्पनी अंग काढून घेतलेल्या पॅरिस जागतिक पर्यावरण करारात अमेरिकेनं परत सदस्यत्व प्राप्त केलं. चीन या कराराचा सदस्य असूनही गेल्या सहा वर्षांत त्यानं प्रदूषण वाढवलं, तर अमेरिकेनं ते कमी केलं. त्या लाल देशात कोळशावर चालणाऱ्या व सारखा धूर ओकणाऱ्या सुमारे २५० वीजनिर्मिती भट्टूंचं बांधकाम सुरु आहे. दर आठवड्याला तो देश तीन नवीन भट्टूंचा कार्यरत करतो. कारण अर्थकारणवाढीचा जीवनरस म्हणजे वीज याचं अद्यक्ष क्षमी जिनपिंगला चांगलं भान आहे, तर अमेरिकेला त्याचा विसर पडला. पहिल्या शंभर दिवसांत बायडेननी पर्यावरणरक्षणासाठी अब्जावधी डॉलर खर्च करून विद्युतवाहन व सौरऊर्जा यावर भर दिला व जीवाशमयुक्त इंधनावर पाणी सोडण्याचं काम सुरु केलं.

याचा फायदा कुणाला होणार? अर्थातच चीनला. कारण वाहनासाठी लागणाऱ्या बॅट्ट्या व सौरफलकं (Solar Panels) अधिकांशानं त्या देशात निर्माण होऊन निर्यात केली जातात. अमेरिकेचा मजूरवर्ग महाग असल्यामुळे तो देश इतर राष्ट्रांशी स्पर्धा करू शकत नाही. खरं म्हणजे अमेरिकेनं कोरोनानिवारणार्थ जे ट्रिलियन डॉलर खर्च केले व उपभोक्त्यांच्या खिशात टाकले ते ग्राहकांनी चीननिर्मित वस्तुमालावर खर्च केले. मार्च २०२१च्या तिमाहीत चीननं अमेरिकेला केलेल्या निर्यातीनं ऐतिहासिक शिखर गाठलं. (ट्रम्पनी ती २०२० मध्ये कमी केली होती.) त्यामुळे चीनच्या अर्थकारणाला उत्तेजन मिळालं आणि अमेरिका कर्जबाजारी झाली.

जगाच्या हरित वायू उत्सर्जनात अमेरिकेचा सध्या फक्त पंधरा

टके हिस्मा आहे तर चीनचा तीस टके. त्यामुळे आपण हे प्रमाण शून्यावर आणलं व चीन अव्याहतपणे प्रदूषण करत राहिला तर काही फरक पडणार नाही असं खुद बायडेन एका गफलतीच्या क्षणी म्हणाले. मग एवढा खटाटोप कशासाठी? कर्जबाजारी होण्याचा घाट का? काम व कमाई यात जो पवित्र दुवा असे तो त्यांनी मोडला व सरकारी लाभ उचलण्यास काही काम करण्याची जी अट असे ती खुंटून टाकली. आता कुठलेचे कष्ट न उपसता सरकारी लाभ उपलब्ध झाले. लग्नबाह्य संबंधातून व किशोरवयीन मुलींना झालेल्या संतीची आता सरकार मायबाप होणार आहे.

पॅरिस जागतिक पर्यावरण करार अमेरिकेपेक्षा चीनला जास्त अनुकूल आहे. कारण त्या साम्यवादी देशाला २०३० पर्यंत मुक्तपणे प्रदूषण करण्याची मुभा असून अमेरिकेला मात्र तत्काळ आत्मघातकी पावलं उचलावी लागतात. बायडेननी तेलवाहिनी बांधकामावर एकदम बंदी घातली व हजारो मजूर रस्त्यावर पडले. याशिवाय तेलक्षेत्रातील कंपन्यांना किंवा उद्योगांना बँकांनी कर्ज देऊ नये म्हणून त्यांच्यावर बेकायदेशीर दबाव आणले. जीवाशमयुक्त इंधनाचं क्षेत्र नामशेष केल्यामुळे लाखो नव्हे तर दशलक्ष मजूर व कर्मचारी निष्कासित होऊन बेरोजगारी वाढवली. ते कमालीचे असंतुष्ट झाले आहेत. संक्रमणकाळ (Transition Period) उपलब्ध न केल्यामुळे या मजुरांच्या पोटावर पाय पडला.

परसाठू धोरण

गेल्या शंभर दिवसांत अमेरिकेच्या शत्रूंनी (चीन, रशिया, इराण व उत्तर कोरिया) बायडेन शासनाचा अभ्यास केला आणि ते दुर्बल आहेत असा निर्णय घेतला. अर्थातच हे अमेरिकेच्या डाव्या माध्यमांनी झाकून ठेवलं. कारण त्यांनी ७८ वर्षीय व बुद्धिभ्रंश झालेल्या अध्यक्षावर सकारात्मक प्रकाश टाकण्याचा विडा उचलला आहे. परंतु कोंबडा आरवला नाही म्हणून सूर्योदय होण्याचं थांबत नाही, तसं माध्यमांनी कितीही स्तुतिसुमनं वाहिली तरी मुळातले दोष लपवून ठेवता येणार नाहीत. चीनचं अंतिम उद्दिष्ट तैवान ताब्यात घेण हे आहे. म्हणून त्या देशानं अमेरिकेपेक्षा मोठं नौदल बांधून दक्षिण चिनी समुद्रात कवायती वाढवल्या. तैवानवर लढाऊ विमानांचे थवे पाठवले. इकडे रशियानं युक्रेनच्या सरहदीवर एक-दोन लाख सशस्त्र सैन्य उभं केलं आणि पुतिननं घोषणा केली की वातावरण तंग असून ठिणगी पडली तर स्फोट होण्याची शक्यता आहे. त्या देशानं बायडेन उपाध्यक्ष असताना २०१४ मध्ये क्रायमेया नावाचा भूखंड घेतला होता. त्यावेळी अध्यक्ष ओबामा सुटकेस धावून आले नाहीत. त्यांनी रशियावर फक्त व्यापारी निर्बंध लादले. बायडेन त्याच दुर्बल वृक्षाची फांदी, म्हणून रशिया पुन्हा आपलं शौर्य गाजवेल का हा प्रश्न सध्या राजपंडितांना भेडसावत आहे.

बायडेन उपाध्यक्ष असताना त्यांच्या शासनां इराणविषयी दुसरं दौर्बल्य दाखवलं होतं. जानेवारी २०१६ मध्ये त्या देशाच्या नौदलानं पर्शियन गल्फमध्ये अमेरिकेची बोट ताब्यात घेऊन नौसैनिकांना विवस्त्र केलं व त्याचे फोटो जगभर पाठवले. त्यामुळे या महासत्ताक राष्ट्राची नालस्ती झाली होती. तेव्हाही ओबामांनी काहीच

केलं नाही. आता बायडेन अध्यक्षपदी आल्यावर पहिल्या शंभर दिवसांत इराणनं तोच डाव खेळून अमेरिकन बोटींना सतावण्यास मुरुवात केली आहे. त्याची परिणती कशात होईल हे सध्या सांगणं कठीण. परंतु यावरून सर्व शत्रुराष्ट्रांनी बायडेन दुर्बल आहेत असा निर्णय घेऊन ज्या हालचाली केल्यात त्या सकारात्मक नाही.

स्थलांतर धोरण

बायडेन सत्तेवर येताच त्यांनी एक महत्वाचा निर्णय घेतला. ट्रम्पनी जे निर्णय घेतले त्याविरुद्ध आपण शासनाचा गाडा हाकणार असं ठरवलं. या सूडबुद्धीचे दुष्परिणाम दक्षिण सरहदीवर एक समस्या निर्माण करण्यात झाले. ट्रम्पनी कष्ट भरून मेक्सिको व मध्य अमेरिका खंडातल्या तीन गरीब देशांशी (ग्वाटेमाला, होंदुरस व एल साल्वाडोर) वाटाघाटी केल्या व अवैध स्थलांतरितांना उत्तरेस जाण्यास मनाई केली. न्यायाधीशासमोर सुनावणी होईपर्यंत अमेरिकेत राहण्याएवजी मेक्सिकोतो विसावा घेण्याची व्यवस्था केली. त्यामुळे लोंदे एकदम रोडावले. मग बायडेननी सुडांध होऊन हे धोरण रद्द केलं आणि अपेक्षेप्रमाणे स्थलांतरितांच्या लाटा सरहदीवर येऊन थडकल्या. मार्च २०२१ मध्ये घुसखोरी करणारे १,७२,००० पकडले गेले. यात तावडीतून सुटलेल्या अज्ञातांचा समावेश नाही.

ड्रग सत्ताधिशांचा (Drug Cartels) धंदा वाढला. ते प्रत्येकी ५ ते ८ हजार डॉलर आकारून इच्छुकांना सरहदीवर आणून सोडतात, अशांना रोखणं म्हणजे मानवतावादी मूल्यांचा भंग व वंशद्वेष करणं या उदात्त पण भ्रामक कल्पनेखाली बायडेननी त्यांच्या स्वागतार्थ छावण्या उभारल्या. त्या लगेच अपुच्या पडल्या. क्षमतेपेक्षा अनेकपट जास्त आगंतुक पाहुणे इथे ढोराप्रमाणे बंदिस्त करण्यात आले. काहींना हॉटेलमध्ये ठेवण्यात आलं. या सर्वांचा खर्च गोपनीय ठेवण्यात आला. काही छावण्यांत लैंगिक अत्याचार सुरु झाले. या लोकांना ते भोगावे लागले होते. अनेक गतप्राण झाले. त्यांचे सापले रस्त्यांवर विखुरलेले दिसले. मात्र अमेरिकेचं आकर्षण एवढं जबरदस्त की ते हे धोके पत्करण्यास तयार. याला आळा घातला नाही तर डिसेंबर २०२१ पर्यंत वीस लाख अवैध येऊन थडकतील असा अंदाज आहे. अमेरिकन प्रजेला ते मान्य नाही. सत्तर टक्क्यांपेक्षा अधिक लोकांचा त्याला तीव्र विरोध आहे. या अवैध स्थलांतरितांमध्ये सुमारे पस्तीस टके कोरोनाग्रस्त असूनही त्यांना एकत्र कोंडण्यात आलं. इथे बायडेनचा दुतोंडीपणा गोचर होतो. त्यांनी इंडियात कोरोनाचा उद्रेक झाला म्हणून भारतीय पर्यटकांवर बंदी घातली, पण या अवैध लोकांवर मुळीच निर्बंध लादले नाहीत. त्यांचे मानवी हक्क त्यांना भारतीयांपेक्षा श्रेष्ठ वाटले. तसंच, या अवैधांचं स्वागत होत असताना अनेक एचवन-बी व्हिसाधारकांची मुदत संपल्यामुळे हकालपट्टी होत होती. बायडेनचं स्वागत असं निवडक होतं.

लोकप्रियता

फ्रॅकलिन रुझवेल्ट लोकप्रिय व देशपरिवर्तक अध्यक्ष म्हणून प्रसिद्ध. त्यांची उंची आपण इतिहासात गाढू शकू असे एका इतिहासकारानं बायडेनचे कान भरले आणि आपला बुद्धिभ्रंश व

संसदेतील शून्य बळ विसरून ते श्रेष्ठत्वाची स्वप्नं बघू लागले. परंतु पहिल्या शंभर दिवसाचं त्यांचं कर्तृत्व फक्त त्रेपन्न टक्के लोकांना पसंत आहे असं अनेक सर्वेक्षणांत आढळून आलं. हा मधुचंद्राचा काळ समजपण्यात येतो, जनता अध्यक्षांकडे कृपादृष्टीनं बघते. मग त्यांची लोकप्रियता क्लिंटन, बुश व ओबामापेक्षा कमी का? त्यांना तर स्नेही माध्यमं लाभली आहेत. लोकशाहीचा चौथा संभ म्हणून ती जे कर्तव्यं बजावतात ते पार विसरून आकृष्ट झालेल्या तरुणीप्रमाणे बायडेनचा गौरव करत आहेत. मग त्यांची लोकप्रियता जास्त असायला नको का?

ट्रम्पवर ती माध्यमं सुखातीपासूनच तुटून पडली होती. त्यांना कुणी मधुचंद्राचं दातृत्व दाखवलं नाही. शपथविधी आटोपून सतरा मिनिटं लोटली न लोटली की तोच डाव्या ‘वॉर्शिग्टन पोस्ट’नं त्यांच्याविरुद्ध अभिनियोग सुरु करा अशी मागणी केली होती. याप्रमाणे अव्याहत टोले मारल्यामुळे त्यांची लोकप्रियता पंचेचाळीस टक्क्यांवर उतरली होती, तरी पण संसदेसमोर त्यांनी फैब्रुवारी २०१७ मध्ये पहिलं भाषण दिलं ते अदमासे चाळीस दशलक्ष लोकांनी टीव्हीवर बघितलं व उचांक गाठला. तुलनेनं बायडेनचं

भाषण बघणारा प्रेक्षकवर्ग निम्यापेक्षा कमी होता. अतिडावे सोडून इतरांना त्यांचं भाषण निस्तसाही व चैतन्यहीन वाटलं. त्यांनी मुचवलेल्या योजना व त्यावर केलेली पैशांची उधळण म्हणजे एक दिवास्वप्न होत.

अध्यक्ष म्हणून ते भाषणासाठी प्रथमच बाहेर पडले तेव्हा अटलांटामध्ये तीनशेपेक्षा कमी लोकांनी हजेरी लावली. त्यातले अनेक त्यांचे अंगरक्षक, कॅमेरेवाले व वार्ताहार होते. उलट ट्रम्पचं अध्यक्ष नसूनही तिथे फेब्रुवारी २०२१ मध्ये केलेलं भाषण ऐकण्यास कुंभमेळ्यासारखी उत्साही व चैतन्यमय गर्दीं जमली होती.

डाव्यांना बायडेन कर्तृत्ववान वाटत असले तरी इतरांचं मत वेगळं आहे.

(लेखक अमेरिकेच्या फस्ट नॅशनल बँक द ट्रस्ट कंपनीचे १४ वर्षे चेअरमन ऑफ द बोर्ड होते.)

– डॉ. अनंत पां. लाभसेटवार
भ्रमणधनी : +९१-५६७-८६८-९४३२
anantlabh@gmail.com

॥प्रथाती॥ *

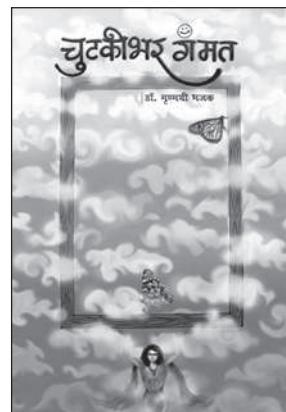
डॉ. मृणमयी भजक यांची दोन पुस्तके

अमेरिका : खट्टी-मीठी

अमेरिका प्रवासवर्णन

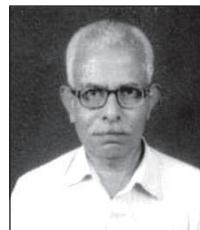
मूल्य २०० रु. सवलतीत १२० रु.

चुटकीभर गंमत

लेखसंग्रह

मूल्य २०० रु. सवलतीत १२० रु.

नीलकंठ कदम

समग्रतेचे भान देणारे लेखन

सामान्यपणे ललितलेखन हा दुर्यम वाढमयप्रकार मानला जातो. याची काही कारणे सांगितली जातात, संभवतात. एक तर, अशा लेखनामध्ये लेखक आत्मपरतेच्या नावाखाली एकप्रकारे स्वतःच्या आत्मचरित्रातील घटनाच सांगत असतात. त्या सांगत असताना त्या अतिरंजितही करून सांगितल्या जातात. शिवाय स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्वाचे उदात्तीकरण करण्याकडे ही संबंधित लेखकाचा कल असण्याची शक्यता जास्त असते. खेरीज, त्यांनी ललित लेखासाठी निवडलेल्या घटनांच्या विश्वासार्हतेविषयीच वाचकाच्या मनात संशय बळावत राहतो. दुसरे म्हणजे, बहुतेक वेळा त्यांनी ललितबंधातील कथनासाठी निवडलेल्या घटना-प्रसंगांवर कोणतेही ‘कलात्मक संस्कार’ केलेले नसतात. परिणामी अशा लेखनाला केवळ स्परणरंजनात्मक आठवणीचे स्वरूप प्राप्त होते. अनेकदा अशा लेखनातून प्रसंगांनुरूप/घटनांनुरूप भावव्याकुळता आणि भावविवशता झिरपत राहते. हे दोन्ही घटक अशा लेखनात कृतक भाषेतही व्यक्त होत राहतात. या कारणांमुळे असे लेखन सृजनशील कलाकृतीच्या पातळीवर पोहोचत नाही. मात्र, या मर्यादांवर मात करून सृजनशील कलाकृतीचे स्वरूप प्राप्त झालेली ललितबंधात्मक लेखांची पुस्तकेही मराठीमध्ये उपलब्ध आहेत आणि त्यांनी मर्यादित अवकाशात का होईना वाचकांना समृद्ध जीवनानुभवांचा आणि संबंधित लेखकांच्या बहुआयामी व्यासंगाचा आणि अभिजात प्रतिभेचादेखील प्रत्यय आणून दिला आहे, हेही खरेच! ज्येष्ठ लेखक महेश एलकुंचवारांचे ललितबंधात्मक लेखन हे अगदी अलिकडच्या काळातील याचे उत्तम उदाहरण आहे. स्वाभाविकच ललित लेखन/ललितबंध हा दुर्यम वाढमयप्रकार समजण्याची आवश्यकता आहे, असे वाटत नाही.

आत्मचरित्रात्मक लेखनात लेखक केंद्रवर्ती असणे अपरिहार्य असते. कारण त्याला स्वतःविषयीच सांगावयाचे असते. तो स्वतःच्या आयुष्याविषयीच बालभाषण, किशोरावस्था, तारुण्य आणि वृद्धापकाळ या क्रमाने सांगत असतो. काही आत्मचरित्रांमध्ये निवेदकाला आवश्यक वाटते म्हणून आणि कथनाची गरज म्हणूनदेखील

असा क्रम पाळला जात नाही. येथे लेखकाच्या सभोवतालच्या माणसांविषयीचे कथन येते. त्यांचे आणि लेखकाचे/निवेदकाचे संबंध, त्यांच्यामधल्या सुखदुःखांच्या, हर्षमर्षांच्या प्रसंगांचेही वर्णन येते. मात्र, हे सगळे कथन निवेदकाच्या दृष्टिकोनातून केले जाते. त्यामुळे त्यात कलात्मक ताटस्थ्य राखले जाण्याची शक्यता कमी असते. कारण लेखक स्वतःच्या जगण्याविषयी, स्वतःच्या जडणघडणीविषयी आणि अंतिमतः स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्वाविषयीच सांगत असतो. तोच त्याचा मुख्य हेतू असतो. सारांश, आत्मचरित्र-लेखकाला त्याचे ‘गतायुष्य’ सांगावयाचे असते, प्रतिभेने संस्कारित झालेली ‘कलाकृती’ निर्माण करावयाची असतेच असे नाही. (अर्थात मराठीमधील काही मोजकीच आत्मचरित्रे निखळ कलाकृतीच्या पातळीवर पोहोचलेली आहेत, हेही लक्षात घ्यावयास हवे). आत्मपरता हे ज्याचे व्यवच्छेदक लक्षण असते अशा ललित लेखनात लेखक स्वतःचेच अनुभव सांगत असतो. मात्र तेथे तो अनुभव कथन करताना नेहमीच कथनाच्या केंद्रवर्ती राहतोच असे नाही. कारण, ललित लेखनात निवेदक केवळ स्वतःला आलेले अनुभवच सांगत नसतो तर त्या अनुभवांनी त्याच्या मनःपटलावर कोणते भावतरंग उमटवले, त्या वेळचा भवताल कसा होता, तो भवताल अनुभवाला गडद करणारा होता, की त्याच्याशी विसंगत होता; अशा प्रकारचे अनेक ‘मूड्स’ तो एकाच वेळी व्यक्त करीत असतो, करू शकतो. कधी एखाद्या घटनेतून, प्रसंगातून जाताना भावलेल्या जीवनसत्याशी – लहान अथवा मोठ्या – तो थबकतो आणि ती घटना, ते जीवनविषयक सत्य त्याला शब्दबद्ध करावेसे वाटते. त्यासाठी ते जीवनसत्य ज्या घटनेतून, अनुभवातून प्रत्याला आले त्यांचे तो स्वशैलीतून कथन करतो. त्यातून त्याच्या ललितबंधाची निर्मिती होते. कधी एखाद्या विहित कार्यामुळे एखाद्या विशिष्ट ठिकाणी काही अदृत संस्कृती-अवशेष त्याला पाहावयास मिळाले तर त्यांच्या सांस्कृतिक, सामाजिक, ऐतिहासिक आदी संदर्भांनी समृद्ध झालेले ललित लेखन त्याच्या भावविश्वात आकार घेऊ लागते. अशा वेळी निवेदक केवळ घटनांचे कथन करीत नाही.

तो त्या अनुभवावर प्रातिभिक संस्कार करून त्या अनुभवाला नवे रूप देत असतो. बहुआयामी लेखक/निवेदकाच्या बाबतीत तर त्याच्यावर इतर कलांनी केलेले संस्कार, त्याने केलेला प्रवास, पाहिलेली वैशिष्ट्यपूर्ण स्थळे आणि पाहिलेली अनुभवसंपत्र माणसे, संबंधित प्रदेशातील वैशिष्ट्यपूर्ण बोली, तेथील माणसांचे जगणे, तेथील संस्कृती; ही इतर सामग्रीही त्याच्या मूळ अनुभवकथनाला समृद्ध करीत असते. ललितबंधात्मक लेखनाची निर्मिती अशीही होत असते. काही वेळा तर, सामाजिक उतरंडीच्या श्रेणीबद्द रचनेत वाट्याला आलेले दाहक आणि दुखावणारे अनुभव - जे एक प्रकारचे सामाजिक दस्तावेजही असतात - काहीशा मुक्त शैलीत मांडले जातात आणि ललितबंधात्मक लेखनाचे एक नवेच रूप प्रत्ययाला येते. अर्थात अशा लेखनात, लेखकाचा ललित लेखन करणे हा हेतू नसतो तर आपली जीवनकहाणी सांगणे हा हेतू असतो. सामान्यपणे स्तंभलेखन, सदरलेखनाच्या स्वरूपात ललित लेखन केले जाते. अशा वेळी ते लेखकाला विशिष्ट कालमर्यादित पुरे करावे लागते. तसेच, त्याला शब्दसंख्येचीही मर्यादा असते. (याचा परिणाम अनुभवाच्या अभिव्यक्तीवर होऊ शकतो). मात्र, काही वेळा विस्तृत लेखाच्या स्वरूपातदेखील ललित लेखन केलेले असते.

आत्मचरित्रात्मक लेखन आणि ललितबंधात्मक लेखन यांच्या स्वरूप-वैशिष्ट्यांचे उपर्युक्त स्थूल स्वरूपाचे विवेचन करण्याचे कारण असे, की आठवणी, गुजगोषी, लघुनिंबंध असा प्रवास करीत ललित लेख किंवा ललितबंधात्मक लेख (आणि वैचारिक लेखही) अशा स्वरूपात मराठीत आता स्थिरावलेल्या, मान्यता पावलेल्या आणि लोकप्रियही ठरलेल्या या वाड्मयप्रकाराला आपल्याकडे इरावती कर्वे, अनंत काणेकर, दुर्गाबाई भागवत, गो.वि. करंदीकर, श्रीनिवास वि. कुलकर्णी, ग्रेस, वसंत आ. डहाके यांनी समृद्ध केले आहे आणि आधी नमूद केल्याप्रमाणे गेल्या काही वर्षात महेश एलकुंचवारांनी आत्मपर अनुभव, भावात्मकता, चिंतनशीलता, वैचारिकता आणि अनेक कलांच्या व्यासांगाने समृद्ध झालेले स्वतःचे व्यक्तिमत्त्व यांच्या अनोख्या संयोगातून ललित लेखनाला अभिजात रूपात साकार केले आहे. अशा ह्या दीर्घ परंपरा असलेल्या या वाड्मयप्रकारात, अगदी अलिकडच्या काळात, कोकणात रत्नागिरीसारख्या निमशहरात वास्तव्याला असलेल्या रश्मी कशेळकर या लेखिकेच्या ललितबंधात्मक लेखनाने विचक्षण वाचकांचे लक्ष वेधून घेतले आहे, त्यांची प्रशंसा मिळवली आहे. प्रस्तुत लेखात कशेळकरांच्या ललित लेखनातील भावित्व आस्वादण्याचा आणि या लेखनाचे तसेच त्यातील जीवनानुभवांचे स्वरूप समजून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

रश्मी कशेळकरांचे अनेक पुरस्कारप्राप्त ‘भुईरिंगण’ हे ललित लेखनाचे पहिले पुस्तक २०१६ साली मुंबईच्या मंजेस्टिक पब्लिशिंग हाऊसने प्रसिद्ध केले. त्याची दुसरी सुधारित आणि विस्तारित आवृत्ती २०१८ साली रत्नागिरीच्या सुरंगी प्रकाशनाने प्रसिद्ध केली आहे. (प्रस्तुत लेखासाठी याच आवृत्तीचा संदर्भसाठी उपयोग केला आहे). त्यांचे ‘भुयपर्मळ’ हे ह्याच वाड्मयप्रकारातील दुसरे

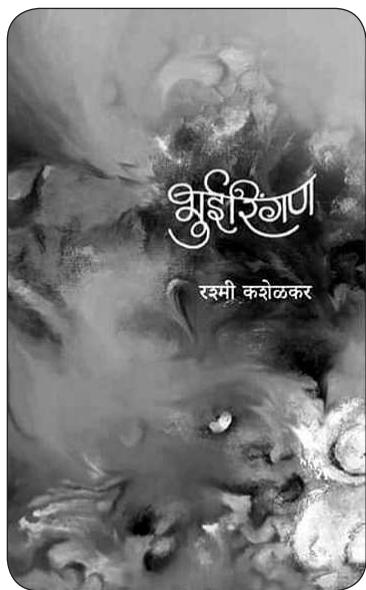
पुस्तक मुंबईच्या मौज प्रकाशनगृहाने मार्च २०२१ मध्ये देखण्या स्वरूपात प्रसिद्ध केले आहे. या दोन्ही पुस्तकांमध्ये मिळून एकूण ३९ लहान-मोठे लेख आहेत. हे लेख साधारणत: २०१२ सालापासून २०१७ सालापर्यंतच्या कालावधीत विविध दिवाळी अंक आणि नैमित्तिक अंकांमधून प्रसिद्ध झाले आहेत. या लहान-मोठ्या लेखांची संख्या आणि त्यांच्या लेखनाचा आणि प्रसिद्धीचा कालावधी पाहिला तर लक्षात येते, की कशेळकरांच्या लेखनात लेखकाला आवश्यक असलेले लेखनसातत्य आहे. अशा सातत्यामुळे लेखक सतत नवनवीन अनुभवांच्या कुतूहलपूर्ण शोधात असतो. किंवा वेगळ्या शब्दांत असेही म्हणता येईल, की त्याला प्रसंगपरत्वे वेगवेगळ्या अनुभवांतून जावे लागते. तो वेगवेगळ्या अनुभवांना सामोरा जात असतो आणि ते अनुभव व्यक्त करण्यामधील समृद्ध घालमेल अनुभवत असतो. रश्मी कशेळकरांच्या ललितबंधात्मक लेखनाला कोकणच्या निसागाची, मानवी मुखदुःखांची भरीव पार्श्वभूमी आहे. अगोदर नमूद केलेल्या ‘लेखनपूर्व आणि लेखनगर्भ घालमेली’ची आणि आपल्याला लाभलेल्या कोकणच्या या पार्श्वभूमीची आत्मीय नोंद लेखिकेने स्वतःच कृतज्ञतेने केली आहे. (‘सौदर्यात व कलेत गुंतवून ठेवण्याची अफाट ताकद कोकणच्या निसर्गात आहे आणि ती माणसाच्या कोणत्याही परिस्थितीत आहे.... अतोनात कासाविशी भोगली. तरीही लिहायचे खूप आहे, इथेच गुंतून राहायचे आहे.’ ‘भुयपर्मळ’, मनोगत, पृष्ठ पाच). नवनवीन अनुभवांना आपल्या खुल्या व्यक्तित्वाने सामोरे जाण्याच्या लेखिकेच्या या वृत्तिमुळे अपरिहार्यपणे प्रस्तुत लेखांमधील वर्ण विषयांमध्ये विविधता आली आहे. विशिष्ट प्रदेशातीलच परंतु वेगवेगळी माणसे, त्यांची वाचकाला गतकातर करणारी आयुष्ये, ऋतुमानानुसार आणि दिनमानानुसार बदलणारा कोकणातलाच बहुंंदंगी आणि बहुरूपी निसर्ग, तिथल्या समुद्राची मनमोहक आणि भयकातरही करणारी वैविध्यपूर्ण रूपे, तेथील सण-उत्सव-मेळे-जत्रा यांच्यामध्ये सहभागी होताना काबाडकष करणाऱ्या आणि आधुनिक जीवनशैलीत जगणाऱ्याही माणसांची ओतप्रोत वाहणारी ऊर्जा, त्यांचे आनंदाचे आणि हताशतेचे क्षण, सुट जाणाऱ्या काळाला अगतिकतेने पकडून ठेवू पाहणाऱ्या हताश माणसांचे त्यातील पराभव; अशी वाचकाला विस्मयचकित करून त्याला प्रगल्भ समृद्धता प्राप्त करून देणारी विविध आशयसूत्रे कशेळकरांच्या या ललितबंधात्मक लेखांमधून साकार झाली आहेत. या वैविध्याचे, अनुभव आणि आविष्काराच्या पातळीवरील स्वरूप समजून घेण्याचादेखील प्रयत्न प्रस्तुत लेखात केला आहे.

रश्मी कशेळकर आणि कोकणची भूमी यांचा म्हटला तर नाळेचा संबंध आहे. या सर्व ललितबंधात्मक लक्षात येते ते असे, की त्यांचा जन्म कोकणातलाच. बालपण, शिक्षण समुद्राकाठच्या निसर्गाम्य अशा देवगड गावात झाले. पुढचे शिक्षणही रत्नागिरीसारख्या कोकणातल्याच निमशहरात झाले. विवाहानंतर आणि व्यवसायाच्या निमित्ताने त्या गेली अनेक वर्षे रत्नागिरीत स्थायिक झालेल्या आहेत. आजही त्यांच्या व्यवसायाच्या, सांस्कृतिक कार्याच्या

आणि कौटुंबिक नात्यागोत्याच्या संबंधांच्या निमित्ताने त्यांचे दक्षिण कोकणातल्या विविध गावांशी आणि माणसांशी हार्दिक जिब्हाळ्याचे संबंध आहेत. मुळातच सहवासात आलेल्या माणसांचा निर्हेतुक आणि निरागस लोभ असल्याने त्याचा त्यांच्या निबंधांवर खोल ठसा उमटलेला आहे. परिणामी, प्रस्तुत ललितबंधांतून मानवी जिब्हाळ्याची हृदय चित्रे साकार झाली आहेत. त्यामुळे कशेळकरांच्या संपूर्ण लेखनालाच विलोभनीयता प्राप्त झाली आहे. त्यांच्या ललित लेखांमधील वर्ण विषयांचे स्थूलरूपाने आकलन करून घेतले तरीदेखील त्यांचा आवाका लक्षात येतो. खेड्यातल्या घरामधील कोंबडीसारख्या पाढीव प्राण्याचा घर, परिसर यांमधील बिनधास्त, बिनघोर वावर, त्यातील एखाद्याच कोंबडीची आगळीवेगळी बडदास्त, कुटुंबातील अन्य माणसांची तिच्यामधील भावनिक गुंतवणूक यांचे लेखिकेने अपार मायेने केलेले तपशीलवार चित्रण ('खरबी'), केवळ माणसामाणसांमधल्या हृदय संबंधांचेच नव्हे तर जगदंबा गाय आणि लेखिकेची आजोळातली - वाडा गावातली - आजी यांच्यामधून द्विरपणाऱ्या वात्सल्यभावातून होणारे ग्रामसंस्कृतीचे दर्शन ('वाड्याची आजी'), ज्याच्या माध्यमातून लेखिकेने कोकणातल्या अंत्यविधीचे खिन्न करणारे, रुढीपालनाच्या नावाखाली अंधशेद्दा जोपासणारे जनजीवन चित्रित केले आहे त्या परिधाबाबेरच्या 'सन्त्या'चे साकार केलेले करुणास्पद व्यक्तीचित्र ('सन्त्या'), कोकणातल्या माणसांच्या संबंधांमधल्या स्नेहाचे आणि त्या सुखद क्षणांना एखाद्या घरात मिळणाऱ्या अमीट रूपाचे, गावखेड्यातले लोकजीवन मत्सररहित सुखाने कसे नांदत राहते याचे सूचन करणारे गावातल्या एखाद्या 'जिब्हाळ घरठ्या'चे, गावाचे निर्मळ मनाने केलेले चित्रण, कालौद्यात ते क्षण हरवल्याची व्यक्त होणारी कातर करणारी दुःखद जाणीव ('शेजारचं घर', 'जिब्हाळ घरटं', 'माझी पहिली चाकरी'), खाडीतल्या 'जुव्या'वर पक्षी-प्राण्यांना आश्रय देऊन पर्यावरणाचा तोल राखणाऱ्या एकप्रकारे 'आदिमाय'च बनलेल्या खारफुटीचे कृतज्ञतेने केलेले वर्णन, तिने लेखिकेच्या भावजीवनावर केलेला परिणाम ('आदिमाय खारफुटी'), देवगडसारख्या खेड्यातील पंचवीस-तीस वर्षांपूर्वीचा गणपतीउत्सव, त्या निमित्ताने कोकणच्या भूमीत ज्या सणाला अपरिमित सांस्कृतिक महत्त्व आहे त्याचे एकप्रकारे लहान मुलाच्या मनोभूमिकेतून, नजरेतून केलेले चित्रण, त्यातून लेखिकेने आपल्या वडिलांच्या कष्टांचे, गावधरांशी असलेल्या त्यांच्या हृदय संबंधांचे आणि त्यातून प्रत्ययाला येणाऱ्या त्यांच्या कलावंतपणाचे, अगदी जवळच्या नातेवाईकांच्या लोभी वृत्तीचेही घडविलेले दर्शन ('गणपतीची शाळा'), आपले एकाकी जगणे अंतरात लपवून सगळ्या गावाची, गाईगुरांची मनोभावे मायेने सेवा करणारी, माणसांना वडीलधरेपणाने सहकार्य आणि मार्गदर्शन करणारी नाना, नईआजी, मारोतीसारख्या माणसांची लोकविलक्षण चित्रण ('गावमाय', 'नाना'), कोकणातील परिस्थितीवश श्रद्धा आणि अंधशेद्दांच्या सीमारेषेवर रेंगाळणारी आणि बदलत्या काळाबरोबर आधुनिक वैद्यकीय उपकारांचाही अवलंब करणारी माणसे यांच्यामधील संघर्षपूर्ण ताण ('सातबाया'), मर्यादित

अर्थाने का होईना पण महाराष्ट्रातील बोलभाषांमधील अर्थातरे, परिधाबाबेरचे नसलेले परंतु शहरी माणसाला सर्वस्वी अपरिचित असलेले गाबित समाजाचे जगणे, त्या जगण्यातील कष्ट आणि ऊर्जा, एकप्रकारे ग्रामसंस्कृतीतील पूजा-उत्सव-भजने या घटनांची माणसांना सांस्कृतिक पातळीवर एकत्र बांधून ठेवण्याची ताकद इत्यादी ग्रामसंस्कृतीतील वैशिष्ट्यांची आत्मीयतेने केलेली नोंद ('माझे संवाडी', 'खाडीकाठची वाडी'), दैनंदिन व्यावहारिक जगण्याच्या धबडक्यात माणसे ज्या विलक्षण अनुभवांना मुकतात, किंबहुना अशा अनुभवांकडे दुलक्ष्य करतात त्या अनुभवांतील काव्य, निसर्गातील विविध घटकांत रुणझुणारी गेयता यांची, त्या घटकांची लेखिकेच्या मनःपटलावर उमटलेली भावस्पंदने टिपण्याची आणि त्या अनुभवांनी स्वतःच्या अस्तित्वाच्या करून दिलेल्या जाणिवेची, समृद्ध केलेल्या स्वतःच्या व्यक्तिमत्वाची संवेदनशीलतेने, तरलतेने नोंद घेण्याची वृत्ती ('मॅट काळोख', 'सुरंगी'), ऋतुमानानुसार खेड्यात लागणाऱ्या वस्तू, दिवसभरात कामाच्या धबडायात फुरसतीच्या वेळेत 'गजाली' छाटण्यासाठी 'चाय'सारखे खेरे तर निरुपद्रवी पण आवश्यक ठरणारे पेय यांच्याशी निगडित असलेल्या लेखिकेच्या बालपणातील, पण त्यांना आजच्या वर्तमानकाळाचे संदर्भ देऊन अगदी त्यांच्याशी संबंधित ऐकीव कथा-दंतकथांसह लिहिलेल्या आठवणी ('छत्री', 'कढतवणी'), कोकणातल्या माणसांच्या जगण्याचा समृद्ध भवताल, या भवतालातील फळे-भाज्या यांसारख्या ऋतुमानानुसार येणाऱ्या निसर्गनिर्मित घटकांनी घडवलेल्या त्यांच्या चवी यांची येथे ओथंबून वाहणारी रसभरित वर्णनी ('शेगुल', 'कारेती'), हापूस-जांभूळ-पर्पई-फणस या खास कोकणची खासियत असलेल्या फळांचे आगमन, त्यांचे बहर, त्यांचे ओसरणे या भोवतीच्या माणसांच्या (आणि लेखिकेच्याही) रसाळ (आणि उदास करणाऱ्याही) आठवणी यांचे तन्मयतेने केलेले वर्णन ('देवगडचो हापूस', 'जांभूळ देठी गाभुळलेले', 'पर्पई', 'आमची फणसवाडी'); या सांच्यांतून कोकणच्या जनजीवनातल्या, निसर्गातील्या आणि नद्यानाले-पाऊस-समृद्ध, त्यांचे विस्तीर्ण, ब्रेचेसे अस्पर्शीत किनारे यांची निसर्गाच्या लहरीनुसार आणि प्रहरागणीक बदलणारी मोहक रूपे यांच्या अनेक 'भावरम्य स्थिती' साकार झाल्या आहेत. त्यांतून अगोदर म्हटल्याप्रमाणे लेखिकेच्या वर्ण विषयांचा 'पैस' लक्षात येतो.

स्वर्गकल्पनेशीही स्पर्धा करणाऱ्या कोकणच्या निसर्गसंपन्न भूमीने अनेक प्रतिभावंत कवी, काढंबरीकार, नाटककार, अन्य कलावंत (आणि हो, व्यासंगी समीक्षकदेखील) मराठी साहित्याला, सांस्कृतिक क्षेत्राला दिले आहेत. अगदी आजच्या पिढीतदेखील त्यांची संख्या लक्षणीय आहे. ही ह्या 'भूमीची' किमया आहे, असे म्हटले तर वावगे ठरू नये. यातील ज्या लेखक-कलावंतांचा आजही कोकणच्या लाल मातीशी जैविक संबंध आहे. त्यांच्या लेखनाच्या पार्श्वभूमीवर इथल्या समुद्राची गाज अनाहतपणे वाजत असते. रशी कशेळकरांच्या ललितबंधांतून कोकणातले हिरवेगर डोंगर, त्यांच्या पायथ्याशी लहरणाऱ्या शेतांच्या हिरव्या रंगाच्या विविध नेत्रसुखद

छटा, अनेक जलचरांचे आश्रयस्थान असलेला, सूर्यकिरणांनी चमचमणारा, सायंकालीन उदासी पांघरलेला, मॅट काळोखात आर्त गाजेने अस्तित्वाची जाणीव करून देणारा भयप्रद वाटणारा समुद्र, पावसाळ्यातले त्याचे मस्तवाल उधाणलेले रूप, त्याची चमचमती वाळू, तिचा मायाळू स्पर्श, त्याच्या किनाऱ्यावरच्या वनस्पती, त्यांचे बहर आणि त्यांची पतझड, माड-पोफळींची वाऱ्यागणीक डोलणारी झाडे, या मातीतली अंबे, फणस, बोरी, पणई, जांभळे यांची झाडे आणि या फळांच्या अवीट आणि अमीट चवी, वेगवेगळ्या ऋतूंमध्ये निसर्गाची विविधरंगी विभ्रम हे सगळे दृश्यश्राव्य (आणि काव्यरूपातही) रूपात साकार झाले आहेतच, शिवाय आणखी एक विलोभनीय प्रक्रिया या लेखांमध्ये घडलेली आहे. माणसांप्रमाणेच निसर्गाशी तादात्म्य पावण्याच्या लेखिकेच्या भाववृत्तीमुळे तिने निसर्गातल्या आधी वर्णिलेल्या घटकांचे प्रसंगपरत्वे मानुषीकरण केलेले आहे. (याबाबतीतील वर्णने मुळातूनच वाचण्यासारखी आहेत). परिणामी, हे केवळ या घटकांचे किंवा निसर्गाचे पूरक, सुटे निसर्गवर्णन म्हणून येथे येत नाही तर ते लेखिकेच्या भावजीवनाचा, अपेक्षित अनुभवाचा अभिन्न भाग म्हणून साकार होते. शिवाय, ही वर्णने लेखिकेने कोकणच्या पर्यावरणातीलच अर्थपूर्ण प्रतिमा, प्रतीके, उपमा यांनी संपन्न असलेल्या आणि कृतक-व्याज नसलेल्या काव्यात्म भाषेत साकार केली आहेत. परिणामी, या ललितबंधांना कलात्मक (वाढळमयीन) रूप प्राप्त झाले आहे. ही खचितच वैशिष्ट्यपूर्ण बाब आहे.

ललितबंधांतील ज्या भवतालाचा प्रारंभी उल्लेख केला आहे, त्या भवतालातील अनेक घटक ललित लेखनात येऊ शकतात, येत असतात. संबंधित लेखकाची/निवेदकाची प्रतिभेने संस्कारित झालेली निरीक्षणशक्ती जितकी समृद्ध आणि व्यापक तितका आणि त्या प्रमाणात हा भवताल आणि त्यामधील विविध घटक त्याच्या ललित लेखांमध्ये अवतरत असतात. रश्मी कशेळकरांनी या

भवतालातील कोकणच्या निसर्गाची आणि त्याच्याशी असलेल्या माणसांच्या बहुपरिमाणी विविध नात्यांची ज्या तन्मयतेने चित्रे साकारली आहेत त्याच समरसतेने त्यांनी श्रद्धा-अंधश्रद्धांच्या दाबाखाली जगणाऱ्या, रुढी-रीतिरिवाज, पिठ्यांपिठ्या चालत आलेल्या पारंपरिकता यांचे अनुकरण करणाऱ्या आणि तथाकथित आधुनिक जीवनशैलीचेही आकर्षण असलेल्या माणसांचे ‘जगणेही’ चित्राले आहे. माणसांच्या विविध प्रवृत्ती अधोरेखित करणाऱ्या येथील अनुभवांच्या बाबतीत आणखी एक वैशिष्ट्यपूर्ण गोष्ट येथे घडलेली आहे. सन्त्या, नई आजी, नाना अशी सत्शील माणसे जशी ‘भूद्विरिंगण’ मधल्या लेखांतून भेटतात, तशीच गावखेड्यातल्या शाळेतल्या मुलांना नवे कृतशील शिक्षण देणारे, गावातल्या जाती-पोटजातींमध्ये समरस होणारे, एकप्रकारे प्रयोगशील असणारे मेस्त्री गुर्जी (‘गुर्जी’), अपृच्या आरोग्य सुविधांसह गावकन्यांचे जगणे सुसह्य करणारे आणि आपल्याकडून झालेल्या चुकीमुळे ‘एक जीव’ हकनाक गेला असा गैरसमज करून घेऊन, त्याची खंत उरात बाळगून अनेक वर्षांच्या सेवेचा नैतिकतेच्या दृष्टिकोनातून राजीनामा देणारे डॉ. जाधव (‘राजीची गोष्ट’), आपली पत्नी प्राजक्ता आणि तिचा प्रियकर श्री यांचे प्रेमसंबंधही समजून घेणारा तिचा नवरा (‘मालवलेला दिवा’), सगळ्या गावाला जीव लावणारा एकप्रकारे ‘डि-कास्ट’ झालेला मिल्या (‘मिल्या’); अशी वेगळ्याच मुशीत तयार झालेली आदर्श माणसे पुढच्या ‘भुयपर्मळ’ या पुस्तकातही भेटतात. गावखेड्यातल्या जगण्यातील ही शुभ्र, सतेज बाजू साकार केलेल्या रश्मी कशेळकरांनी खेड्यातील माणसांची सखलनशीलता, त्यांच्यामधील सूक्ष्म हेवेदावे, मत्सर, कुत्सितता, स्वार्थीपणा, अधःपतन, नातेसंबंधांमध्ये सूक्ष्म पीळ, बोलणे-वागणे यांमधून झिरपणाऱ्या जाती-पोटजातींमधल्या अस्मिता आणि श्रेणीबद्धता; या विकारांचेही तितक्याच धैयने चित्रण केले आहे.

वर्ण विषय समग्रपणे साकार करण्याचे आव्हान प्रतिभावंत

ललित लेखकापुढे नेहमीच असते. कशेळकरांनी हे आव्हान पेलले असल्याचे प्रत्ययाला येते. कोकणची भूमी ही पारंपरिक उत्सव, कौटुंबिक रितीभाती, कुळकुळाचार, त्या अनुषंगाने होणारे धार्मिक विधी (अथवा काही प्रमाणात अंधश्रद्धांचा भाग असलेले इतर प्रकारचे विधीही) यांचे पालन करण्यात आजही ‘माहिर’ आहे. त्यात कुळ-सदस्य, गावातील माणसे, बारा बलुतेदारांपैकी काही जण यांचा सहभाग असतो तसाच सहभाग मुंबईच्या चाकरमन्यांचा, त्यांच्या ‘मनिआरडरींचा’ ही असतो. या उत्सवांची, विधींची त्यातील सार्वजनिक सहभागाची, त्यातील ऊर्जा, भाविकपणाची तपशीलवार पण वाचनीय वर्णने या लेखांमध्ये आलेली आहेत. ‘जत्रेक चला’ यासारख्या लेखात लेखिकेने सगळा माहोल उभा केला आहे. त्यामधून मराठीजनांच्या भावनिक, धार्मिक आणि सांस्कृतिक जीवनात अशा घटनांना किती आणि कसे महत्त्व आहे हे प्रत्ययाला येतेच, शिवाय या सांस्कृतिक धायांनी ग्रामजीवन कसे घट्ट बांधून ठेवले आहे, तेथील अर्थविनिमयन कसे परस्परांवर अवलंबून आहे, तेही समजते. कशेळकरांची लेखणी हे सारे चित्रदर्शी शैलीत साकार करते. त्याच वेळेस ती, खेड्यातील अपुन्या आरोग्यसुविधांवर बोलते, पुस्तकी शिक्षण आणि कृतिशील/व्यावहारिक शिक्षण यांतील फरकही नोंदविते. खेड्यात छुपेणाने नांदत असलेली जात-जाणीव, अंधश्रद्धा जोपासणांच्या चालीरीती यांवर कधी उद्घटपणे तर कधी सूचकपणे भाष्य करते (‘गुर्जी’, ‘राजीची गोष्ट’, ‘ती तेव्हा तशी’, ‘मुक्ती’). खरे तर, या दोन्ही पुस्तकांतील काही लेखांमधील आठवणी/अनुभव हे लेखिकेच्या बालपणाशी, किशोरवयाशी निगडित आहेत. म्हणजेच मागील काळातील आहेत. तरीदेखील आजची त्याज्य रूढी-पंरपरांचा आधार घेणारी आणि त्याचवेळेस अस्मितांचा गौरव करणारी लोकजीवनाची मानसिकता अनुभवली, की हे सगळे लेखन आपसूक्च समकालीन वाटायला लागते, बनते.

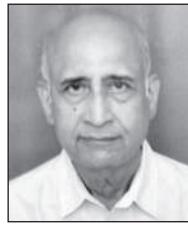
रश्मी कशेळकरांच्या ललितबंधांतील अनुभव प्रमाण मराठीत व्यक्त झाले असल्याने त्या भाषेलाच लेखिकेच्या तरल आणि संवेदनशील वृत्तीमुळे प्रसंगोपात काव्यात्म रूप लाभले आहे. (लेखिकेच्या या तरल वृत्तीमुळेच ती प्राणीजीवनाशी असलेल्या मैत्रभावाचे दर्शन घडविणारा ‘मियाँडव’ हा नितांत सुंदर लेख लिहू शकली आहे). परंतु त्यामधील माणसामाणसांमधील संवादांना मालवणी बोलीचा जो स्पर्श लाभला आहे त्यामुळे हे सगळेच अनुभव मानवी भावभावनांसह रसरशीतपणे, प्रत्ययकारकतेने साकार झाले आहेत. रत्नागिरी, देवगड, लांजा, राजापूर, मालवण या समुद्राकाठच्या आणि खाडीकाठच्या गावांमध्ये आणि दक्षिण कोकणातल्या इतर गावांमध्ये प्रचलित असलेल्या बोलीतील म्हणी, वाकप्रचार, शब्दसमूह (अगदी शिव्या-गळ्यादेखील) त्यांच्या लयी, हेलकावे, लोकजीवनातील गाणी, ऊर्जेचा प्रत्यय देणारी लोकगीते यांसह (विस्तारभयास्तव त्यांची उदाहरणे येथे टाळली आहेत) ही बोली येथे आल्यामुळे या प्रदेशातील सगळे जीवनच स्वसंस्कृतीसह साक्षात होते. आणि लेखकाचे आपल्या भूमीशी एकनिष्ठ असणे म्हणजे काय, याचा वाचकाला गहिरा प्रत्यय येतो.

या सगळ्याच वैशिष्ट्यांमुळे भूमीनिष्ठ अनुभव/आविष्कार असणाऱ्या या ललितबंधांना प्रखर प्रादेशिकतेच्या बरोबरच देशीयतेचेही अर्थपूर्ण परिमाण लाभले आहे. या लेखांच्या भूमीनिष्ठेचा प्रत्यय ‘भुर्डिरिंगण’ आणि ‘भुयपर्मळ’ या शीर्षकांमधूनदेखील येतो, इतकी ही शीर्षके अर्थपूर्ण आहेत.

आत्मपरतेची गडद छाया असलेले हे ललित लेख वेगवेगळ्या वेळी लिहिलेले असल्याने त्यांच्यामध्ये काही वेळा भवताल-वर्णनाची पुनरावृत्ती झाली आहे. परंतु लेखिकेला प्रत्येक वेळी संबंधित अनुभवाची एक वेगळीच छटा चित्रित करावयाची असल्याने किंवा संबंधित अनुभवांना पूरक आणि पोषकच ही वर्णने असल्याने अगदी अपरिहार्यपणे या वर्णनांची पुनरावृत्ती झाली असल्याचेही लक्षात येते.

अंतिमत: कोणत्याही ललितबंधांच्या संग्रहातून लेखकाचे/निवेदकाचे व्यक्तिमत्त्व साकार होत असते. या लेखिकेचे व्यक्तिमत्त्व भूमीनिष्ठ आहे. यात परंपरेला समजून घेण्याची शहाणीव आहे आणि आधुनिक जीवनशैलीचा, त्यातील ताणांचा समंजस स्वीकार करण्याची स्वागतशील वृत्ती आहे. चित्रपट, चित्रकला, वाड्यमय, लोकसंस्कृतीत रुजलेली गाणी-गीते या कलांनी समृद्ध झालेले हे व्यक्तिमत्त्व आहे. जीवनाची सुरूप आणि कुरूप रूपेही अनुभवण्याची, समजून घेण्याची त्यांची वृत्ती आहे. त्याबद्दलची आणि सामाजिक विसंगतीबद्दलचीही त्यांची भाष्येही या लेखांमध्ये व्यक्त झाली आहेत. त्यामधून त्यांचे चिंतनशील आणि विचारशील व्यक्तिमत्त्वही सामेरे येते. प्रदेशनिष्ठ अनुभवांच्या बरोबरीनेच लोभ, प्रेम, माया, जिव्हाळा, मत्सर, दृष्टा, स्वार्थी आणि लोभी वृत्ती इत्यादी मूलभूत वृत्ती-प्रवृत्तीचे चित्रणही त्यांची लेखणी करते. अशा वेळी त्यांचे लेखन प्रादेशिकता आणि सार्वत्रिकता यांच्या सीमारेषेवर रेंगाळत राहते. तसेच, त्यांच्या भावी लेखन-प्रवासाचेही सूचन करते. त्यांच्या ललित लेखांपैकी काही लेख, विशेषत: ‘भुयपर्मळ’ या संग्रहातील काही लेख हे ललितबंध आणि कथा या दोहोंच्याही सीमारेषेवरील आहेत, हे देखील या दृष्टीने सूचकच आहे. रश्मी कशेळकरांचे या दोन्ही पुस्तकांमधील लेखांमधून त्यांचे संपन्न व्यक्तिमत्त्व साकार होतेच, शिवाय या लेखांच्या वाचनातून वाचकालादेखील भवतालाकडे बघण्याची नवी दृष्टी लाभते. या लेखांच्या वाचनातून, कोकणाच्या भूमीशी ज्यांचे ‘प्रत्यक्ष’ संबंध आहेत त्या वाचकांना पुनर्प्रत्ययाचा अनुभव मिळू शकतो, मिळतो. मात्र सर्व प्रकारच्या वाचकांना, कलात्मकता ढळू न देता जीवनाच्या समग्रतेचेच भान देणारे हे ललित लेख आहेत आणि हे या लेखांचे मौलिक वैशिष्ट्य आहे. मराठीतील ललित लेखांच्या परंपरेला रश्मी कशेळकरांचे हे ललितबंध/ललित लेख समृद्ध करणारे आहेत, असे खात्रीपूर्वक म्हणता येते.

– नीलकंठ कदम
भ्रमणांवनी : +९१ ९८३३२१२४३७
nilkanthk95@gmail.com

प्रभाकर भिडे

नियती, कोरोना आणि मी

गेले एक वर्ष आपले जीवनसूत्र एक वेगळ्याच प्रकारच्या संकटातून जाताना येणारे अनुभव विलक्षण आहेत. वास्तविक पूर्वीच्या ज्या गोर्टीचा त्याग करून नवीन जीवनशैली अनुभवत होतो त्याला एकाएकी खिळ बसली. जीवनातील प्रत्येक गोर्टीबद्दल एकप्रकारची अनिश्चितता, अस्वस्थता वाटू लागली. त्यावेळी बहिणाबाई चौधरींनी लिहिलेल्या जीवनविषयक ओव्या आठवू लागल्या.

आला सास गेला सास, जीव तुझं रे तंतर
आर जगणं मरणं एका सासाचं अंतर

जगणे मरणे यामधील हे अंतर बघितले की जीवनाबद्दल एक प्रकारची निराशा येते. परंतु तेवढ्यात दूरदर्शनवर शिवचरित्रिकार बाबासाहेब पुरंदेरे अचानक येतात आणि सांगतात -

‘मी आता ९८ वर्षांचा आहे तरी मला जगावे असे वाटते. अनेक गोर्टी करण्याचे मनात आहे.’ त्यांच्या जीवनातील सकारात्मकता त्यांना हाक घालते. तुम्ही निराश का होता? प्रत्येक रात्रीनंतर पुन्हा दिवस उगवतो. सूर्य आशेचे नवे किरण घेऊन येतो. तरी आशावादी राहा. सूर्यासारखे प्रसन्नचित्त राहा.

याच काळात मागच्या वर्षी दूरदर्शनवर महाभारत मालिका बघितली. त्यामधील संघर्षमय जीवनातसुद्धा ते लोक किती रसरशीत जीवन जगत होते. कुरुक्षेत्रावर जाताना प्रत्येक योद्धा जिंकण्याच्या इच्छेने, उत्साहाने जात होता. मग आपण त्यापासून काय शिकायचे? (की फक्त पाकायचे?)

मी गेले सहा महिने म्हणजे नोव्हेंबर २०२० पासून दिवाळी अंक वाचतो आहे. जवळजवळ ४०च्या वर दिवाळी अंक व पुस्तके वाचली. त्यामध्ये अनेक सुंदर घटना/प्रसंग, अनुभव वाचले आणि मन समृद्ध झाले. कवित्रीष्ठ गुलजारांनी या वर्षामधील घटना-विशेषत: गरीब/मजूर ज्यांच्या नोकच्या अचानक गेल्या, ते कोणतेही वाहन उपलब्ध नसताना आपल्या घरी चालत निघाले, बरोबर बायकामुले व सामान- याबद्दल सांगताना, त्यांच्या मनात फाळणीच्या वेळीही असेच गरीब लोकांचे स्थलांतर बघितले, सत्तर वर्षांनी गरीब लोकही

कमी झाले नाहीत. परिस्थितीतही काही फरक पडत नाही. याबद्दल वाईट वाटले, असे त्यांनी ‘ऋतुंग’ दिवाळी अंकातील लेखात म्हटले आहे, त्याची आठवण झाली. अर्थात अनेक चांगल्या घटना-अनुभव दिवाळी अंकात आहेत. खरोखर वाचनामुळे मिळणारा आनंद, समाधान इतर कुठल्याही आनंदपेक्षा उच्चकोटीचा वाटतो. वाटलं किती समृद्ध जीवन आपण जगत आहोत.

पण, रस्त्यावरून सतत येणारे ॲम्ब्युलन्सचे आवाज, सर्व दुकाने तसेच व्यवहार बंद असे लॉकडाऊन म्हणजे एकप्रकारे जीवन बंदिस्त करून घेणे. सतत सांगितले जाते - दोघांमध्ये अंतर ठेवा. आवश्यक असेल तरच भेटा. शक्यतो विलग राहा. त्यात काही दुख बातम्या येतात, त्याने मन विषण्ण होते.

इतर प्राण्यांना देवाने किती कमी बुद्धिमता व भावना दिल्या आहेत. वाघाला आपण पिंजन्यात ठेवतो. त्याने तब्येतीत राहावे अशी अपेक्षा करतो. मग आपल्या घरात का आनंदाने/ सुखाने राहत नाही. बाहेर गेलो नाही, मित्रांना भेटलो नाही तर चैन पडत नाही. मग आपण ते समाधान मोबाइलवर मिळवण्याचा प्रयत्न करतो. खरोखर इतर अनेक वैज्ञानिक शोधांनी मानवी जीवन सुखी केले असले तरी मोबाइलच्या शोधाची तुलना होऊ शकत नाही. आपण कितीही दूरच्या मित्राशी, नातेवाईकांशी मग तो परगावी असो की परदेशी, सहजपणे बोलू शकतो. मानसिक समाधान मिळते. मन आनंदी बनते. आम्ही तर रोज ऑस्ट्रेलियात असलेल्या मुलाशी विहडीओ कॉलवर त्याच्या चेहन्यावरील हावभाव बघत बोलतो, संवाद साधतो.

यापूर्वीही काहींनी असे संकट ही संधी समजून त्याचा उपयोग नवीन शोधात केला. याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे आयझॅक न्यूटनचा गुरुत्वाकर्षणाचा शोध.

आयझॅक न्यूटन इ.स.१६८० साली म्हणजे ३५० वर्षांपूर्वी इंग्लंडमध्ये आलेल्या प्लेगच्या साथीपासून सुटका करून घेण्यासाठी लंडनहून आपल्या गावी गेला त्यावेळीसुद्धा प्लेगच्या साथीने लंडनमध्ये हाहाकार माजवला होता. त्यावेळी लंडनची लोकसंख्या

साधारण ४-६ लाखापर्यंत होती. त्यातील एक-दीड लाख लोक या साथीमध्ये मेले. त्यामधून गरीब, श्रीमंत, उमराव/सरदार कोणीच सुटले नाहीत. त्यावेळी सोशल डिस्ट्रिंग म्हणून कोणी दूर राहत नव्हते. परंतु त्या सूत्रानुसार न्यूटन अगदी विरळ वस्ती असलेल्या तसेच स्वतःचे घर असलेल्या आपल्या गावी राहण्यास गेला. तो दोन वर्षे लोकसहवासापासून दूर होता. त्या काळात त्याने चिंतन-मनन केले. अभ्यास केला. त्यातून त्याला गुरुत्वाकर्षणाच्या सिद्धांताचा साक्षात्कार झाला. त्यातून अवघ्या जगाचे भले झाले.

एक सफरचंद झाडावरून खाली पडले. तेव्हा विचार करत असलेल्या न्यूटनला त्या बोधिवृक्षाखाली गुरुत्वाकर्षणाचा शोध लागला. त्या प्लेगने न्यूटन नावाचा वैज्ञानिक जगाला मिळाला. ह्याला म्हणतात सकारात्मक ऊर्जा असे प्रसिद्ध पत्रकार व जागतिक राजकारणातील तज्ज्ञ कुमार केतकर यांनी त्यांच्या कोरोनावरील लेखामध्ये एका दिवाळी अंकात म्हटले आहे. तो लेख वाचून मनाला उभारी आली.

लोकमान्य टिळकांच्या वेळी पुण्याला प्लेगची साथ आली होती. त्यावेळी त्यांनी आपल्या केसरी वृत्तपत्रामधून लोकांनी साथीमध्ये कसे वागावे तसेच सरकारने लोकांशी कसा व्यवहार करावा याचे मार्गदर्शन केले होते. इतकेच नाही तर (लोकांना धीर देण्यासाठी) ते म्हणत, आपल्यावर कितीही अस्मानी/सुलतानी संकटे आली तरी त्याच्यावर पाय देऊन मी उभा राहीन. तसेच, माझे स्वातंत्र्यप्राप्तीचे कार्य चालू ठेवीन. असे वाचले की वाटते किती धीराची माणसे पूर्वी होऊन गेली!

संकटाच्या काळातसुद्धा काही कलाकार किती सकारात्मक व आशावादी विचार करतात याची माहिती मिळाली ती प्रसिद्ध तबलावादक झाकीर हुसेन यांच्या मुलाखतीतून. (तीही दिवाळी अंकामध्ये आहे.) त्यांची मुलाखत प्रसिद्ध वादक शशी व्यास यांनी घेतली आहे. यात त्यांनी सर्व कार्यक्रम बंद होतात त्यावेळी ज्या कलाकारांना रोज स्टेजवर आपली कला सादर करायची सवय असते त्यांची मोठी पंचाईत होते. अशावेळी झाकीर हुसेन यांनी 'चिला कतना' हा सुफी पंथामधील अध्यात्माचा मार्ग सुचवला. 'आपल्याला असा वेळ मिळतो तेव्हा सच्चा कलाकार त्याचा उपयोग आपल्या कलेचा विकास किंवा शोध घ्यायचा प्रयत्न करण्यासाठी करतो. यावेळी आपल्या श्रद्धेचा जो दर्गा किंवा समाधी असेल अशा ठिकाणी जायचे. सर्वांशी संपर्क बंद करायचा. अगदी जगण्याला आवश्यक तेवढेच अन्न घ्यायचे आणि जेवढी शक्य होईल तेवढी म्हणजे दिवसाचे १२-१५ तास रियाज किंवा तालीम करायची. आपल्याला गुरु शिकवतो त्यावेळी अनेक सूचना करतो, तालीमीचा मार्ग सुचवतो. आपले बन्याच वेळा करू करू म्हणून राहून जाते, ते सर्व आठवायचे. त्याचा रियाझ करायचा. त्यातून आपल्याला काही नवीन सुचते का ते बघायचे. आपला जीव, आपले मन रियाजामध्ये गुंतवायचे. मनामध्ये दुसरे काही विचार येऊ घ्यायचे नाहीत. आपण शिकलेल्या राग/बंदिशीच्या चौकटीत राहून नवीन काही सुचू शकते. एकप्रकारे आपल्याला जो अचानक वेळ

मिळाला त्याचा चांगला उपयोग करून आपल्याजवळील कलेचा विचार करावा. त्याला वरच्या उंचीवर न्यावे अशी सकारात्मकता दाखवावी,' असे म्हटले आहे.

मलाही अचानक आलेला कोरोनाचा अनुभव येथे सांगावा असे वाटते. मला ताप, सर्दी-खोकला याचा त्रास नव्हता. केवळ थोडा कफ होता, पण एक्स रे नीट येत नाहीत म्हणून डॉक्टरांनी सिटी स्कॅन करावे असे सांगितले. त्याचा रिपोर्ट आला कफ विशेष नाही, पण कोरोनाची लक्षणे दिसतात आणि अचानक सर्व चित्र पालटले. मग ऑफिटिन टेस्ट केली, ती निगेटिव आली. मग आरटीपीआर टेस्ट केली, तीही निगेटिव आली. पण डॉक्टरांच्या मते प्रादुर्भाव (इन्फेक्शन) होता. तेव्हा १७ दिवस विलगीकरणात राहा असे सुचवले. सुदैवाने खालच्या मजल्यावरील ब्लॉक रिकामा होता तेथे जागा मिळाली. तेथे १९ दिवस एकटे राहायचे होते. कोठे जायचे नाही. मुलगा दारामध्ये रोज जेवण/चहा ठेवत असे ते घ्यायचे व पडून राहायचे डॉक्टरांनी दिलेल्या औषधे-गोळ्या घ्यायचे. रोज ऑक्सिमीटरवर ऑक्सिजन चेक करायचा. रोज टेंपरेचर बघायचे. सुदैवाने वाचनाची आवड असल्यामुळे बरेच दिवाळी अंक, पुस्तके घेतली. दिवाळीनंतर अंकांतील त्यावेळी न वाचलेले असे अनेक लेख वाचावयास सुरुवात केली. तेव्हा कळले की कितीतरी वाचनीय माहितीपूर्ण लेख, उत्तम कथा, सुंदर वास्तववादी कविता न वाचता मी अंक वाचला असे समजून होतो. त्यामध्ये जे आवडे तसेच दुसऱ्यांना (मित्रमंडळींना) सांगण्यासारखे होते ते डायरीत लिहून काढले. मग जरा वेळ जाऊ लागला. हा विजनवास अनुभवताना सावरकर, टिळक व अन्य क्रांतिकारकाचा तुरुंगवास आठवला. त्यांना तर जेवण चांगले नव्हते. करमणुकीला काही साधने नव्हती. मला तर २४ तास मोबाइल होता. सर्व बातम्या, गोष्टी-कथा कळत होत्या. त्यांच्या ध्येयावरील निष्ठा किती होत्या हे जाणवले.

सावरकरांना तर त्याच काळात दीर्घ काव्य सुचले. (त्यात प्रभाकर, कमला व इतर अनेकांचा समावेश आहे) तसेच, अशा वातावरणात प्रेमकाव्य सुचले. टिळकांनी तर गीतारहस्य हा अजरामर ग्रंथ लिहिला. गीतेमधील कर्मयोगावर आधारित गीतारहस्य म्हणजे त्यांच्या जीवनाचे सार होते. किती खंबीर/निश्चयी माणसे होती ती! त्यांचा तुरुंगवास बघितला की आपली लाज वाटते. (इतके सुदृढ मन आपले कधी होणार?)

मला डॉक्टरांनी औषधे दिली होती, दहा-पंधरा दिवसांनी तीही संपली. या काळात रोज खोली स्वच्छ करायची. आपली कामे स्वतः करायची. या गोष्टीत दिवस जाऊ लागला. तेव्हा घरच्या माणसांची (पत्नी/ मुले/ मुली) किंमत कळते. रात्र अंगावर येई. परंतु काळही कोणासाठी थांबत नाही. १९-२० दिवसांनंतर डॉक्टरांनी आता स्वतंत्र राहण्याची आवश्यकता नाही असे सांगितल्यामुळे घरातले पुन्हा एकत्र आलो. या सर्व घडामोडीत एक गोष्ट जाणवली की जीवन किती नश्वर आहे. त्यातूनच माणूस इतरांशी चांगला वागू लागतो.

याबाबत संत एकनाथांची वाचलेली गोष्ट सांगतो व थांबतो.

एक दिवस संत एकनाथांकडे एक मनुष्य आला व म्हणाला तुम्ही संत आहात, तुम्हाला त्रिकाल गोष्टी कळतात! मला सांगा माझे आयुष्य किती आहे? मी किती जगणार ते सांगा. संत एकनाथ म्हणाले तुझे आयुष्य आणखी फक्त आठ दिवस आहे. तो घाबरला. घरी गेला. बायकोला रोज बोलत असे, कधी रागामध्ये मारत असे. आता ते एकदम बंद झाले. तिच्याशी गोड बोलू लागला. बायकोला हा अचानक झालेला बदल बघून आश्रय वाटून आनंद झाला. आता तो मुलांची चौकशी करून त्यांचा अभ्यास घेऊ लागला. त्यांना पोहोचवण्यासाठी शाळेपर्यंत जाऊ लागला. त्यांना वेळ देऊ लागल्यामुळे मुलेसुद्धा खुश झाली. धाकट्या भावाबोरबर शेतीसंबंधी केस चालू होती. तो भावाला म्हणाला, ती जमीन तूच घें. साहजिकच भावाशी संबंध सुधारले. या सर्व गोष्टी करण्यात आठ दिवस निघून गेले. तो मनात म्हणाला, आता उद्या आपण मरणार! पण मन शांत होते.

अखेर नववा दिवस उजाडला. तो म्हणाला, अरे आपण मेलो नाही! असे कसे झाले!

मग तो संत एकनाथांकडे पुन्हा गेला व म्हणाला, मी अजून

जिवंत आहे! ते म्हणाले, मला एक सांग, आठ दिवस कसे गेले? तो म्हणाला, कौटुंबिक दृष्ट्या फार चांगले गेले. मी आनंदी समाधानी आहे.

त्यावर संत एकनाथ म्हणाले, की मी आता फक्त आठ दिवस जगणार आहे असे रोज सकाळी समज. त्यामुळे त्याला आनंदी जीवनाचे रहस्य कळले.

तसाच या साथीच्या रोगामुळे माणसाला जगण्याचा अर्थ कळतो. विलगीकरणाच्या छोट्याशा अनुभवामुळे मला त्या ग्रस्त लोकांविषयी वाटणारी सहानभूती वाढली. कारण मी आता त्यांच्यापैकी एक झालो. कोरोनाबाधितांचा बांधव झालो. मला जीवनाचे सार कळले की नाही हे माहीत नाही, पण ग.टि. माडगूळकरांच्या 'हॅलो मिस्टर डेथ' या लेखाप्रमाणे (मृत्यूला सलाम करून आले) मी कोरोनाला सलाम करून आलो.

- प्रभाकर शं. भिडे

भ्रमणधनी : +९१ ९८९२५६३१५४

bhideprabhakar@gmail.com

॥ग्रंथानी॥ * ||

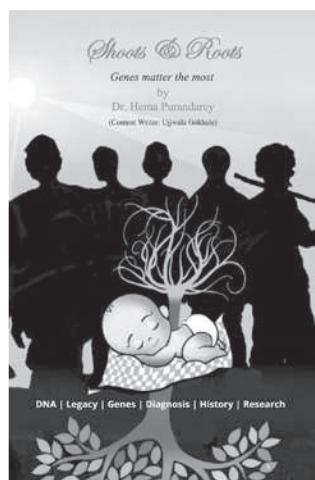
Shoots & Roots

Genes matter the most

by

Dr. Hema Purandarey

(Content Writer : Ujjwala Gokhale)

Price : Rs. 400 Discount : Rs. 300

शब्द जायबंदी होण्याचे दिवस

योगिनी सातारकर-पांडे

(कवितासंग्रह)

मूल्य १५० रु. सवलतीत १०० रु.

मिलिंद लिंबेकर

माझा कलाप्रवास

मी चित्रे काढायला सुरुवात केली ती शालेय अभ्यासक्रमात जीवशास्त्र या विषयाकरता काढाव्या लागणाऱ्या चिरांपासून. बेडूक, गांडूळ, साप, मुंगूस, हरीन यांसारख्या प्राण्यांची चित्रे अभ्यास म्हणून नाही तर मार्क मिळणार म्हणून काढली होती. माझे पूर्ण लक्ष मित्रांसोबत खेळण्यात असायचे. लहानपण राष्ट्रीय संघ स्वयंसेवक संघाच्या (नागपूर) प्रमुख कार्यालयाच्या आवारात गेले. संघाची भली मोठी वास्तू व त्यासमोर असणारे मोठे पटांगण माझ्या घरच्या अगदी शेजारी होते, म्हणजे संघाचा एक भाग म्हणजे माझे घर असेही म्हणता येईल. मी तेथील सेवकांशी गप्पा मारायचो. त्यातले मला आवडणारे म्हणजे गोखले आजोबा. ते फार छान गोष्टी सांगायचे. गणित हा त्यांचा आवडता विषय. ते मला कठीण गणिते सोपी करून कशी सोडवता येऊ शकतात हे शिकवायचे, शिवाय ते चित्रेदेखील काढायचे. त्यांची चित्रे बघताना, कुणी इतकी हुबेहूब चित्रे कशी काढू शकतात याचे कुतूहल मला माझ्या शाळकरी वयात वाटायचे. आमच्या शेजारी राहणारा बंडूदादा याने त्याच्या घराच्या भिंतीवर देवांची मोठमोठी चित्रे काढली होती. ती इतकी हुबेहूब व सुंदर होती की ती सतत बघत राहावे असे वाटायचे. त्यासाठी मी त्याच्या बडिलांकडे जायचो जे उत्तम कीर्तनकार व तबलावादक होते. त्यांच्याकडे मी तबल्याची शिकवणी लावली. तबला शिकत असताना भिंतीवरची चित्रे माझ्या मनात खोलवर प्रेम निर्माण करत होती. चित्र आवडणे व चित्र काढणे या दोन वेगवेगळ्या बाबी आहे हे माझ्या लक्षात आले, जेव्हा मी आठव्या वर्गात असताना इंटरमिजिएटची परीक्षा नापास झालो. बडिलांना हे कळल्यावर ते म्हणाले, “चित्र काढणं म्हणजे हा आवडीचा भाग आहे, तो तुझ्यात असेल तरच तू चित्र काढू शकशील.” बाबा नाटककार व संगीतकार होते. त्यांनी कविता लिहिल्या. नाटके लिहिली, ती दिग्दर्शितसुद्धा केली. परंतु घराच्या जबाबदारीपुढे नाट्यक्षेत्रात नाव करता आले नाही. बडिलांकडून कलेची आवड माझ्यात आली. फक्त ही आवड चित्रकार, गायक, नाटककार म्हणून बाहेर येईल याची मला तेव्हा कल्पना नव्हती. आईदेखील

उत्कृष्ट अभिनेत्री होती. तिने शाळेत शिकत अनेक नाटकांत मुख्य भूमिकेतून काम केले. रेडिओवर प्रोग्रामदेखील झाले होते. घरात असे कलेचे वातावरण पूर्णपणे भरले होते. आम्ही बहीण-भाऊ मिळून पाच भावांडे होतो.

खेळाच्या वेडामुळे मला अनेक मिळत गेले. यातच माझी ओळख कलेची आवड असलेल्या हरीशशी झाली. तो उत्तम चित्रकार होता. नियमित चित्रे काढायचा. त्याला चित्रे काढताना बघून माझ्यातही चित्रे काढायची आवड निर्माण झाली. मी त्याच्यासोबत चित्रे काढू लागलो. घरातील भांडी, फ्लॉवर पॉट, फुले, मिळेल ती वस्तू समोर ठेवून चित्र काढायला शिकलो. पुढे चित्रकलेचे धडे घेतले व इंटरमिजिएटची परीक्षा दिली. या परीक्षेत हरीश पहिला आणि मी दुसऱ्या क्रमांकावर आलो. त्यानंतर आपण चित्रकला या विषयात पुढे शिकू असे मनाशी ठरवले. घरातून विरोध नसल्यामुळे मी नागपूर चित्रकला महाविद्यालयात प्रवेश घेतला व पेंटिंगमध्ये १९९४ साली ग्रॅज्युएट झालो. या पाच वर्षांच्या कोर्समध्ये मी चित्रे काढायला शिकलो, पण स्वतःचा विचार मांडता येईल अशा कलाकृती मला साकारता आल्या नाहीत. आता पुढे काय? नागपुरात कलेचे वातावरण खूप काही चांगले नव्हते व या क्षेत्रात नोकरी म्हणजे शाळेत चित्रकला शिक्षक बनणे इतकेच मला माहीत होते. परंतु सुदैवाने घरात कुणीही मला नोकरीचा आग्रह केला नव्हता त्यामुळे मी पुढे शिकायचे ठरवले. मी मास्टर ऑफ फाइन आर्ट्साठी नागपुरात अँडमिशन घेतली. हे वर्ष मात्र जरा विचार करायला लावणारे होते. आता पुढे काय करायचे हा प्रश्न मला कायम पडत होता. तेवढ्यात माझ्या एका मित्राने बडोद्याच्या शिक्षणाबद्दल माहिती दिली. इथे प्रवेश मिळणे कठीण आहे हे मला ठाऊक होते. एका मित्राने अँडमिशन फॉर्म भरला म्हणून मीही भरला. प्रवेशासाठी चांगली तयारीसुद्धा केली व मला बडोद्याला आर्ट क्रिटिसिझामला एमएकरता अँडमिशन मिळाली. घरची परिस्थिती खूप चांगली नसताना देखील माझ्या आईने मला ही दोन वर्षे कर्ज काढून शिकवले. १९९५ ते ९७ ही बडोद्याची दोन वर्षे मला खूप

'Kidney seller', Acrylic on canvas, 5'x3'

काही देऊन गेली. महाविद्यालयाचे वातावरण फारच प्रेरणादायी होते. प्राध्यापकमुद्दा स्वतंत्र विचारांचे होते. विद्यार्थी निवडक व दर्जाचे होते. वर्गात आम्ही फक्त आठच विद्यार्थी होतो आणि सर्व वेगवेगळ्या प्रदेशांतील. महाराष्ट्रातला मी एकच होतो. कॉलेजचे सुरुवातीचे काही दिवस मला फार जड गेले कारण इथे आम्हाला थेअरीचे बारा विषय होते व प्रत्येक विषयाच्या असाइनमेंट व प्रेझेंटेशन करावी लागत. मी अभ्यासात खूप चांगला कधीच नव्हतो. त्यामुळे मला बन्याचदा क्लासमध्ये बोलणे ऐकावे लागायचे. आम्हाला शिवाजी पनीकरसर शिकवायला होते. ते अनेक वेळा सर्व वर्गासमोर बोलायचे व माझ्या चुका काढायचे. एके दिवशी ते कॅन्टीनमध्ये एकटेच चहा पीत होते. मी सरांना भेटलो व म्हणालो, की मी एक सर्वसाधारण विद्यार्थी आहे. माझ्याकडून मला जास्त अपेक्षा नाहीत आणि तुम्हीही फार अपेक्षा ठेवू नका. मला चित्रकार व्हायचे आहे, समीक्षक नाही. सर हसले आणि म्हणाले, “Don't worry, it's ok.” त्याचा परिणाम माझ्या अभ्यासावर झाला. मी त्यानंतर व्यवस्थित प्रेझेंटेशन करू लागलो होतो. माझे शिक्षण पूर्ण

झाले. बडोद्याने मला आत्मविश्वास दिला, क्लासमीक्षक म्हणून कलाक्षेत्रात प्रतिष्ठा दिली, चांगले शिक्षण दिले. पैरिंग, स्कल्पचर, म्युरल, ग्राफिक्स, उपयोजित कला, म्युजिओलॉजी यासारख्या सर्व विभागांत काम करण्याची संधी दिली. माझ्या कलेचा सर्वांगीण विकास बडोद्यात झाला.

बडोद्याहून शिक्षण घेऊन नागपूरला आल्यावर माझे नागपुरात मन रमत नव्हते. शिवाय इथे कलेचे वातावरणही नव्हते. मी पुढे फ्रीलान्स काम करायचे ठरवले. मला चोलामंडल आर्टिस्ट व्हिलेज, मद्रासबद्दल माहिती अशी होती की तेथे फक्त कलाकारच राहतात. ही जागा मला चित्रकार म्हणून पूरक होती. मद्रासला माझी मोठी बहीण राहायची. मी तिच्याकडे गेलो. माझे भाऊजी एका मोठ्या कंपनीत मोठ्या पदावर कामाला होते. त्यांनी मला मद्रास आणि चोलामंडल दाखवलं. चोलामंडलला स्टुडिओ फॅसिलिटी होती. त्याकरता मी अर्ज भरला व सुदैवाने मला स्टुडिओ लगेच मिळाला. १९९७ ते २००१ मी मद्रासला राहिलो. बडोद्याने मला कलेचे बारकावे शिकवले होतेच, कलाजगतात होणारे नवीन कलाप्रयोग आणि समकालीन कला शिकवली होती, पण ती सर्व लेखी स्वरूपात. मला आता माझी पैरिंग करायची होती. चोलामंडल याकरता एक उत्तम ठिकाण होते. मला पैरिंग स्टुडिओ मिळालाच होता, सोबत जेवायची व राहण्याची व्यवस्थासुद्धा झाली होती. माझ्या वयाची आणखी काही तरुण मंडळी चोलामंडलला राहत होती. लवकरच मित्र बनत गेले. चोलामंडलचे कलेचे वातावरण फार प्रेरणादायी होते. मद्रासचे नामवंत कलाकार विश्वनाथन, एस.जी. वासुदेव, सुलतान अली, डग्लस, नंदगोपाल, रेदाप्पा नायदू, आणि बरेच नावाजलेले चित्रकार येथे राहत. या कलाकारांसोबत काम करायची संधी मला मिळाली. एक कलाकार म्हणून जगण्याचा खरा अनुभव मला उपभोगता आला. गॅलरीच्या कलाकारांमुळे आतले व्यवहार मला कळत गेले. परदेशी कलाकारांसोबतही काम करण्याचा योग आला. मी रात्री उशिरापर्यंत काम करणे जास्त पसंत करायचो, कारण जबलच असलेल्या समुद्राच्या लाटांचा आवाज मला गाण्याप्रमाणे वाटायचा. मी चितारलेल्या आतापर्यंतच्या चित्रांमध्ये, माझ्या चोलामंडलला केलेल्या कलाकृती मला सर्वात जास्त सृजनशील व संवेदनशील वाटतात. माझ्या कलाकृतींना मद्रासच्या कलासमीक्षकांनी पसंत केले व त्याच्या बातम्या पेपरमध्ये यायला लागल्या. या काळात मी अनेक पारितोषिके मिळवली. माझ्या कलाकृती विकल्याही जात होत्या. बन्याच ठिकाणी माझी चित्रे प्रदर्शित झाली. माझे काम जर्मनीतील लोक जास्त पसंत करायचे. तमारा या एका जर्मन चित्रकर्तीला माझे काम खूप आवडायचे व तिच्या आग्रहामुळे व संयोगामुळे स्वीडनला माझे पहिले आंतरराष्ट्रीय एकल कलाप्रदर्शन भरले. या प्रदर्शनाला फार चांगला प्रतिसाद मिळाला. माझी निम्मी चित्रे विकली गेली.

चोलामंडलच्या वातावरणात मी चांगलाच रमलो होतो. एके दिवशी हॉलिवूडच्या सिनेसृष्टीचे काही लोक चोलामंडलला आले होते. त्यांना त्यांच्या येणाऱ्या चित्रपटाकरता कलादिग्दर्शक हवा

होता. तोही चित्रकार असयला हवा असा त्यांचा आग्रह होता. आम्हा सर्वांकरता ही एक फार मोठी संधी होती. आणि त्यांनी माझी निवड केली. माझ्याकरता हे फार मोलाचे होते. बन्याच चित्रपटांकरता मी कलादिगर्दशन केले. त्यातला एक संपूर्ण चित्रपट केरळमध्ये चित्रित झाला. या एका वर्षात मी तीन माहितीपटदेखील केले. परंतु याचा माझ्या मूळच्या चित्रकलेवर फार परिणाम झाला. मी चोलामंडलला परत आल्यावर मला माझे मन तेथे रमत नव्हते. आता हे सर्व सोडून मी मुंबईला जायचे ठरवले. मुळातच मुंबईचे आकर्षण मला होतेच. कारण कलेतील होणारे महत्त्वाचेबदल मुंबईतच व्हायचे आणि भारतातले मुख्य कलादालन मुंबईलाच होते. २००१ ते २००५ या दरम्यान मी मुंबईत राहिलो. येथे मी माझ्या मोठ्या भावाकडे डॉंबिवलीला राहिलो. या काळात मुंबईत माझी ओळख ज्येष्ठ चित्रकार काशिनाथ साळवीसरांशी झाली व पुढे मी त्यांच्या के. कॅडमी ऑफ फाईन आर्ट्चा एक भाग झालो. साळवेसरांचे माझ्या आयुष्यात फार मोठे स्थान आहे. त्यांनी मला वेळोवेळी मार्गदर्शन केले व त्यांच्यामुळे मला कलाकार ओळखू लागले. सरांच्या ओळखीमुळे मला वेगवेगळ्या आर्ट गॅलन्यात क्युरेट या नात्याने काम मिळात गेले व आर्ट गॅलरीत काम करत असल्यामुळे माझी ओळख जवळपास सर्व समकालीन कलाकारांशी होत राहिली. मुंबईने मला बरेच काही शिकवले. आर्ट मार्केट कसे चालतं, जगात टिकून राहायचे असल्यास तुम्हाला काय करावे लागेल, कुठल्या प्रकारची चित्रे चलनात आहेत, कुठल्या गॅलन्या कुठली शैलीतील चित्रे पसंत करतात, आँक्षन हाऊस काय असते, चित्रकार बोलतात कसे, राहतात कसे, अशा अनेक प्रकारच्या गोष्ठी मी कुतूहल म्हणून शिकलो. मुंबईला आपल्या अंगी असलेल्या सर्व गुणांना मला शोधता आले. परंतु याही पलिकडे म्हणजे मला मुंबईत भारतातील आणि आंतरराष्ट्रीय ख्यातीप्राप्त महत्त्वाचे प्रसिद्ध शिल्पकार, चित्रकार सदानन्द बाकरे यांना भेटण्याची परत एकदा संधी मिळाली. सरांशी माझा परिचय तसा जुनाच होता. सर मुंबईत बोम्बे हॉस्पिटलमध्ये पायाच्या जखमेवर उपचार करण्याकरता आले होते व तीन-चार महिने राहणार होते. या दरम्यान मला सरांची सेवा करण्याचा योग आला. सरांना घेऊन मी मुरुडला त्यांच्या गावी गेलो. सर एकटेच राहायचे म्हणून तेथे त्यांना हवे-नको ते सर्व मी बघायचे ठरवले. मी त्यांच्याकडून कलेचे फार मोलाचे धडे घेतले. सर गेल्यानंतर, २००५ साली मी मुंबई सोडली व नागपूरला कायमचा स्तलांतरित झालो. माझे लग्न झाले, माझी पत्नी शासकीय चित्रकला महाविद्यालय, नागपूर येथे प्राध्यापिका म्हणून कार्यरत होती. नागपूरला राहत असताना मला लोकमतच्या जवाहरलाल दर्ढा आर्ट गॅलरीत क्युरेट म्हणून काम करण्याची संधी मिळाली. मी येथे साधारण २०११ ते २०१५ यादरम्यान गॅलरीचा कलाव्यवहार बघितला. परंतु दर्ढा कलादालनाची नोकरी सोडली,

'Curiosity' Acrylic, on canvas, 5'x3'

कारण कलेचा छंद मला जोपासायचा होता. मी माझा कलासंग्रह वाढवायचे ठरवले आणि मी अनेक दिग्गज चित्रकारांची चित्रे विकत घेत गेलो. भारतातले नामवंत चित्रकार जसे हुसेन, सुझा, रझा, जेमिनी रॉय, सोमनाथ होर यासारख्या भारतातल्या सुमारे पाचशे दिग्गज कलाकारांची चित्रे संग्रहित केली. यातून माझे कलेवरील प्रेम जास्त गडद होत गेले. जुन्या अनेक कलाकृती काळाच्या ओघात खराब होतात, त्यांचे जेतन करायला हवे ही सामाजिक जाणीव मला आता जास्त मोलाची वाटतेय. मी नागपूरला आर्ट रिस्टोरेशन व कंझवेशनची प्रयोगशाळा सुरु करण्याचे ठरवले. यातून अनेक नव्या कलाकारांना रोजगार तर मिळेलच शिवाय कलेचे जेतन कसे करावे याची जाणीव या नवीन पिढीमध्ये निर्माण होईल, असे मला ठामपणे वाटते.

- मिलिंद लिंबेकर

भ्रमणध्वनी : +९१ ९४२३६८०५११

milindlimbekar@yahoo.com

रामदास खेरे

स्मरणरंजनाचा गंध : ‘पाने आणि पानगळ...’

महानगरातल्या कोलाहलापासून, गोंगाटापासून दूर कुठेतरी हिमालयात शांततेच्या शोधात निघून जावे असे मनुष्यप्राण्याला सारखे वाटत असते. काही जण उद्या बघू असे ठरवून वेळ मारून नेतात तर काही निश्चयपूर्वक हिमालयात जातात. मुळात मनुष्यप्राणी हा कळपात रमणारा. त्याने किंतीही ठरवले की आपण एकांतात राहावे पण हा एकांतवास अखेर मोडून पडतोच. जीव लावणाऱ्या माणसांच्या सहवासात, त्यांच्या निरपेक्ष वृत्तीमध्ये तो सचैल भिजत असतो. कर्तृत्वाची एकेक शिखरे पार करत असताना तो या जिवलगांना विसरूच शकत नाही. एकेदिवशी तिन्हीसांजेच्या हुरहुर लावणाऱ्या संधिप्रकाशात जिवलगांच्या आठवणींचा अल्बम काढून तो निवांत बसतो, स्वतः त्यात भिजतो आणि दुसऱ्यांनादेखील भिजवतो.

ज्यांच्या नावामध्ये तब्बल दोन वेळा वसंतक्रतूचे आगमन होते अशा मनस्वी, कलंदर आणि कलासक्त वसंत वसंत लिमये या अवलियाबद्दल काय सांगावे अन् किंती सांगावे! त्यांचा परिचय समृद्ध आहे. आयआयटीयन, गिर्यारोहक, छायाचित्रकार, ‘हाय प्लेसेस’ या कंपनीचे संस्थापक, उत्तम संवादक, कांदंबरीकार, कथालेखक, स्तंभलेखक, नाट्यअभिनेते, इतिहासप्रेमी, रानफुल संस्थेचे संस्थापक, आणि बरेच काही! हे सगळे गुण एकाच व्यक्तीत सामावलेले. आहे ना भारी. वसंत लिमये यांचे जिवलग मित्र कवी सौमित्र म्हणतात ते खेरे आहे. वसंत वसंत लिमये हे एक सदैव भटकंतीला निघालेले झाड आहे. देशीविदेशी, गावोगावी त्यांनी मैत्रीच्या हिरव्या रंगांची मैत्ररूपी पाने रुजवत ते स्वतःच एक समृद्ध झाड होऊन गेले आहेत. माणसे जमवण्याच्या, मैत्री रुजवण्याच्या, जगणे सजवण्याचा या समृद्ध खेळाचे हिरवे रान करणाऱ्या वसंत वसंत लिमये यांचे नवे पुस्तक वाचावे असे.

हिरवीगार, तजेलदार पाने आणि काही जाळीदार पिंपळपाने यांनी सजलेल्या पुस्तकाचे नावदेखील वेगळे. ‘पान आणि पानगळ.’ जीवनप्रवासाच्या विविध टप्प्यांवर, वळणावर वसंत लिमये यांना गवसलेली ही पाने चक्र आपल्याशी संवाद साधतात आणि लक्ष आठवांच्या अनोख्या प्रदेशात आपल्याला घेऊन जातात.

ठाण्याच्या व्यास क्रिएशन्स यांनी देखण्या स्वरूपात हे पुस्तक वाचक रसिकांच्या चरणी रुजू केले आहे. आपण पुस्तकाच्या मुख्यपृष्ठाच्या जणू प्रेमात पडतो. कारण तेथेही दोन पाने दिसतात. एक, हिरवेगार, दुसरे, जाळीदार. पुन्हा त्या दोन्ही पानांचा स्पर्शही वाचकाला भिन्न जाणवणारा, प्रत्यक्ष तो अनुभव घेतल्याशिवाय समजणार नाही इतका! प्रस्तुत पुस्तकात एकूण एकोणतीस लेख आहेत. त्या एकोणतीस दिग्ज व्यक्तिमत्त्वांचा समृद्ध प्रवास, आठवणी, थक करणारे कार्य, यश, जिद, प्रतिकूल परिस्थितीवर केलेली मात, कधी सोनेरी तर कधी हुरहुर लावणारे क्षण, लिमये यांनी अगदी काळजातून शब्दबद्ध केले आहेत. कृत्रिमपणाचा कुठे लवलेशाही नाही. प्रत्येक लेखाच्या डावीकडील पानावर रेखाटलेले त्या त्या व्यक्तिमत्त्वाचे रेखाचित्रदेखील तितकेच अप्रतिम. मुख्यपृष्ठ आणि रेखाटने यासाठी सुप्रसिद्ध चित्रकार नीलेश जाधव यांना द्यावेत शंभरपैकी दोनशे गुण. गेल्या पाच वर्षांच्या काळात जागवलेल्या जिवलगांच्या आठवणी यानिमित्ताने पुन्हा संकलित झाल्या आणि झाले त्याचे सुंदर लक्ष आठवांचे पुस्तक.

लिमये एके ठिकाणी म्हणतात, ‘मला माणसं आवडतात. लोकांशी मैत्रीही सहज होते. माझी कुणाशीही जमतं. सेलेब्रिटी असेल तो कुठल्यातरी क्षेत्रात पारंगत असतो, त्याचा व्यासंग असतो आणि त्यामुळे त्या ओळखीतून मला नक्कीच काहीतरी मिळतं. माझा मनुष्यसंग्रह अफाट आहे. गेल्या कित्येक वर्षातील माझी ती कमाई आहे किंवा वैभव आहे आणि म्हणूनच मी स्वतःला भाग्यवान सम जतो! मागील वर्षी, नोव्हेंबर २०२० मध्ये लिमयेसरांनी वसवलेल्या स्वप्नवत गरुडमाचीला प्रत्यक्ष भेट देण्याचा सुंदर योग आम्हाला आला. त्यावेळी मित्रांच्या गोतावळ्यात मनापासून रमणाऱ्या लिमये सरांना बघितले होते.

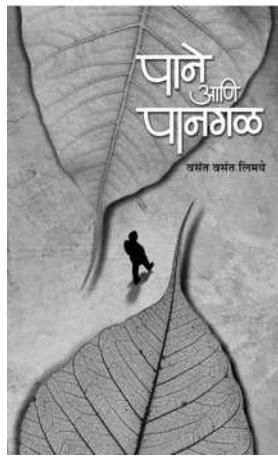
जीवनप्रवासाच्या अनवट वाटांवरून चालणाऱ्या आणि काही वेगळे करू पाहणाऱ्या माणसांचे लिमयेसरांना नेहमीच आकर्षण वाटत आले आहे. त्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जणू ते प्रेमातच पडतात. स्वतःला समृद्ध करायचे असेल तर अशा सकारात्मक व्यक्तिमत्त्वांचे सान्निध्य लाभणे आवश्यक. लिमयेसर स्वतः कलासक्त. कुठलीही

कला त्यांना वर्ज्य नाही. त्यामुळे त्यांच्या आयुष्यात येणाऱ्या विविध क्षेत्रांत डोंगराएवढे काम करणाऱ्या मित्रांची, जिवलगांची यादी मोठी. प्रस्तुत पुस्तकात एकूण एकोणतीस लेख आहेत. ते फक्त लेखच नाहीत तर लक्ष आठवणीनी, सृतीनी, घटनांनी सजलेली ती रसरशीत पिंपळपाने आहेत. उद्योग-व्यवसाय, साहित्य, पत्रकारिता, समाजकारण, राजकारण, अभिनय, कला, गिर्यारोहण, इतिहास, भटकंती अशा विविध क्षेत्रांतली दिग्गज मंडळी लिमयेसरांची परमित्र, स्नेही आहेत ही आपल्यासाठी किती मोठी गोष्ट. या मंडळींच्या सहवासात घालवलेल्या त्या सोनेरी क्षणांचे इंद्रधनुष्य लिमयेसर आपल्याला

दाखवतात तेन्हा आपण त्या शब्दरंगात हरवून जातो. लिमये त्या त्या व्यक्तिमत्त्वाचे रंग, रूप, गंध चित्ररूप शब्दशैलीने आणि नेमक्या शब्दात रेखाटली आहेत. सर्वच एकोणतीस व्यक्तिमत्त्वांचा परिचय येथे करून देणे अशक्य. तरी काही वानगीदाखल त्याची थोडी झालक देतो.

‘अस्वस्थ संध्याछाया’ या पहिल्याच लेखातून लिमयेसर आपल्या आईच्या काळजीने चिंतातुर होतात. आईच्या समवेत आपणही आता वृद्धत्वाच्या अटल अशा दिशेने वाटचाल करू लागलो आहोत याचीही जाणीव त्यांना होतेच. एके ठिकाणी लिमये म्हणतात माझी कामे, व्याप, आणि छंद यातून वेळ काढून आईकडे लक्ष देता येत नाही याची खंत मनाला कुरतडत असते. चिडचिड होते, स्वतःच रागही येतो; पण काही काळाने मी शांत होतो आणि स्वतःचीच समजूत घालतो. म्हातारपणाची एक वेगळीच मानसिकता लिमयेसरांनी अधोरेखित केली आहे.

‘इतिहासाला स्मृतिप्रेण झाला आहे’ या लेखातून जगातल्या सर्वोच्च एव्हरेस्ट शिखराला गवसणी घालणाऱ्या जॉर्ज मॅलरीची चित्तथरारक कहाणी, प्रवास आणि हुरहुर लावणाऱ्या आठवणी आपल्याला अस्वस्थ करतात. मूळचे मराठी असलेले डॉ अनिल काणे, wind energy या विषयातील जगप्रसिद्ध तज्ज्ञ पाणी समस्येसंदर्भात गुजरात येथे येऊन ‘कल्पसर’ या जगावेगळ्या संकल्पनेची स्थापना करतात आणि तो महाकाय प्रोजेक्ट साकारण्याचे स्वप्न बघतात. मात्र नोकरशाहीच्या मनमानी कारभारापुढे आणि राजकीय उदासीनतेमुळे हा प्रकल्प बाजूला सारला जातो. लिमयेसरांनी शतकातला हा प्रोजेक्ट प्रत्यक्षात साकारणे किती आवश्यक आहे याचा ऊहापोह ‘कहाणी कल्पसरची’ या लेखात केला आहे. ‘ते निळसर डोळे’ या लेखातून उद्योगमहर्षी जेआरडी टाटा यांच्यासोबत घालवलेले अविस्मरणीय क्षण शब्दबद्ध केले आहेत. ‘अचानक गवसला खजिना’ या लेखातून ज्ञानपीठकार कुसुमाग्रज यांचा सहवास लिमयेसरांना लाभला त्या आठवणी नक्की वाचा. ज्येष्ठ पत्रकार, कादंबरीकार अरुण साधू यांच्याबदलच्या आठवणी शब्दबद्ध झाल्या आहेत. प्रख्यात कवी, गीतकार, दिग्दर्शक गुलजार यांच्या ठाण्यातील एका कार्यक्रमाच्या निमित्ताने लिमयेसर आले असता, त्या क्षणांचे साक्षीदार होताना जागवलेल्या आठवणी, ‘गिरिविहार

कांचनगंगा ८८’ या मोहिमेच्या निमित्ताने अँडमिरल एम. पी. आवटी या उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वाचा परिचय झाला, पुढे त्यांचा सहवासही लाभला, गरुडमाचीला त्यांचे येणे झाले. त्या आठवणीचा गोफ आपल्याला वाचायला मिळतो. ज्येष्ठ पत्रकार, साहित्यिक अशोक जैन यांच्यासोबत दिली येथे घालवलेल्या क्षणांची चित्रे; तसेच, पुढे रानफूल शिबिराच्या निमित्ताने आणि नंतर गरुडमाचीला दिलेल्या भेटीच्या आठवणी शब्दबद्ध झाल्या आहेत. ग्रंथाली या ग्रंथाच्याचे संस्थापक आदरणीय दिनकर गांगल यांचा लाभलेला सहवास, मार्गदर्शन, त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे अनेक पैलू वाचायला मिळतात. अभिनयाच्या क्षेत्रातले

लखलखते तरे म्हणजे नासिरुद्दीन शहा, सचिन खेडेकर आणि सुबोध भावे यांच्यावरचे लेख मुद्दाम वाचण्यासारखे. माजी पंतप्रधान अटलजी यांच्यावरचा ‘अटल, अविचल, अविरत’ हा लेख आणि संरक्षणमंत्री, परमित्र मनोहर पर्सीकर यांच्यावरचे लेख डोळ्यांच्या कडा ओलावतात. नटसप्राट लागूंच्या सहवासात घालवलेले सुवर्णक्षण, मारलेल्या गप्पा याचे स्मरण देत असतानाच त्यांच्यातील निखळ माणसूपण शब्दबद्ध करण्याचा प्रयत्न लिमयेसर करतात. ‘संस्कार’ या लेखातून दुर्महर्षी गो. नी. दांडेकर आणि शिवशाहीर बाबासाहेब पुरंदरे यांच्या अनेक आठवणी आपल्याभोवती रुंजी घालतात. ‘अटल, अपूर्ण तरीही परिपूर्ण’ हा पुस्तकातला शेवटचा लेख. लिमयेसर आपल्या बाबांच्या अनेक आठवणीमध्ये रमतात, व्याकूळ होतात. आपले बालपण, खाल्येल्या खस्ता, त्यांची शिकवण, त्यांचे थोरण आणि अखेरच्या दिवसांतला त्यांचा निश्चयी, करारी, ठाम स्वभाव हे सारे पैलू लिमयेसर अचूक व भावूक शब्दांमध्ये आपल्यापुढे उभे करतात.

वसंत वसंत लिमये या अफाट आणि अचाट व्यक्तिमत्त्वाचे हे सहावे पुस्तक. कथा, कादंबरी, ललित, प्रवासवर्णन अशा विविध साहित्यप्रकारांत त्यांनी विपुल लेखन केले आहे. ‘पाने आणि पानगळ’ हा व्यक्तिविशेष लेखसंग्रह मात्र वेगळा वाटतो. कारण यामध्ये गुंफल्या आहेत जिवलगांच्या, प्रियजनांच्या अनेक आठवणी, घटना, स्मरणरंजन आणि किस्से. पुस्तकाच्या अगदी शेवटी लिमये आपल्याशी संवाद साधतात – लेखन हा माझ्यासाठी शोधप्रवास आहे आणि तो आनंद उदंड आहे. शिखरं असंख्य आहेत आणि प्रवास सुरूच राहणार आहे. अगदी खरं ना?

पाने आणि पानगळ (लेखसंग्रह)

वसंत वसंत लिमये

व्यास क्रिएशन्स, ठाणे.

पृष्ठे : १९२, मूल्य : २४०/-

- रामदास खरे

प्रमणधनी : +९१ ९८६९०१४३१९

दोन्ही बाजू छान मांडते, त्रयस्थ होऊन!

‘पाऊस मला हलवतो. फक्त पावसात प्रकट होणारा तो सोनेरी संधीप्रकाश मला मोहवून टाकतो. निसर्गात जर काही स्वर्गीय असेल तर त्यापैकी हे काही क्षण. कधी कधी हे क्षण सैरभैरही करतात. काही हात नकळत सुटले, काही स्वतःहून सोडले. ती कमतरता जाणवून देणारे हे पावसाळी क्षण. पण, जितके स्वर्गीय, तितकेच कधी-कधी रौद्रही!‘

सोनाली लोहार यांचा हा पहिलाच लेखसंग्रह. यापूर्वी त्यांच्या कथा प्रकाशित झालेल्या आहेत. त्या ‘चार सख्य चोवीस’ या पुस्तकात. तो चार लेखिकांनी केलेला एक वेगळा प्रयोग होता. भावणारा आणि तितकाच स्मरणात राहणारा. आताचे लेखदेखील असेच आहेत भावणारे आणि स्मरणात राहणारे. असे म्हटले जाते की वृत्तपत्रीय स्तंभलेखन हे अल्पजीवी असते. परंतु त्याला छेद देणारे लेखन असेल तर ते नक्कीच चिरंजीव ठरते. ‘सोलो’ संग्रहातील लेख हे विरंजीव ठरावेत असे आहेत. प्रत्येक लेख स्वतंत्र आणि स्वतःचा अवकाश घेऊन आलेला आहे. शब्दांची मर्यादा असल्याने लेखांचा आकार लहान आहे, परंतु त्यातला आशय मर्यादेची बंधने झुगारून देणारा आहे, आपल्या विचाराना प्रेरक ठरणारा आहे.

या संग्रहातील लेख ‘चित्रकथी’ या सदरात मोडणारे आहेत. समोर घटना घडते आहे, घडलेली आहे अशी प्रत्यक्याकारी वर्णने नेमकेपणाने केलेली आढळतात. यात अनेक व्यक्तिरेखा आलेल्या आहेत. त्यांचे घटनेशी नाते गुंफताना अंतर्मनाचा शोध नजरेआड होत नाही. हरवलेले माणूसपण, जगण्यातील अगतिकता आणि अपरिहार्यता, हसन्या सुंदर मुखवट्याआडचे भीषण वास्तव, एकटेपणाची लढाई आणि तिला दिलेली ममत्त्वाची जोड, वागण्यातला अतिरेक, स्वच्छंदीपणा आणि काहीसा बंधमुक्त अल्लडपणा, मित्रत्व, मोठेपणाच्या भ्रामक कल्पना अशा गुणावगुण, भावभावना, चढउतारांची नोंद लेखिकेने या लेखांमधून घेतलेली आहे. व्यक्तित्व आणि समाज यांच्यातल्या या नोंदी लेखिकेच्या चौकस, चिकित्सक आणि प्रगल्भ निरीक्षणाचा प्रत्यय देतात.

लेखांचा क्रम हा चढत्या भाजणीचा आहे. आपल्या सभोवतालच्या दैनंदिन जगण्यातल्या विषयांना, वस्तूना, प्रसंगाना जिंवतपणाचे कोंदण बहाल केलेले आहे. स्त्रियांच्या हाती असलेली पर्स, चपला दारात सोडून घरात केलेला प्रवेश, रस्त्यात सिग्रलवर भीक मागणारी-फुगे विकणारी महिला-मुले, स्मृती-विस्मृती, मोबाइल, स्वप्न अशा अनेकांना शब्दचित्रात सन्मानाने विराजमान होण्याचा बहुमान लेखिकेने बहाल केलेला आले. सगळेच लेख वाचनीय आहेतच. ‘स्वप्न’, ‘जाता-जाता’, ‘अद्मुरं’, ‘वाजतोय नं तो’, ‘मियाँ मल्हार’, ‘आरसा’, ‘अवलिया’, ‘पायरी’, ‘ती’, ‘आठवणीतल्या जागा’ असे काही लेख आहेत, ते वाचकांना खिळवून ठेवतात, अंतर्मुख करतात.

लेखांचे वैशिष्ट्य असे, की त्यांना गतिमान प्रवाहीपण लाभलेले आहे. वाचकांना आपल्याशी जुळवून घेणारा संवादीपणा हा प्रवाहाचा

नाद भासत राहतो. अहंकाराच्या बेटांशी आडवळणे नाहीत त्यामुळे त्यातले नितळपण प्रसन्न वाटते. निवेदनाची शैली प्रथमपुरुषी म्हणजे मी, मला, माझी यातून लेखिका केवळ लेखांचे निवेदन करत आहे असे नाही तर दैनंदिन आयुष्याविषयी, स्वतःच्या नात्याविषयी मनमोकळा अनुभव वाचकांशी शेअर करत आहे याचा प्रत्यय येतो. लेखिका स्वतः वैद्यकीय व्यवसायाशी निगडित असल्याने पेशंट, मित्र, आस यांच्या मांदियाळीत अनेक प्रकारच्या अनुभवांचे संचित पारखून घेण्याची संधी लाभलेल्या भाग्यवान आणि त्याचे सोने करण्याची लाभलेली प्रतिभा, त्यामुळे चौफेर अनुभवांच्या मेजवानीचा आनंद वाचकांना मुक्तहस्ते दान देण्यात त्यांनी कुठेही कसूर ठेवलेली नाही. एका मैत्रींची अशीच कोणत्याही क्षणाला बाळंत होईल अशी पर्स, हिची पर्स हरवली नसणार, मॉलच्या कठड्यावरून उडी मारून पर्सने आत्महत्या केली असणार, ‘कुठलीही वास्तू ही हळूहळू आपल्या बरोबरीने श्वास घ्यायला लागते. जिवंत होते, हसते, रडतेही. ‘बहूदा रात्री घराच्या भिंती एकमेकींबरोबर बोलतही असाव्यात. दहा लिटरची बाटली मी माझंड सॅनिटायझर शोधतेय,’ ‘आयुष्य गृहीत धरू नका. वाळूच्या घड्याळासारखं सगळं सरसर निघून जाईल. तो कण न कण जपा. त्याची किंमत करा.’ अशी सुंदर, प्रसन्न, मनमोकळी वाक्ये प्रत्येक लेखाचे अंतरंग सुशोभीत करतात. लेखिकेच्या सिद्धहस्ततेचा प्रत्यय देतात.

या लेखसंग्रहाचे शीर्षक देण्यात साधलेला संधीयोग उत्तमच म्हणायला हवा. स्वतःच्या नाव व आडनावाची आद्याक्षरे, त्यातून होणारे स्वतंत्र व्यक्तित्व म्हणजे ‘सोलो’. या लेखांची सुंदरता आणि त्यांना साजेशी केलेली रेखाचित्रे, हा स्वतंत्र विषय व्हावा इतके सुंदर कोंदण अतुल जोशी यांनी हळुवार हातांनी बहाल केलेले आहे. त्यावर आणखी उत्तम कलाकुसर केली आहे ज्येष्ठ अभिनेते नाना पाटेकर यांच्या प्रस्तावनेने. रवी जाधव यांनी सजवलेले मुखपृष्ठ म्हणजे आशयाचे अमृत हृदयी जपणारी कुंपीच!

ग्रंथपान

चांगदेव काळे

संपर्क : ९८६९२०७४०३

सोलो
सोनाली लोहार

महानगराच्या अंतरंगात डोकावून पाहताना...

“माणसांचा महासागर सामावून घेतलेल्या मुंबई महागराकडे पाहत अरबी समुद्रासही प्रश्न पडत असावा, की या महाकाय देशातल्या प्रांताप्रांतांतून पुढे येणारे प्रवाह कसे या ठिकाणी एकरूप होत असतील! माणसांच्या या समुद्रात लाटांवर लाटा येत राहिल्या. ओहोटी तर त्याला ठाऊकच नसावी. या लाटांनी या शहराचे किनारे कधीच कसे उसवले नाहीत. उलट तो आपल्या पोटात या लाटा सामावून घेत राहिला. अठरापगड भाषा, संस्कृती, आशा, आकांक्षा, विचारसरणी आदी प्रवाह आपल्या अंतर्विरोधासह महाराष्ट्राच्या मुंबई नामक महासमुद्रात विलीन काय होतात पण मूळ धारा विसरत नाहीत!”

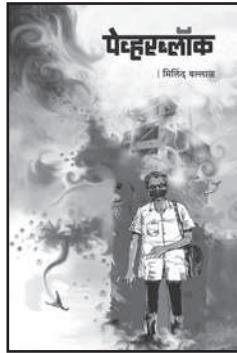
परप्रांतीय आणि भूमिपुत्र हा संघर्ष आणि अठराविधि प्रश्न यांचे नाते केसांच्या गुंत्यासारखे ज्या महानगरात ज्वालामुखीसारखे जिवंत आहे त्याचे नाव आहे मुंबई. इथले उद्योग हे केवळ धंद्याच्या नावाखाली खळाळत्या प्रवाहासारखे खळखळ करीत वाहत आहेत असे वरवर दृष्टीस दिसत आहेत. तरी त्यांचा अंतरंगातला नितलपणा आणि गढूळपणे कसा आहे, याचे उत्तर कुणालाच ठामपणे—संपूर्णपणे सांगता येत नाही. या महानगराला मायावी नगरी म्हटले जाते. हिच्या मोहिनीतीली जाढू अशी आहे, कोळ्याच्या घरासारखी. इथे येणारा येतो तो मागच्या परतीच्या पाऊलखुणा पुसूनच येतो. त्याची पाळेमुळे रुजतात ती इथेच, या महानगराचा एक भाग म्हणून. परंतु मागील वर्षी या विधानाला छेद गेला. कोरोनामुळे परप्रांतीयांना आपल्या परतीच्या पाऊलखुणा पुन्हा उकरून काढाव्या लागल्या. ज्यांना आपण गृहीत धरले होते त्यांचे लोंडे परतीच्या मार्गाला लागले आणि एक पोकळी निर्माण झाली. असे का झाले? ज्यांना परप्रांतीय म्हणून हिणवले गेले, त्यांच्यावर आपण किती अवलंबून होतो, याचा प्रत्यय या कोरोनाने दिला. असा परप्रांतीय रामणा या महानगराच्या उंबरठ्यावरून पुन्हा बाहेर पाऊल टाकतो. तेह्वा त्याने काय अनुभवले, काय पाहिले, कोणत्या प्रश्नांनी त्याला वेढून टाकले, यांची उत्तरपत्रिका म्हणजे ‘पेव्हरब्लॉक’ ही कांदंबरी होय.

मिलिंद बळाळ यांनी महानगरातील भेडसावणाऱ्या अनेक समस्यांकडे आपलेपणाने वाचकांचे लक्ष वेधण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. दैनंदिन व्यवहारात अनेक लहानमोठे उद्योगधंदे दडलेले आहेत. ज्यावर परप्रांतीयांनी आपला हक्क प्रस्थापित केला आहे. परप्रांतातून आलेली मंडळी राजकारणात उत्तरण्यापेक्षा राजकारण्यांच्या आश्रयाखाली स्वतःची प्रगती कशी होईल याकडे लक्ष केंद्रित करतात. राजकारणी मंडळीदेखील त्यांचा वापर खुबीने करून घेतात. यात मागे मडतो स्थानिक भूमिपुत्र. असे का होते? शिक्षण, राजकारण, बांधकाम व्यवसाय यात शिरलेला भ्रष्टाचार, अनैतिकता, दांभिकपणा, हिंसाचार, नीतिमूळ्यांना पायदळी तुडवणे, फसवणूक, खोटारडेपणा यामुळे ही दुकानदारी वेगळेच विश्व कवेत घेणारी आहे. त्यांचे अंतरंग कळते ते

ग्रंथपान

पेव्हरब्लॉक
मिलिंद बळाळ

केवळ मोजकयाच इमानदार व्यक्तींना, त्यापैकी एक आहे रामणा! इथे माणुसकी, भावभावना, नाते यांना थारा नाही. असे का व्हावे हा रामणाला पडलेला प्रश्न. रामणा ही या कांदंबरीतील मध्यवर्ती व्यक्तिरेखा. तिच्या नजरेतून या महानगरीचे अंतरंग उलगडून पाहण्याची कल्पकता वेगळी म्हणावी लागेल. लेखकाने रामणाची योजना करून प्रश्नांना, समस्यांना, संघर्षाला, यशापयशाला, विरोधाभासाला, राजकारणाला थेट छेद दिला आहे. तो निर्भीडपणे. हा निर्भीडपणा एका पत्रकाराचा आहे, जो विधायकाची कास धरणारा आहे. त्यासाठी निवेदन आहे तृतीयपुरुषी तरीही ते प्रथमपुरुषी भासत राहते. कांदंबरीच्या मांडणीसाठी फ्लॅशबॉक पद्धतीचा अवलंब करण्यात आलेला असून ती छत्तीस प्रकरणांत विभागलेली आहे.

मिलिंद बळाळ हे ज्येष्ठ पत्रकार आहेत. ‘ठाणे वैभव’ या अग्रगण्य वृत्तपत्राचे संपादक आहेत. दर्पणकार, प्रबोधनकार, रावसाहेब गोगटे या पुरस्कारांनी त्यांचा सन्मान झालेला आहे. ‘तलावातले चांदणे’, ‘पॉइंट बळॉक’ ही दोन चिंतनशील लेखन असलेली पुस्तके प्रकाशित आहेत. स्वतंत्र लेखनशीली असलेले मिलिंद बळाळ त्यांच्या चिंतनशीलतेचा प्रत्यय ‘पेव्हरब्लॉक’ मधूनही देतात. पेव्हरब्लॉक ही उपमा परप्रांतीयांसाठी वापरून पाहा. बांधकामात उपयोगात येणारे सिमेंट,

वाळू, सब्ज्या यापैकी आपण कोण आहोत हा रामणाला पडलेला प्रश्न तपासून पाहा. यातून लेखकाच्या प्रतिभेदी आणि कल्पकतेची ओळख होते. ‘ते भूमिपूजन त्यांच्यातल्या नात्याची पायाभरणी करणारं होतं’, ‘शेवटी भावनिक आणि रक्ताचं नातं यात निवड करावीच लागते’, ‘प्रामाणिक माणसंच डोळ्यांतला प्रामाणिकपणा वाचू शकतात.’ माणुसकी करपत चाललेल्या या महानगरातला रामणा एक ओअॅसिस होता.’ यासारख्या वाक्यांतून लेखकाचा प्रगल्भ कसदारपणा दिसून येतो. नेमकेपणा आणि ताशीवपणामुळे कांदंबरी खिळवून ठेवते अंतर्मुख करते. भूमिपुत्रांनी स्वतःचे अस्तित्व तपासण्याची गरज आहे. तशी ही कांदंबरी प्रत्येकाने आपला भवताल डोळसपणे पाहण्याची आवश्यकता आहे. त्यासाठी अवश्य वाचायला हवी.

अभिराम भडकमकर यांची उत्तम प्रस्तावना या कांदंबरीला लाभलेली आले. विजयराज बोधनकर यांच्या आशयगर्भ मुख्यपृष्ठाचा साज सुंदरच!

मूल्य १५० रुपये सवलतीत १०० रुपये

तुमी कटवे

'वसईतील स्त्रीवर होणाऱ्या सामाजिक अन्याय व पारतंत्र्याच्या राखेतून फिनिक्स पक्ष्यासारखे आपण उड्डाण केले असून अस्मान गठण्याच्या प्रयत्नात आहोत. अजून बरीच शिखरे पार करायची आहेत. माणसाची आत्मनिर्भरता समर्थ बनते तेव्हा त्याच्यात सहस्र हातांचे बळ निर्माण होते. मग एकामागोमाग एक अशी अनेक कर्तृत्वे तो आत्मसात करत जातो.'

वसई हे अनेक वैशिष्ट्यांनी प्रसिद्धी पावलेले एक गाव आहे. १५३४ साली पोर्तुगीज, ख्रिस्ती समाजाची वसाहत, भाजीपाला आणि केळ्यांसाठी प्रसिद्ध असलेली शेती, प्रतिभावंत साहित्यिकांची मांदियाळी आणि त्यांनी फुलवलेले साहित्यिक वातावरण, अशा अनेक वैशिष्ट्यांचा यात आवर्जून उल्लेख करावा लागेल. इतरही काही नोंदी घेता येतील अशी वैशिष्ट्ये आहेत, ज्यांची नोंद दुरुन पाहणाऱ्यांच्या नजरेला येणे कठीण आहे. परंतु स्थानिकांच्या जीवनात त्यांचे स्थान दैनंदिन व्यवहाराइतके महत्वाचे आणि अविभाज्य घटकासारखे आहे. त्यांचे दर्शन घडते ते 'जानाकुमारी' या कांदंबरीत.

रेमंड मच्याडे यांची ही कांदंबरी वसईच्या चालीरीती, परंपरा, रीतिरिवाज, धार्मिकता, तिथली बोलीभाषा, आपसातले नाते संबंध, गावप्रमुख आणि चर्चमधील फादर यांचे स्थान, ही पार्श्वभूमी अलंकारांसारखी लेऊन, तिचा स्वतःचा वेगळा बाज घेऊन वाचकांच्या भेटीला आलेली आहे. आजची वसई सूज आलेल्या शहरासारखी दिसत आहे, तरी कांदंबरीत ती मूळ वसईगाव म्हणून सतत भेट राहते. तिचा घडू पीळ, तिची संस्कारक्षम मुळांची वीण ती कुठेही सैल होऊ देत नाही. तेथल्या व्यक्तिरेखा त्यांच्यात रुजलेल्या वसईपणाच्या आंतरिक स्वच्छ निर्मळ भाषेचे ममत्व, एकमेकाविषयी असलेली स्नेहाची आर्द्रता आजही आपलेपणाने जपतात. भेदाभेदाचे राजकारण न करता न्यायाच्या बाजूने उभ्या राहतात. मग ते गावप्रमुख अंतोन डिसोझा असोत वा फादर विलास फादर रॅजर असोत.

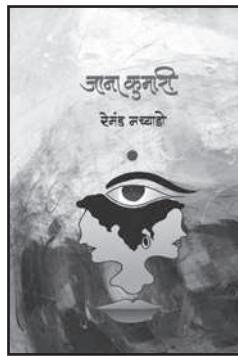
संशयाची पिलावळ सर्वत्र आढळते, परंतु तिच्यापुढे झुकून शरणागती पत्करण्याची प्रकरणे नाहीत, अध.पतनाची आग पेटलेली असूनही स्वतःचे स्वत्व शाबूत ठेवणे सोपे नसते. परंतु अशा कसोटीच्या क्षणी संशयाचा हिमालय ज्यांना सर करता येते तेच जीवनात यशस्वी होतात. हे सत्य अनुभवास येते ते याच वसईकर असलेल्या संस्कारातून याचे प्रतिनिधीत्व करते जॉना-जाना-जानाकुमारी

जाना ही ख्रिस्ती समाजातील विवाहिता, शिक्षिका, जॅन्सन नावाच्या मुलाची आई. हिची ही चरितकहाणी आहे. मुलगा अवघा दोन वर्षांचा असताना तिचा नवरा मन्युअल - मन्या- प्रशांत महासागरात झालेल्या वादळात बोटीवरून बेपत्ता होतो. ती दररोज त्याच्या वाटेकडे डोळे लावून वाट पाहते. सासरा जावड्या डिसोझा, सासू मँगी यांची काळजी घेत मुलाच्या भविष्याची काळजी घेते. त्याला लोणावळ्याच्या डॉन बॉस्को शाळेत घालते. याच डॉन बॉस्कोच्या निमित्ताने सॅनिस्लॉस

ग्रंथपान

जाना कुमारी
रेमंड मच्याडे

जीवनात प्रवेश करतो आणि सुसंस्कारित स्त्रीला ज्या मानसिक छळातून जावे लागते त्याचे सर्व अनुभव जानाच्यासमोर येऊन उभे राहतात.

कथानकाला उंचीवर घेऊन जाण्यासाठी आणि त्याची उत्कंठा वाढीस लागण्यासाठी संघर्षाची गुणफंग आवश्यक ठरते. परंतु असा संघर्ष कुशलतेने अधिकाधिक जटिल करत जाणे आणि त्याची नाजूक हातांनी एकेक तंतू वेगळा करत उकल करणे, हे केवळ प्रतिभावंत लेखकच करू शकतो. रेमंड मच्याडो यांनी 'जानाकुमारी' या कांदंबरीत सामाजिक आशय जितका महत्वाचा म्हणून त्यावर भर दिलेला आहेत, तितकेच महत्व मानसशास्त्र आणि शारीरिक गरजांना दिलेले आले. ख्रिस्ती समाजात असलेले लग्नविधी, पुर्णविवाहासाठीचे चर्चे नियम, प्रत्येकाने पाळायचा शुचिर्भूतपणा, प्रत्येक व्यावहारिकपणावर काढावयाचा उपाय, क्यूबाचे सामाजिक जीवन व त्यांची शैली, वाडवळी, पोर्तुगीज, स्पॅनिश भाषांचा वापर, कूळ, पंचतारांकित हॉटेल्स व तेथील थाट, असा मोठा आवाका असूनही त्यावर लेखक म्हणून असलेली त्यांची हुक्मत अंचंवित करणारी आहे. प्रत्येक व्यक्तिरेखा परिपूर्ण, तिच्यातील उपयुक्ता आणि यथायोग्यता यातून ठाशीवपणे साकारलेल्या दिसून येतात. अतिशय संयतपणे झालेले एक कसदार लेखन म्हणून या कांदंबरीचा उल्लेख करावा लागेल. 'सूर्यप्रकाशाच्या दिशेने सूर्यफूल वळले नाहीतर ते सूर्यफूल कसले?' अशी सूचक रूपकात्मक वाक्ये वाचताना रेमंड मच्याडो यांच्या प्रतिभेला सलाम करावासा वाटतो.

रेमंड मच्याडो हे मराठी व इंग्रजी अशा दोन्ही भाषांत लेखन करतात. वाडवळी भाषा समजावी म्हणून त्यांनी प्रत्येक प्रकरणाच्या शेवटी शब्दांचे अर्थ दिलेले आहेत. डॉ. सिसिलिया कावळालो यांची सुंदर प्रस्तावना या कांदंबरीला लाभली आहे. विष्णू थोरे यांनी मुख्यपृष्ठ सजवलेले आहे.

मूल्य ३०० रुपये सवलतीत १८० रुपये

काळोखाच्या गर्भात उषःकालाचे मधुर हास्य

“प्रत्येक व्यक्ती आपल्या समकालीन सम वयस्क लोकांशी स्वतःचा जीवनालेख पडताळून बघत असते. मला आनंद वाटतो की मी माझ्या जीवनाचा आलेख उंचावत नेला आले. मला वाट दाखवणारा वाटाड्या भेटला नाही. मग मी स्वतःचा वाटाड्या बनलो. ‘उद्यावर’ माझं लक्ष होतं. त्यासाठी आज महत्वाचा होता.”

जीवनाच्या खडतर प्रवासात रस्ताही खडतर असेल तर ध्येयाच्या ईप्सितस्थळी पोहोचणार कसे, असा रडवा सूर न आळवता, मी निघालो आहे आणि माझ्या ध्येयाचा किनारा तीर्थक्षेत्र गाठणारच आहे, अशा दुर्दम्य उथाणलेल्या आत्मविश्वासावर स्वार झालेला पांथर्स्थ जेव्हा समाधानाचा श्वास सोडतो तेव्हा मागे पडलेला खडतर रस्ता शरणागत हात जोडून सलाम घालीत असतो. पुढच्या प्रवासासाठी शुभेच्छा देत असतो. आत्मविश्वास, ध्येय आणि प्रवासाची तयारी, ही बलस्थाने ज्याच्याकडे आहेत त्याच्यासाठी ईप्सिताचे तीर्थक्षेत्र कधीच दूर नसते. हे सत्य सत्यात उतरवतात ते दिसतात सतत आनंदी, प्रसन्न समाधानी याचे एकच कारण असते ‘माझ्या जीवनाचा मीच शिल्पकार!’ याचा प्रत्यय येतो तो ‘अभ्युदय’ या आत्मकथनातून.

प्रल्हाद केशव वकारे यांचे ‘अभ्युदय’ हे

आत्मकथन ‘ग्रंथाली’ने प्रकाशित केले आहे.

जळगाव जिल्ह्यातील भालोद या गावी जन्मलेले

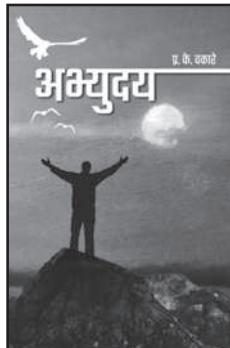
वकारेसर पुढे धुळे, चाळीसगाव, कोळपेवाडी, लासलगाव असा प्रवास करून आता नाशिक या तीर्थक्षेत्री स्थिरावले आहेत. व्यवसायाच्या - शिक्षणाच्या निमित्ताने झालेल्या प्रवासात त्या त्या ठिकाणची वैशिष्ट्ये त्यांनी टिपली आहेत. त्यांच्या नोंदी ह्या भौगोलिक वा ऐतिहासिक वर्णनापेक्षा जिल्हाव्याच्या, आपुलकीच्या भावनेने ओरंबलेल्या आहेत. आयुष्याला आकार देण्याच्या टप्प्यावरच पितृछत्र हरपले आणि ती जागा मातृत्वाने कसोशीने भरून काढली. स्वतःची फाटकी सावली कुठे उणी पहु दिली नाही. त्यामुळे या मातृत्रणाची सदैव जाणीव हृदयात तेवत ठेवणाऱ्या वकारेसरांनी आपल्या कौटुंबिक कर्तव्यात स्वतःची सावली अधिकाधिक मोठी करून मातृत्रणातून उतराई होण्याचा प्रयत्न जाणीवपूर्वक केलेला आढळतो.

आपल्या आयुष्याची सुरुवात खडतर झाली ती परिस्थिती भविष्यात राहणार नाही हा ध्यास खूप विचारपूर्वक जपला, तो पूर्ण करण्याचा निर्धाराने प्रयत्न केला. मैडिकल स्टोअर्सवर काम केलं, टेलिफोन एक्स्व्येंज ऑपरेटर म्हणून नोकरी केली, तीही शिक्षण घेण्याच्या वयात, तरीही शिक्षणाच्या माहात्म्याला तिलांजली न देता यिरंजीवित्व दिले. तोच वसा पत्ती, मुले यांच्या शिक्षणाबाबत कायम ठेवला. शिक्षक एके शिक्षक ही वृत्ती न जोपासता विद्यार्थीप्रिय शिक्षक म्हणून मिळणाऱ्या लौकिकाचे ते मानकरी आहेत. यात त्यांच्या अभ्यासू आणि शिस्तप्रियतेचा आवर्जून उल्लेख करावा लागेल.

अनेक जण आपल्या स्थैर्याच्या काळात भूतकाळावर जखम मूल्य २०० रुपये सवलतीत १२० रुपये

अभ्युदय
प्र.के. वकारे

होणार नाही म्हणून जाणीवपूर्वक विस्मरणाची अफू प्राशन करतात वकारेसर त्याला अपवाद आहेत. शिवरामभाऊसारखे ज्येष्ठ, ज्ञानेश्वर सारखे अनेक विद्यार्थी यांना दरमहा रोख रकमेची स्वतःहून मदत करतात, तीही कुठली वाच्यता न करता. तंबाखूच्या व्यसनापासून मुक्त करण्यासाठी समुपदेशनाची भूमिका प्रामाणिक आणि निःस्वार्थ हेतूने पार पाडतात. ही समाजसेवेची पायाभरणी स्वतःच्या विचारधारेतून आलेली आहे. त्यामुळे एक कृतार्थपणाचे समाधान त्यांच्या निवासी निवासाला आलेले दिसून येते.

वकारेसरांचे हे पुस्तक रूपाने प्रसिद्ध झालेले पहिलेच कथन आहे. त्यांच्या लेखनात आढळते ती प्रसन्न, औघवती शैली. वाक्यांचा आवाका लहान, सुट्टुसुटीत, नेमकेपणाचा आशय असलेली. त्यात चिंतनशीलतेची भर असलेली. ‘हौसले बुलंद असले की मार्ग सापडतोच,’ ‘सुसंधी दरवाजा एकदाच ठोठावते. आकर्षणे वारंवार दरवाजा ठोठावतात,’ ‘यश मिळाल्यास टाळ्या सर्व वाजवतात पण अपयश आले तर लोक नाके मुरडतात. अपयशाचा धनी स्वतः व्हावे लागते. ही जगाची रीत.’ अशा सुंदर विचारांची पखरण नुसता वाचनाचा आनंद द्विगुणित करत नाही, ती अंतर्मुख होऊन जीवनाकडे सकारात्मकतेने पाहण्याची प्रेरणा देतात. लेखनाची मांडणी प्रकरणनिहाय केलेली आहे. स्वतंत्र प्रकरणामुळे नेटकेपणा

लाभलेला आहे. प्रसंगोपात स्मरणचित्राचा सुंदर अल्बम सोबत जोडलेला आहे. सुभाष भामरेसर, प्रा. सौ. उषा पाटील यांचे मौलिक शब्द या आत्मकथनाचे सार उत्कटतेने उलगडून दाखवतात. दीपक दंडवते यांनी केलेली उत्तम सजावट आणि किरण साळी यांनी केलेले सुंदर मुखपृष्ठ म्हणजे पुस्तकाच्या अंतरंगावर चढवलेला भरजरी साज आहे, असेच म्हणावे लागेल. तर चांगदेव काळे यांनी पाठाखण केलेली आहे.

Q डेअर टू
इमीम...

प्री अप्रूव्हड
शैक्षणिक कर्ज

@ **8.50%** प्र.व.

मुलींसाठी खास व्याजदर **8%** प्र.व.

कोर्स फीच्या **100%** अर्थसहाय्य

0 प्रोसेसिंग फी

शिक्षण कर्जावर भरलेल्या व्याजावर टॅक्स बेनिफिट
सेक्षन 80 इ. इनकम टॅक्स एँक्ट 1961 च्या अंतर्गत

भारतातील व परदेशातील शिक्षणासाठी

अधिक माहितीसाठी **90290 50027** वर मिरड कॉल द्या.

सारस्वत
बँक

सारस्वत को-ऑपरेटिव बँक लि.

(शेड्युल्ड बँक)

www.saraswatbank.com | f | t | g | in